

Π. ΒΡΑΪΔΑ ΑΡΜΕΝΗ

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΤΟΥ
ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ

ΚΑΤΑ
Α. FOUILLÉE

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΕΞΗ
1910

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἐκ τῶν ὀλίγων λέξεων, ὡς προετάξαμεν τῶν πρὸ δύο ἐτῶν δημοσιευθεισῶν διατριβῶν περὶ τῆς κατὰ Δ. Fouillée Φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος, γνωστὸν γίνεται, καὶ πόσῃ ὑψηλῇ θέσιν ἤδη κατέχει ὁ νέος οὗτος καθηγητὴς μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, καὶ ὅτι, ἐκτὸς τοῦ προμνησθέντος σοφοῦ καὶ καλοῦ ἔργου, καὶ ἕτερον φιλοπόνημα αὐτοῦ περὶ Σωκράτους, θεωρουμένου πρὸ πάντων ὡς μεταφυσικοῦ, ἐβράβευσαν ἢ ἐν Παρισίοις τῶν ἠθικοπολιτικῶν ἐπιστημῶν Ἀκαδημία. Ἴνα δὲ καταδείξωμεν πόσον τὸ θέμα τοῦτο τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ διαγωνίσματος εἶναι σπουδαῖον καὶ τίνι τρόπῳ ἀνέπτυξεν αὐτὸ ὁ κ. Fouillée διὰ τοῦ διτόμου συγγράμματος, οὗ τὴν ἀκριβῆ καὶ σύντομον ἀνάλυσιν ἔχει ὁ ἀναγνώστης ἐν τῇ ἐπομένῃ διατριβῇ, ἐπιτραπήτω ἡμῖν γ' ἀναφέρωμεν χωρὶα τινὰ τῆς ἐκθέσεως ἣν περὶ αὐτοῦ ὑπέβαλεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ὁ τοῦ φιλοσοφικοῦ τμήματος εισηγητὴς κ. Vacherot, καὶ ἧτις ἐγένετο δεκτὴ παμφηρεῖ καὶ ἄνευ ἀντιρρήσεων. « Ἄρχει νὰ γῆναί τις ἐνήμερος » τῶν καθ' ἡμᾶς ἱστορικῶν μελετῶν, λέγει ὁ κ. Vacherot, ἵνα πεισθῇ ὅτι « σπουδαῖον κενὸν ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, αἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἐγένοντο διαδοχικῶς ἀντικείμενον ἐπιπόνων καὶ σοφῶν ἐρευνῶν ἄλλ' ὁ φιλόσοφος ὅστις, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς ἱστορίας, ἔδωκε τὴν πρώτην ὄθησιν εἰς τὴν μεγάλην φιλοσοφικὴν κίνησιν ἧτις ἄρχει διὰ τοῦ ἐλέγχου τῶν σοφιστῶν καὶ τελευτᾷ διὰ τῶν Ἀλεξανδρινῶν, ὁ Σωκράτης, διέμενε μυστήριον, ἐὰν οὐχὶ κατὰ τὸν βίον καὶ τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ, τοῦλάχιστον κατὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ ἰδίως, τὸ ὑψηλότερον καὶ βαθύτερον μέρος αὐτῆς, τὴν μεταφυσικὴν. Ἦτο ἄρα ἀπλοῦς ἀντίπαλος » τῶν σοφιστῶν ἀντιτάσων μετρίωφρονα ἄλλ' ἀσφαλῆ μέθοδον εἰς τὰς ἐπιδείξεις » τῆς ψευδοῦς αὐτῶν διαλεκτικῆς καὶ τῆς ἀπατηλῆς ῥητορικῆς των, καὶ ἀνασκευάζων δι' ἀταράχου ὀρθολογίας τὰς ἐκ παρανοήσεων λογομαχίας καὶ παραδοξολογίας αὐτῶν; ἦτο μόνον σαφὸς ἐλεγκτὴς τῆς κούφότητος καὶ ἀεικινησίας τῆς τότε Ἀθηναϊκῆς κοινωνίας διδάσκων διὰ τοῦ βίου καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ τὴν ἐν τῇ ἀρετῇ εἰρήνην τῆς συνειδήσεως, μέγας ἠθικολόγος ἀναγαγὼν εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς τὴν τῶν ἠθῶν ἐπιστήμην τὴν φιλοσοφίαν ἀποπλανηθεῖσαν ἕως τότε διὰ τῆς οἰηματικῆς προσπάθειας » τῆς καθολικῆς ἐξηγήσεως τοῦ παντός ἢ, τέλος, παρὰ τὰ ἀναντιρρητα ταῦτα » πλεονεκτήματα, ἔχει ὁ Σωκράτης καὶ ἀνωτέραν, εἰ καὶ ἤττον φανεράν, ἀξίαν, ὡς μεταφυσικός, διδάξας, καὶ κατὰ τὴν ὑψηλὴν ταύτην θεωρίαν, τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλην καὶ αὐτοὺς τοὺς στωϊκοὺς... Πράβλημα πόσον μᾶλλον δύσκολον, ὅσον ὁ Σωκράτης οὐτε ἐνα στίχον ἔγραψε περὶ τῆς διδασκαλίας του, ἣν διέσωσαν ἡμῖν ποικίλαι καὶ ἐνίοτε ἀντιφατικαὶ μαρτυρίαι, καὶ » βεῖσέτι πόσῃ σκοτεινόν, μετὰ τσακῦτας περὶ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας μελέτας, ὥστε ἡ ζήτησις τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Σωκράτους καθίσταται καὶ τὴν

«σήμερον εἰς τὸ πνεῦμα ἐμβριθῶν καὶ σοφῶν τινων κριτικῶν ὡς ἱστορικὴ «παραδοξολογία. — Μετὰ τὸ διαγώνισμα, ὃ ἐκλήθητε νὰ δικάσητε, ἡ παραδοξολογία αὕτη ἀπέδη σαφῆς καὶ ἀναντίρρητος ἀλήθεια. Ὁ μεταφυσικός, τέλος, ἐφάνη, διεσκαδῶθη ἡ ἱστορικὴ πρόληψις καθ' ἣν ὁ Σωκράτης δὲν ἦτο εἴθε διαλεκτικός καὶ σοφός ἠθικολόγος, καὶ εὐρίσκομεν ἐν αὐτῷ ἀληθῆ καὶ μέγαν μεταφυσικόν καὶ τὸν πατέρα πᾶσων τῶν τοσοῦτων μεταφυσικῶν σχολῶν «αἰτινες πληροῦσι τὴν δευτέραν καὶ αὐτὴν τὴν τρίτην περιόδον τῆς ἐλληνικῆς «φιλοσοφίας». Λαλῶν δὲ περὶ τοῦ βραβευθέντος πονήματος ἐπιλέγει ὁ εἰσηγητής: «Ἐγὼ ἴσασμεν πόσον ὑψηλὸν ἄμα δὲ καὶ βαθύ εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ συγγραφέως, τολμηρὸν καὶ στερεὸν ἐν ταῦτῳ, αὐστηρὸν καὶ ἀποδεικτικὸν κατὰ τὰς ἀναλύσεις καὶ ἐπικρίσεις, καὶ ἀποφασιστικὸν κατὰ τὰ συμπεράσματα.... «Καίπερ μετ' αὐστηρᾶς προσοχῆς, καὶ, δυνατὸν εἶπαι, μετὰ δυσπιστίας ἐξετάσαντες τὸ ἔργον του, οὐδέποτε εὐρομεν αὐτὸν ἐπὶ παρανοήσει ἢ ἐπὶ ἀνακριθεῖα ἐπιλήψιμον, καὶ ἂν ἐνίοτε ἢ ἐρμηναῖα αὐτοῦ ὑπερτείνει τὰ ὅρια τοῦ «γράμματος, εἶναι σχεδὸν πάντοτε πιστῆ εἰς τὸ πνεῦμα καὶ τὴν οὐσίαν τῆς «σωκρατικῆς διδασκαλίας... καὶ οὐ μόνον ἀποδίδει εἰς τὸν Σωκράτην πᾶν ὃ, τι «τῷ ἀνήκει, ἀλλὰ καταδεικνύει αὐτὸν ἀληθῆ διδάσκαλον τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἀληθῆ ἀρχηγέτην πάσης τῆς μέχρι τῆς σήμερον πνευματικῆς φιλοσοφίας, οὐδὲν ἀφαίρει τῆς πρωτοτυπίας τῶν ἀμέσων μαθητῶν «αὐτοῦ, καὶ ἀνευρίσκων ἐν τῇ μεθόδῳ καὶ διδασκαλίᾳ τοῦ Σωκράτους τὴν ῥίζαν τῶν ὑψηλῶν θεωριῶν τοῦ Πλάτωνος καταδεικνύει οὐχ ἥττον σαφῶς ποῦ «τελειώνει τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου καὶ ἀρχαῖα τὸ τοῦ περικλεοῦς μαθητοῦ «ἐν τῇ κοινῇ ἐπεξεργασίᾳ τῆς μεγάλης μεταφυσικῆς ἥτις φέρει τούτου τὸ «ὄνομα».

Ἐγομίσασμεν λοιπὸν ὅτι εἰς συμπλήρωσιν καὶ διαφώτισιν τῶν περὶ Πλάτωνος διατριβῶν ὠφείλομεν καὶ τοῦ δευτέρου τούτου ἔργου τοῦ κ. Fouillée νὰ ἐπιχειρήσωμεν τὴν ἀνάλυσιν, κατὰ τὴν αὐτὴν μέθοδον καθ' ἣν καὶ τὸ πρῶτον ἐξεθέσαμεν, ἐξάγοντας καὶ τούτου τὴν οὐσίαν ἐκ τῶν πλουσιωτάτων ἀναπτύξεων ἐν αἷς, διὰ προσεκτικῆς μελέτης καὶ παραθέσεως τῶν κειμένων, δι' αὐστηρᾶς καὶ ὀξυδερκοῦς κρίσεως καὶ ἐνίοτε δι' ἐλλόγων καὶ πιθανωτάτων εἰκασιῶν, ὅλον καταφαίνεται τὸ μεγαλεῖον τοῦ δαιμονίου πνεύματος τοῦ μεγάλου τούτου διδασκάλου καὶ ἐνδόξου μάρτυρος τῆς φιλοσοφικῆς ἀληθείας, ὥστε δυνατὸν εἶπαι, ὅτι, ἐν τῷ μέχρι τοῦδε εἶχομεν κομψὰ καὶ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀκριβεῖς προτομὰς τοῦ Σωκράτους, μόνον διὰ τῆς θαυμαστῆς τέχνης τοῦ νέου τούτου κριτικοῦ πλήρης καὶ ἔρρυθμος καὶ τηλαυγῆς ὁ ἀνδρίας αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη. Ποία ἦτο ἡ κατάστασις τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, καὶ ἰδίως τῆς ἐν Ἑλλάδι φιλοσοφίας, ὅτε ἀνεφάνη ὁ Σωκράτης, τίνι τρόπῳ ἢ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ συνάπτεται πρὸς τὰς προηγουμένας σχολὰς, ποία ἢ δι' αὐτοῦ εἰσαχθεῖσα νέα μέθοδος καὶ νέα ἀρχή, πόσον αὐταὶ ἦσαν γόημοι, πῶς παρήγαγον τὰς ἐπομένας τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους λογικὰς, ἠθικὰς καὶ μεταφυσικὰς θεωρίας, καὶ ἐποίαν ἐξήσκησαν ἐπὶ τῆς ἀρχαίας, τῆς μέσης καὶ τῆς νέας φιλοσοφίας ἐπιρροήν μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, πάντα ταῦτα ἐκτίθενται σαφῶς καὶ εὐμεθόδως ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος πονήματι, καὶ συγκεκριαλοῦνται μετὰ θαυμαστῆς ἀκριβείας καὶ συντομίας ἐν τῷ συμπεράσματι αὐτοῦ. Προτιθέμενοι νὰ προσφέρωμεν εἰς τοὺς ἐραστὰς τῆς φιλοσοφίας οἰοῦναι τὴν μικρογραφίαν τῆς μεγάλης ταύτης εἰκόνας, ἐπροσπαθήσαμεν οὐδὲν ἥττον καὶ εὐκρινῶς νὰ διαγράψωμεν τὰ διάφορα αὐτῆς μέρη, καὶ ζωηροῦς νὰ διατηρήσωμεν ἐν ἐκαστῷ αὐτῶν τοὺς κυρίους χαρακτήρας, ὅπως ἐκ πρώτης ἐπιβολῆς καίτιθῃ ὁ ἀναγνώστης τὸ τε σύνολον καὶ τὰ καθ' ἕκαστα, καὶ εὐκολώτερον ἐγχαράξῃ ἐν τῇ μνήμῃ τὸ οὐσιώδες ἐξαγόμενον τῆς ἱστορικῆς ταύτης ἐρεῦνης, ὡς ἐδηγὸν ἀλάσθηστον εἰς τὰς περαιτέρω μελέτας.

Ἄν πᾶσα ἡ πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλοσοφία ἐν Ἑλλάδι ἀνάγεται, κατὰ τὸν Ῥίττερ, εἰς τὴν διὰ τοῦ μηχανισμοῦ ἢ διὰ τοῦ δυναμισμοῦ ἐξήγησιν τῶν φαινόμενων τοῦ κόσμου, καὶ ἂν εἰς τὴν μηχανικὴν ἢ φυσικὴν δύναμιν ὁ Σωκράτης ἀντικατέστησε τὴν ἀρχὴν τοῦ τελικοῦ αἰτίου, ἦτοι τὴν ἐννοίαν τοῦ πρὸς ὃν ὄρου ἐκάστου ὄντος ἢ τοῦ ἀγαθοῦ αὐτοῦ, ἐξηγῶν οὕτως, ὡς λέγει ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς, καὶ αὐτὴν τὴν ὑπαρξιν τοῦ κόσμου διὰ τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, ἐπόμενον ἦτο νὰ ἐπιδοθῆ εἰς τὴν ἀκριβῆ ζήτησιν τοῦ τέλους τούτου καὶ εἰς τὸν θετικὸν αὐτοῦ προσδιορισμὸν, καὶ πιστεῦν διὰ πᾶν τὸ ὀπωσθήποτε ὑπάρχον πρὸς τι τέλος ὑπάρχει, καὶ ὅτι τὸ τέλος τοῦτο εἶναι τὸ ἀγαθὸν αὐτοῦ, γ' ἀνέληθ. ἔνθεν μὲν εἰς τὴν ἐννοίαν τοῦ θέτοντος τὸ τέλος τοῦτο ὡς νόμον τῶν ὄντων, ἔνθεν δὲ εἰς τὴν ἀρμονίαν καὶ τὴν ἐνότητα τῶν καθ' ἕκαστα τελῶν ἐν τινι ἀνωτάτῳ τέλει καὶ ὑψίστῳ ἀγαθῷ, πρὸς ὃ τείνει ὁ κόσμος, τουτέστιν, ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς τελεότητος νὰ συμπεριλάβῃ καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, διότι μόνος ὁ ποιῶν δύναται καὶ νὰ ἔρση τὸ τέλος τοῦ ποιουμένου, καὶ ἐξ ἀμφοτέρων τῶν ἀρχῶν τούτων γ' ἀνυψοθῆ εἰς τὴν ἐννοίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐπὶ τοῦ κόσμου προνοίας του, ὃ ἐστὶν εἰς αὐτὸν τὸν κολοφῶνα τῆς μεταφυσικῆς ἐπιστήμης. Γνωστὸν δὲ εἶναι ὅτι ἐκ τῶν δύο τούτων ἀρχῶν συνίσταται ἡ κατὰ Λεϊδνίτιον ἀρχὴ τοῦ ἀπογοῦντος λόγου, δηλ. αὐτὸς ὁ λόγος, ὁ ἐξηγῶν τὴν ὑπαρξιν καὶ τὸν νόμον τῶν ὄντων. Ἐκ τούτου ἔπεται ὅτι καὶ ἡ τρίτη λογικὴ ἀρχή, ἢ τῆς ταυτότητος ἢ τῆς ἀντιφάσεως καλουμένη, καὶ μεταξὺ τῶν δύο ἄλλων ἰσχυμένῃ, καὶ ἐτι μᾶλλον συνάπτουσα αὐτὰς πρὸς ἀλλήλας, εἶναι ἀναγκαῖα αὐτῶν συνέπεια, διότι ἂν αἰτιον καὶ τέλος ὑπάρχει παντὸς ὑπάρχοντος, ἄρα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ ἦναι ἄλλως ἢ ὡς εἶναι, δὲν δύνανται δηλαδὴ ἐν ταῦτῳ καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ νὰ ἦναι καὶ νὰ μὴ ἦναι. Ἐντεῦθεν καὶ ψυχολογικὴ θεωρία εἰσδύουσα εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἰς αὐτὸ τὸ ἀγιστήριον τοῦ λόγου, καὶ λογικῆ, διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος καὶ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν αἰτίων, μέσων καὶ τελῶν, παρήγουσα καὶ τὴν εἰς γένη καὶ εἶδη κατάταξιν, καὶ τὸν ὀρισμὸν, καὶ τὸν ἐξαγωγικὸν καὶ ἐπαγωγικὸν συλλογισμὸν, καὶ κακολογικὰ ταυτίζουσα τῷ ἀγαθῷ τὸ καλόν, καὶ θεοσοφικὴ διδασκαλία καθαρωτάτη, καὶ ἠθικὴ προαγγέλλουσα καὶ παρασκευάζουσα διὰ τῶν ἀνθρωπίνων μέσων τὴν θείαν ἠθικὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ συνεπάγουσα καὶ εἰς ἐαυτὴν ὑποτάσσουσα καὶ τὴν τῶν νόμων καὶ τῶν πολιτειῶν ἐπιστήμην, ὑπαγορεύουσα δὲ πλαγίως καὶ τὴν ἐπιστήμην τοῦ καθολικοῦ τῆς ἀνθρωπότητος προορισμοῦ, ἦτοι τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας. Καὶ οὕτω καθορᾶται πῶς μία μεγάλη ἀλήθεια, ἣν πρῶτος ἀνεκάλυψεν ὁ Σωκράτης, δύναται νὰ γεννήσῃ πάσας τὰς ἄλλας, μεθ' ὧν συνδέεται ἀναποσπᾶστως, πῶς ἐν τῇ μικρᾷ ἐκείνῃ γωνίᾳ τοῦ κόσμου ἣν κατέκον οἱ ἐνδοξοὶ πρόγονοί ἡμῶν ἐτέθησαν αἱ βάσεις ἐφ' ὧν ἀνήγειραν οἱ αἰῶνες τὸ μεγαλοπρεπὲς οἰκοδόμημα πάσης τῆς μετέπειτα ἐπιστήμης, καὶ πόσις δίκαιος ἦτο ὁ χρησμός ὁ ἀναγνωρίσας τὸν Σωκράτην ἀ ν θ ρ ῶ ν ἀ π ἄ ν τ ω ν σ ο φ ῶ τ α τ ο ν.

Καὶ τῶντι τί ἄλλο προτίθεται νὰ μελετήσῃ καὶ διδάξῃ πᾶσα φιλοσοφία εἰμὴ τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὴν βλῆν, τὸν ποιητὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου, τὴν ἐπ' ἀμφοτέρων πρόνοιαν αὐτοῦ, τοὺς νόμους τῆς διαναίας κατὰ τε τὴν εὐρεσίαν καὶ ἀπόδειξιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τὴν ποιήσιν τοῦ καλοῦ, τοὺς νόμους τῆς θελήσεως κατὰ τὴν πράξιν τοῦ ἀγαθοῦ ὑπὸ τοῦ ἀτόμου, τῆς κοινωνίας, τῆς ἀνθρωπότητος; Καὶ πρὸς τί πᾶσι αἱ ἄλλαι ἐπιστήμαι, ἐὰν δὲν ἤξεύρωμεν τί εἴμεθα, πόθεν ἐρχόμεθα, ποῦ τείνομεν, πῶς νοσοῦμεν, τί ὀφείλομεν νὰ πράξωμεν; Καὶ ποία ἄλλη ἐπιστήμη δύναται νὰ μᾶς διδάξῃ πάντα ταῦτα εἰμὴ ἢ διὰ τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως ἐπιστήμῃ τοῦ πνεύματος, ἂν μόνον τὸ πνεῦμα γινώσκῃ τὰ τοῦ

πνεύματος; και δεν είναι τριάντι γελοία ή οϊσισ τών θετικολόγων, οτινες καταργούντες αθροιστικώς πᾶσαν μεταφυσικὴν περιορίζουσι τὴν ἐπιστήμην εἰς τὴν γνῶσιν τῶν αἰσθητῶν φαινομένων και τῆς ἀναγκαιᾶς αὐτῶν διαδοχῆς, ἀπαγορεύουσι τὴν συζήτησιν τῶν πρώτων αἰτίων και τῶν ἀνωτάτων τελῶν, ὅ ἐστιν αὐτὴν τὴν φιλοσοφίαν, και εἰς ταύτην προσπαθοῦσι γ' ἀντικαταστήσασαι μόνως τὰς θετικὰς λεγομένας ἐπιστήμας, ἐν ᾗ και ἡ πρώτη βᾶσις τῶν ἐπιστημῶν τούτων, τὸ αἰσθητῶν φαινόμενον, μόνον διὰ τῆς ψυχολογίας νοεῖται, και τὴν μέθοδον αὐτῶν μόνη ἡ λογικὴ περάγει και ἐγγυᾶται και γονιμοποιεῖ, και τὰς θεμελιωδέστερας ἐννοίας, τῆς ἐνδραμεως, τοῦ νόμου, τοῦ ἀπειρου τόπου και χρόνου, ὧν ποιοῦνται χρῆσιν κατὰ πᾶσαν στιγμὴν, μόνον περὰ τῆς ἐπιστήμης τοῦ πνεύματος λαμβάνουσι, διότι δι' αὐτῆς μόνον γινώσκονται και ἐξικριδοῦνται;

Τὴν ἀρχὴν τῆς τελεότητος ὁ Σωκράτης ἐθεώρει ἐμφυτον ἐν τῇ πνεύματι και ἐντεθῆεν ἡ μαιευτικὴ μέθοδος, ἣν πρῶτος ἐπίσης μετεχειρίσθη, και ἐφῆρμωσε θυμασίως εἰς πάντα τὰ ὑπ' αὐτοῦ μελετηθέντα ζητήματα, Ἡ μαιευσις ὑποθέτει τὴν ἐγκυμοσύνην και ἡ ψυχὴ ἐγκυμονεῖ, οὐχὶ διακεκυρμένως και διατετυπωμένως ἐπιστημονικῶς ἰδέας, ἀλλὰ καθολικῶς τινὰς ἀρχάς, αἵτινες δι' αὐτὰ τοῦτο μένουσιν ἀπροσδιόριστοι και ἀκαρποι. εἰ μὴ γονιμοποιηθῶσι διὰ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν εἰς τὰ ἐντὸς και ἐκτὸς ἡμῶν παρατηρούμενα γεγονότα. Γινώσκωμεν λ. γ. ὅτι πᾶν τὸ ὑπάρχον πρὸς τι τέλος ὑπάρχει, ἀλλὰ ποῖον τὸ εἰδικὸν τέλος τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ὄντος, τοῦτο δὲν δύναται νὰ μᾶς διδάξῃ ἡ καθολικὴ και ἀπόλυτος ἀρχὴ τῆς τελεότητος, ἀλλ' ἡ προσεκτικὴ και ἐλλογος παρατήρησις εἴτε τῶν ἐν ἡμῖν εἴτε τῶν ἐκτὸς ἡμῶν. Διὰ τῆς ἐλλόγου ταύτης παρατηρήσεως διακρίνομεν τὴν διάφορον φύσιν τῶν ὄντων, και ἐπομένως τὰ τέλη αὐτῶν, κατανοοῦμεν τὴν σχετικὴν ταύτων ἀξίαν, πῶς δηλαδὴ τὰ κατωτέρω τέλη ὑπερετοῦσιν ὡς μέσζα πρὸς τέλη ἀνώτερα, και ταῦτα πάλιν πρὸς ἄλλα, και οὕτω σχηματίζομεν τὴν λογικὴν και ἠθικὴν ἐν ταύτῃ διαίρεσιν; ἦτοι κατὰταξιν τῶν ὄντων εἰς εἶδη και γένη, ἀλλὰ ἄλλων εὐρύτερα και περιεκτικώτερα, και ἐκ τῆς κκατατάξεως ταύτης ὁ ὀρισμός, ὁ ἐκ τῆς φύσεως τοῦ γένους και τῆς διαφορᾶς τοῦ εἶδους συνιστάμενος, και ὁ ἐξαγωγικὸς συλλογισμός. ὁ διὰ τῆς ὑπαγωγῆς τοῦ ἀτόμου εἰς τὸ εἶδος, ἢ τούτου εἰς τὸ γένος, ἢ τοῦ γένους εἰς ἄλλο εὐρύτερον, δηλαδὴ, διὰ τινος μέσου ὄρου συνάπτοντος ἄλλον ἐλάσσονα πρὸς τινὰ μείζονα, ἀποδεικνύων τὴν φύσιν ἐκείνου, διότι ὁ.τι ἀληθεύει περὶ τοῦ γένους ἀληθεύει ἐξ ἀνάγκης και περὶ τοῦ εἶδους και περὶ τοῦ ἀτόμου, καθῶς, ἐπὶ ἀφηρημένων ἐνοιῶν, ἐκ τῆς γενικῆς ἀρχῆς ἀποδεικνύεται ἡ ἀλήθεια τῆς εἰδικῆς συνεπειᾶς. Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ διὰ τοῦ ἐξαγωγικοῦ συλλογισμοῦ μαιευσις τοῦ πνεύματος. Ἡ δὲ διὰ τοῦ ἐπαγωγικοῦ εἶναι ἡ ἀπὸ τῶν ἐπὶ μέρους ἀνοδος εἰς τὰ καθόλου, ὅ ἐστιν εἰς τὰ γένη και τὰς γενικὰς ἀρχάς, διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν εἰς τὰ καθ' ἑκάστα κοινῶν χαρακτηρῶν, και τῆς γενικεύσεως, ἦτοι τῆς στενώσεως αὐτῶν ἐν τινι γενικῇ ἐννοίᾳ ἢ ἀρχῇ, ἐξ ἧς πάλιν ἡ κατὰταξις, ὁ ὀρισμός και ἡ ἐξαγωγή, ὥστε ἡ κατιοῦσα αὕτη διαλεκτικὴ προϋποθέτει πάντοτε τὴν ἀκούσαν, εἴτε διὰ τοῦ πνεύματος ποιούμενην, εἴτε προϋπάρχουσαν ἐν τῇ φύσει αὐτοῦ και τοῦ κόσμου. Δὲν εἶναι δὲ τοῦ παρόντος γ' ἀποδειξώμεν, ὅτι και ὁ ἐπαγωγικὸς και ὁ ἐξαγωγικὸς συλλογισμός, εἰς τὸν αὐτὸν ἀναγόμενοι συλλογιστικὸν τύπον, τὴν αὐτὴν ἔχουσι καθ' ἡμᾶς ὄντολογικὴν βᾶσιν και τὴν αὐτὴν βεβαιότητα. Ἰσαῦτα εἶναι ἐν τοσοῦτῳ τὰ στοιχεῖα τῆς Σωκρατικῆς μαιεύσεως και πάσης διαλεκτικῆς και φιλοσοφικῆς μεθόδου· ἡ λογικὴ κατὰταξις, ὁ ὀρισμός, ἡ ἐξαγωγή, ἡ ἐπαγωγή, ἦτοι ἡ ἐκ τοῦ λόγου και τῆς παρατηρήσεως μὀρφωσις τῆς ἐπιστήμης και τὴν μέθοδον ταύτην μετῆρχετα ὁ Σωκράτης διαλεγόμενος, ἐρωτῶν, προτείνων ἀπορίας, προκαλῶν ἀπαντήσεις, και οὕτως ὑποβοηθῶν τοὺς μετ' αὐτοῦ

συζητούντας εἰς τὴν ἐκ τῆς ψυχῆς αὐτῶν γέννησιν τῆς ἀληθείας. Τοῦτο δὲ ἰδίως χαρακτηρίζει αὐτόν, ὅτι θεωρῶν τὴν λογικὴν κατὰταξιν ἐν ταύτῃ και ἠθικὴν, ὅπερ ἦτο φυσικόν, ἀφ' οὗ ἐκ τῆς ἠθικῆς ζητήσεως τοῦ τέλους παρεκινήθη εἰς τὰς λογικὰς ἐρεῦνας, και πιστεύων τὴν ἔλξιν τοῦ ἀγαθοῦ ἀκαταμάχητον παρεγνώρισα τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν, και τὴν ἀρετὴν ἐταύτισε τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ ἀγαθοῦ, εἰς ἣν ἀνήγαγε πᾶσας τὰς ἄλλας.

Τὸ ἐμφυτον στοιχεῖον τῆς γνώσεως δὲν παραδέχονται οἱ θετικολόγοι, ἀν και μυριακίς ἀπεδείχθη ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν ἡμῖν νοητικὰ στοιχεῖα ἄτινα ἀδύνατον νὰ προέλθωσιν ἐκ τῶν αἰσθησεως, και ἄτινα εἰς μάτην ἐπειράθησαν οἱ θετικολόγοι νὰ ἐξηγήσωσιν εἴτε διὰ τῆς συζεύξεως, ὡς ἡ ἀπὸ Χιούμ Ἀγγλικὴ φιλοσοφία, εἴτε διὰ τῆς κληρονομικῆς μεταδόσεως και τῆς διαδοχικῆς τῶν ὀργανισμῶν μορφώσεως και ἀναπτύξεως, ὡς οἱ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας Δαρβινισταὶ και οἱ τούτοις ἐμόφρονες· ἐπεβεβαιώθη δὲ και διὰ τῶν ματαίων ταύτων προσπαθειῶν ἡ σοφὴ βῆσις τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι πᾶσα διδασκαλία και πᾶσα μάθησις ἐκ προϋπαρχούσης γίνεται γνώσεως. Καὶ ἀληθὲς μὲν εἶναι ὅτι τὸ ἐκ τῶν προτέρων τοῦτο στοιχεῖον τῆς νοήσεως, τὸ τοῦ λόγου λεγόμενον, δὲν ἀνεγνωρίσθη εἰσαετι ὀριστικῶς και ἀδιαφιλονεικῆτως παρὰ πάντων, διότι οἱ μὲν ἀνάγουσιν αὐτὸ εἰς μίαν μόνην ἐνοιαν ἢ ἀρχὴν, ὡς ὁ Σωκράτης, οἱ δὲ εἰς πλείονας, και ἡ περὶ τούτου ζήτησις εἶναι και τὴν σήμερον τὸ σπουδαιότερον και θεμελιωδέστερον τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων, ἐκ τῆς λύσεως τοῦ ὁποίου ἐξαρτῶνται πάντα τὰ ἄλλα, ἀναντίρρητον δὲ εἶναι ἐπίσης, ὅτι ἀπὸ Σωκράτους μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς πνευματιστῶν πᾶσα ἀληθῶς μεγάλη φιλοσοφία ἐπὶ τινος τῶν στοιχείων ταύτων ἐστηρίχθη, διότι ἀνευ αὐτῶν οὔτε ἡ ἐν πᾶσιν ἀνθρώποις ταυτότης τῆς λογικῆς φύσεως εἶναι δυνατὴ ἀσυμβίβαστος οὔσα μὲ τὸ διάφορον και σχετικόν και ἐφήμερον και εὐμετάβολον τῆς ἐκ μόνης τῆς αἰσθήσεως γνώσεως, οὔτε κοινὴ πίστις, οὔτε κοινὴ βεβαιότης, οὔτε ἀκράδαντος παροίθησις εἰς τὸ γενικόν και σταθερόν τῶν φυσικῶν νόμων, εἰ μὴ ὑποθεθῇ τὸ καθολικόν και ἀναγκαιὸν τῶν ἀπολύτων ἀρχῶν· ταύτην δὲ τὴν προϋπαρξιν τῶν λογικῶν στοιχείων και ἡ φύσις τῆς συνειδήσεως ἀπικτεῖ και ἡ φύσις τῆς γνώσεως. Οὐδεὶς ἀρνείται ὅτι ὑπάρχει ἐν ἡμῖν δύναμις τις, οἰαδήποτε και ἀν ἦναι, δι' ἧς νοοῦμεν και πράττομεν, ἀρχὴ πρώτη τῶν ἐν ἡμῖν νοητικῶν και ἠθικῶν φαινομένων, εἴτε διάφορος τῆς ζωικῆς ἀρχῆς τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ και μετ' αὐτῆς συνηρμωμένη, εἴτε ταυτιζομένη μετ' αὐτῆς και μίαν μόνον ἀρχὴν ἀποτελοῦσα, ἀσυμβίβητον μὲν τῶν κατωτέρων αὐτῆς λειτουργιῶν, ἔχουσαν δὲ συνειδήσιν τῶν ἀνωτέρων. Ὅπως δήποτε δὲ θεωρηθῇ ἡ δύναμις αὕτη, ὑπόκειται ἐξ ἀνάγκης εἰς τινὰς νόμους, ὡς πᾶσαι αἱ ἄλλαι δυνάμεις τοῦ κόσμου, και ἅμα ἔχει συνειδήσιν ἑαυτῆς, ἅμα εἶναι vis sui conscia, ὡς ἔλεγεν ὁ Λαϊβνίτιος, ἀδύνατον νὰ μὴ ἔχη συνειδήσιν τῶν ἰδίων νόμων, και ἡ συνειδήσις αὕτη οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ τὸ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖον τῆς γνώσεως αὐτὸς ὁ λόγος. Ἀλλὰ και αὕτη ἡ γνώσις, συμφωνία τις αὐτῶν τοῦ ὑποκειμένου και τοῦ ἀντικειμένου, ὑποθέτει στοιχεῖόν τι κοινόν· εἰς ἀμφοτέρα, ἄλλως, ἢ ὑπὸ τοῦ πρώτου νόησις και γνῶσις τοῦ δευτέρου εἶναι ἀδύνατος· τὸ δὲ κοινόν τοῦτο στοιχεῖον εἶναι ὁ νόμος, ἦτοι ὁ λόγος αὐτῶν, ὃν ἐκπληροῦσι και πραγματοποιοῦσιν ἀνευ συνειδήσεως και ἐλευθερίας τὰ ἄλλα ὄντα, οὗ συνειδήσιν ἔχει και ὃν αὐτοπροαιρέτως ἐφαρμόζει και ἐκτελεῖ μόνος ὁ ἀνθρώπος, ὥστε ὁ κατὰ Λαϊβνίτιον ὀρισμός τῆς ψυχῆς ἀποβαίνει πλήρης και ἀκριδέστατος, ἐάν διατυπωθῇ οὕτω· vis rationalis et libera sui conscia.

Ὁ Σωκράτης πρημέλης και ἀρκούντως δὲν ἐμελέτησε τὸ στοιχεῖον τῆς ἐλευθερίας, ἐκδηλωθεῖς ὑπὸ τοῦ φωτός ὅπερ διαχέει ἐν ἡμῖν τὸ στοιχεῖον τοῦ λόγου, ὥστε δικαίως ὁ ἡμέτερος σύγγραφεὺς θεωρεῖ αὐτόν και αὐτοῦ τοῦ

Πλάτωνος ιδανικώτερον. Συμφέρει δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους νὰ ἐπα-
νέλθωμεν εἰς τὴν μελέτην τοῦ πρώτου τούτου κήρυκος καὶ μάρτυρος τοῦ ἀν-
θρωπίνου λόγου, διότι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκτείνεται καὶ πανταχοῦ εἰσ-
δύει ἀπαίσιος διδασκαλία καταργουσα καὶ αὐτὴν τοῦ ἐγὼ τὴν ἀτομικότητα,
τὸν λόγον καὶ τὴν ψυχὴν ἀρνούμενη, ἀνάγουσα, ὡς ἡ πρὸ τοῦ Σωκράτους.
φιλοσοφία, πᾶσαι νόησιν καὶ ἠθικότητα εἰς τινὰ μηχανικὴν ἐνέργειαν τῆς
βίτης, κτηνοποιουσα τὸν ἄνθρωπον, θεωροῦσα τὴν μεγαλόνοιαν ὡς νόσημα,
τὴν ἀρετὴν ὡς μανίαν, καὶ αὐτὸν τὸν σωματικὸν ὀργανισμόν ἐκ τῶν κατω-
τέρων ἐξάγουσα καὶ δι' αὐτῶν ἐξηγοῦσα, μίαν δὲ μόνην δύναμιν ἀναγνωρίζου-
σα μεταμορφουσα ἀδιακόπως τὴν βίην διὰ τινος μονοτόνου ρυθμοῦ καὶ πρὸς
ἀδιόγνωστον τέλος⁽¹⁾. Πολλῶν δὲ μᾶλλον ὀφείλουσιν οἱ νέοι λαοὶ νὰ προφυ-
λαχθῶσι κατὰ τῆς καινοφανοῦς, ἀλλ' ἀρχαίας ταύτης λύμης, καὶ μάλιστα
ἐὰν ἔχωσιν, ὡς ἡμεῖς, πρόχειρον τὴν θεραπείαν εἰς τὴν πάτριον φιλοσοφίαν
καὶ τὴν πάτριον εὐσέβειαν.

Ἡ σωκρατικὴ φιλοσοφία σχετίζεται πρὸς τὸν Χριστιανισμόν διὰ τοῦ πλα-
τωνισμοῦ, ὃν παρήγαγε, καὶ διὰ τῶν ἀπ' αὐτῆς ἄλλων σχολῶν, ὡς σχετίζεται
σήμερον ὁ Ἑλληνισμός, καθ' ἃ ἄλλοτε ἀπεδείξαμεν.⁽²⁾ Καὶ δὲν εἰλείψαν οἱ πα-
ραβάλλοντες τὸν βίον καὶ τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους πρὸς τὴν ἐπὶ γῆς ἀπο-
στολήν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Σωτῆρος. Ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἀπίστων τι-
γῆς τὴν φαινομένην ταύτην ὁμοιότητα κτεθείδασαν εἰς τὸ ἀληθὲς αὐτῆς μέ-
τρον, ὁμολογῆσαντες, ὡς ὁ Ρουσσώ, ὅτι, ἐν ᾧ διὰ τοῦ Σωκράτους ἐφάνη ὁ
κατ' ἄνθρωπον τελειότερος τύπος τῆς σοφίας καὶ τῆς ἀρετῆς, αὐτὴ ἡ θεία
τελειότης διακλῆται ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Σωτῆρος. Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲ μίαν μόνην
συμπειαν θέλομεν νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τούτου καὶ ἐξ ἄλλων ὁμοειδῶν παραδει-
γμάτων, ὅτι πρὸς τὸν ἀληθῆ χριστιανισμόν οὐ μόνον δὲν ἀντιμάχεται, ἀλλὰ
συνάδει ἢ ἀληθῆς φιλοσοφία, καθὼς ἀνθρώπινος προπαρασκευὴ ἢ ἐπιθεωριω-
σις τῶν δογμάτων καὶ ἐπαγγελιῶν αὐτοῦ. Καὶ ἱστορικῶς μὲν εἶναι ἀναντιρῆ-
τον, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία προητοίμασε τὸν ἄνθρωπον εἰς ἀποδοχὴν τῆς
θείας ἀποκαλύψεως, καὶ περὶ τούτου συμφωνοῦσι καὶ οἱ κατὰ πάντα τὰ ἄλλα
ἀντίφρονες πρὸς ἀλλήλους, καὶ οἱ τὸν Χριστὸν πιστεύοντες ὡς πραγματικὴν
ἐνσάρκωσιν τοῦ θείου λόγου, καὶ οἱ τὴν χριστιανικὴν πίστιν θεωροῦντες ὡς
τελευταίαν ἀνάπτυξιν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας ἐν παντὶ δὲ χρόνῳ καὶ τόπῳ
ἀληθεύει ἐπίσης, ὅτι τὸ δόγμα, ὁ βίος καὶ ὁ θάνατος τοῦ Σωτῆρος συναπο-
τελοῦσι τοσοῦτον ὑψηλὸν καὶ τφόντι θεῖον τύπον νοεῖας καὶ ἠθικῆς τελειό-
τητος, ὥστε πρὸς αὐτὸν μετρεῖται, καὶ κατ' αὐτὸν ἐκτιμάται πᾶν ἐπὶ τῆς γῆς
μεγαλεῖον τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας, εἴτε πρὸ αὐτοῦ ἀναφανέν, εἴτε μετ' αὐ-
τόν. Ἐνομίζομεν λοιπὸν ὅτι πρὸς θερησκευτικὴν ἀγωγὴν καὶ ἠθικὴν διάπλα-
σιν τῆς νέας γενεᾶς, εἰς ἣν ἀνυπόθετον πᾶσιν αἰσιωτέρου μέλλοντος ἐλπίζομεν,
δὲν θὰ ἦσαν ἰσως ἀσυντελή καὶ τὰ μικρὰ ταῦτα ἔργα, ἐν οἷς ἀνακεφαλαι-
οῦμεν καὶ ὅσον οἷόν τε σαφῶς ἐκθέτομεν τὴν καθ' ἡμᾶς λαμπροτέραν ἐρμη-
νειαν τῆς σοφίας τῶν πρώτων καὶ ἀθναίων διδασκάλων τοῦ γένους ἡμῶν
καὶ ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ

ΚΑΤΑ

A. FOUILLÉE

Μέθοδος πρὸς μελέτην τῆς Φιλοσοφίας

τοῦ Σωκράτους.

Ἀρκούντως φυσικὴ καὶ διαδεδομένη εἶνε ἡ γνώμη ὅτι τὰ
Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφῶντος μείζονα ἔχουσιν ἱστο-
ρικὴν ἀξίαν ἢ οἱ Διάλογοι τοῦ Πλάτωνος, καὶ ὁ κ. Γρότε
θεωρεῖ τὴν μαρτυρίαν τοῦ πρώτου μᾶλλον ἀκριβῆ καὶ ἀμερό-
ληπτον τῆς τοῦ δευτέρου. Καὶ εἰ μὲν πρόκειται περὶ τῆς
βιογραφικῆς ἀξίας, τοῦτο ἰσως ἀληθεύει, ἐὰν δὲ περὶ αὐτῆς
τῆς διδασκαλίας τοῦ Σωκράτους, ὀλιγωτέρας ἐγγυήσεις
ἀκριβείας παρέχει ὁ Ξενοφῶν ὡς φιλόσοφος καὶ ἀμεροληψίας
ὡς δικηγόρος. Ὁ Ξενοφῶν δὲν ἦτο φιλόσοφος ἐξ ἐπαγγέλ-
ματος, καὶ κύριον σκοπὸν εἶχε νὰ ἱστορήσῃ ἐν τοῖς Ἀπο-
μνημονεύμασιν, ἅτινα ἐδημοσιεύθησαν ὅτε ὁ Σωκράτης ἦτο
εἰσέτι ἀντιδημοτικός, τὸν ἄνθρωπον μᾶλλον ἢ τὸν φιλόσο-
φον, καὶ νὰ καλύψῃ μᾶλλον ἢ νὰ φανερώσῃ τὰς πολμηρίας

(1) Ὁρα Herbert Spencer, First Principles, Biology, Psychology κλ.

(2) Ὁρ. τὴν «Περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ» ἡμετέραν διατριβήν.

θεωρίας αίστινες ἐπήγαγον τὴν κατηγορίαν καὶ τὸν θάνατον αὐτοῦ, προσπαθῶν γὰρ τὸν παραστήσῃ πολίτην ἐντιμον καὶ πιστὸν εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰς παραδόσεις τῆς πατρίδος. Ἐὰν δὲ ὑπὸ μόνην τὴν ἔψιν ταύτην ἐθεωροῦμεν τὸν Σωκράτην, καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ ὑποκινηθεῖσα μεγάλη ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἐπανάστασις, καὶ αἱ Νεφέλαι τοῦ Ἀριστοφάνους, καὶ ἡ ὑπὸ Μελήτου κατηγορία, καὶ ἡ εἰς θάνατον καταδίκη θὰ ἦσαν ἄλλως ἀκατάληπτοι. Οὐχ ἦρτον δὲ καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἀφελεῖς ἀφηγήσεις τοῦ Ξενοφῶντος διορᾶται ὁ τολμηρὸς νεωτεριστῆς, ὁ μέγας θεωρητῆς καὶ ἐρευνητῆς τῆς φύσεως καὶ τῆς διανοίας, καὶ κατὰ τινα ζητήματα φιλόσοφος ἰδανικώτερος καὶ αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος.

Οὐδεμίαν τῶν σωκρατικῶν ἰδεῶν παρέλειψεν ὁ Πλάτων, καὶ πολλὰς προσέθηκεν εἰς αὐτάς. Αἱ στοιχειώδεις καὶ ἐξωτερικαὶ οὕτως εἰπεῖν διδασκαλίαι ἀνήκουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸν διδάσκαλον, καὶ πολλαχοῦ τῶν διαλόγων, ἐὰν τοὺς μελετήσωμεν μετὰ προσοχῆς, βλέπομεν ὅτι αὐτὸς ὁ Πλάτων διακρίνει τῶν Σωκρατικῶν τὰς ἰδίας θεωρίας. Τὴν δὲ διαλεκτικὴν μέθοδον τοῦ Σωκράτους, ἣν μετρίως ἐνόησεν ὁ Ξενοφῶν, ἐξηγεῖ θαυμασίως ὁ Πλάτων, ἂν καὶ ἐφαρμόζει αὐτὴν καὶ ἐπεκτείνει ἐπέκεινα τῶν Σωκρατικῶν ὁρίων. Ἀφ' ἑτέρου, ἡ καλλιτεχνικὴ αἴσθησις τοῦ Πλάτωνος τὸν παρεκκλίνει νὰ θέσῃ τὴν ἀλήθειαν τοῦ χαρακτήρος καὶ τῆς διανοίας τῶν εἰσαγομένων προσώπων ὡς βάσιν καὶ αὐτῆς τῆς ἰδανικεύσεως, αἱ δὲ ἐνιαχοῦ ἀναφαινόμεναι ἀντιφάσεις προέρχονται ἐκ τῶν ποικίλων ἀπόψεων, ἀφ' ὧν διάφορα πρόσωπα, διάφορους καὶ οὐχὶ σπανίως ἐναντίας πρεσβεύοντα ἀρχάς,

ἐθεώρουν τὰ πράγματα, καὶ ἐκ τῶν ποικίλων ὑποθέσεων τῶν διαλόγων, ἐν οἷς ἄλλοτε μὲν πρωτεύει ὁ Σωκράτης, ἄλλοτε δὲ παρίσταται ὡς ἀπλοῦς ἀκρατῆς καὶ ἄλλοτε ἐκλείπει.

Ἐὰν λοιπὸν εἴχομεν μόνας τὰς μαρτυρίας τοῦ Ξενοφῶντος καὶ τοῦ Πλάτωνος, ἔπρεπε νὰ τοὺς συμπληρώσωμεν καὶ μετριάσωμεν δι' ἀλλήλων. Εὐτυχῶς δὲ ἔχομεν εἰς τὰ ἠθικὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους πολὺτιμὰ τινα χωρία, ἅτινα παρημέλησαν οἱ ἐρμηνευταί, ἰδίως περὶ τῆς σωκρατικῆς θεωρίας τῆς θελήσεως, διαφορούσης καθόλου τῆς παρὰ Πλάτωνι, καὶ ἣν διαφωτίζουσι πληρέστατα τὰ κείμενα τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς τε τὰ Ἀπομνημονεύματα καὶ τὸν ἐλάττονα Ἰσπίαν παραβαλλόμενα. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν θέλομεν λάβει ὑπ' ἔψιν τὰ κείμενα τοῦ Ξενοφῶντος, ἐπὶ δὲ τῶν ἀμφιβόλων ζητημάτων θέλομεν ἐπικαλεσθῆ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ ἐν τέλει θέλομεν καταφύγει εἰς τὸν Πλάτωνα πρὸς συμπλήρωσιν καὶ ἐπιστημονικωτέραν ἀνάπτυξιν τῶν ἄλλων μαρτυριῶν, προσπαθοῦντες καὶ νὰ διαστείλωμεν ἐπιμελῶς τὰς διδασκαλίας τοῦ μαθητοῦ ἀπὸ τῶν τοῦ διδασκάλου, καὶ νὰ καταδείξωμεν ἀκριδῶς τὸν θεωρητικὸν σύνδεσμον δι' οὗ συνάπτονται. Οὕτω δὲ ὠφελοῦμενοι ἐκ πασῶν τῶν μαρτυριῶν καὶ βασανίζοντες αὐτάς ἐλλόγως καὶ ἐξηγοῦντες δι' ἀλλήλων, ἐλπίζομεν ὅτι θέλομεν ἀποφύγει καὶ τὸ ἄτοπον εἰς ὃ ὑποπίπτει ἡ πολὺτιμος ἄλλως καὶ σοφωτάτη κριτικὴ τῶν Γερμανῶν, ἣτις ἀπανταχοῦ ἐπιζητοῦσα τὰ ἀντιφατικά καὶ τὰ ἀσυμβίβαστα ἀποβάλλει ἐνίοτε αὐθαρέτως τὰ μὴ συνάδοντα πρὸς τὰς ἰδίας θεωρίας, καὶ τὴν ὑπὲρ τὸ δέον εἰς πάντα τὰ κείμενα πιστὴν ἀφοσίωσιν τῶν

"Αγγλων κριτικῶν, οἵτινες μὴ τολμῶντες νὰ εἰσδύσωσιν εἰς τὸ πνεῦμα, δι' οὗ φωτίζονται καὶ συμβιβάζονται αἱ διαφοραὶ, παραμένουσι μᾶλλον εἰς τὸ γράμμα, καὶ οὕτω παραγνωρίζουσιν ἐνίοτε αὐτὴν τὸν νοῦν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας.

Διὰ τῆς μεθόδου ταύτης θέλομεν ἐπὶ τέλους ἀναγνωρίσει ὅτι ὁ ἀληθὴς Σωκράτης, οὗ ὁ θάνατος εἶνε θρίαμβος καὶ ἡ ἐπιβροχὴ ἀθάνατος, εἶναι ὁ τοῦ Πλάτωνος, παρ' ᾧ εὐρίσκομεν τὸ δαιμόνιον τοῦτο πρόσωπον ἀληθέστερον ἐν τῇ οὐσιώδει αὐτοῦ ἰδέα καὶ αὐτῆς τῆς πραγματικότητος, διότι ἐν τῇ ψυχῇ ἐκάστου φιλοσόφου ὑπάρχει ἰδέα τις ἀναπτυσσομένη, καὶ τις ζῶσα διαλεκτικὴ, ἧς αὐτὸς δὲν ἔχει πάντοτε καθάραν συνείδησιν, ἡ δὲ ἱστορία ἀποκαλύπτει τὴν πρωτοτυπίαν καὶ τὴν ἰσχὺν διὰ τῆς μακρᾶς ἐπὶ τῆς ἀνθρωπότητος ἐπιβροχῆς αὐτῆς. Καὶ τῇ ἰδέαν ταύτην ὀφείλομεν νὰ καταλάβωμεν, ὅπως νοήσωμεν αὐτὸν ἐντελῶς, καθὼς πρὸς νόησιν οἰουδήποτε ὄντος ὁ Ἀριστοτέλης συμβουλεύει νὰ τὸ μελετήσωμεν οὐχὶ ἐν τῇ ἐμβρυώδει φάσει τῆς ὑπάρξεως καὶ κατὰ τὰς ἀτελείας αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν τῷ πληρώματι τῆς τελειοτέρας αὐτοῦ ἀναπτύξεως, καὶ παρομοίως ὁ δόκιμος καλλιτέχνης παριστᾷ μὲν πιστῶς τοὺς ὑλικοὺς χαρακτῆρας τοῦ εἰκονιζομένου προσώπου, ζωογονεῖ δὲ αὐτοὺς συγκεφαλαιῶν ἐν μιᾷ στιγμῇ ὁλόκληρον τὸν πνευματικὸν αὐτοῦ βίον. "Ἐπιμᾶλλον δὲ ἀρμόζει ἡ μέθοδος αὕτη ὅτε πρόκειται περὶ φιλοσόφου οὐδὲν γράψαντος, περὶ πολλῶν καὶ πρὸς πολλοὺς διαλεχθέντος, καὶ διδάξαντος νέα δόγματα προσβάλλοντα τὰ παραδεδεγμένα καὶ τὰ καθεστῶτα, ὥστε τινὲς μὲν τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ παρενοήθησαν, ἕτεροι δὲ ἀπωλέσθησαν. Θὰ

ἡμεθα δὲ λίαν εὐτυχεῖς, ἐὰν ἐπιτύχωμεν νὰ παραστήσωμεν τὸν Σωκράτην οὐ μόνον οἷος ἐφάνη, ἀλλ' οἷος ἦτο πραγματικῶς, καὶ νὰ ἐκθέσωμεν οὐ μόνον ὅσα ἐδίδαξεν, ἀλλὰ καὶ ὅσα διενοήθη.

BIBLION A'.

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ

A'.

Πρῶται μελέται καὶ καθολικὴ αὐτοῦ περιέργεια

Ἐν ἀρχῇ τοῦ Συμποσίου λέγει ὁ Σωκράτης πρὸς τὸν Καλλίαν· αἰεὶ σὺ ἐπισκώπτεις ἡμᾶς καταφρονῶν, ὅτι σὺ μὲν Πρωταγόρα τε πολὺ ἀργύριον δέδωκας ἐπὶ σοφίᾳ καὶ Γοργία καὶ Προδίκῳ καὶ ἄλλοις πολλοῖς, ἡμᾶς δ' ὄρας αὐτουρογούς τινας τῆς φιλοσοφίας ὄντας. Τὸ χωρίον τοῦτο καταδεικνύει τὸν προσωπικὸν καὶ πρωτότυπον χαρακτῆρα τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας, ἣτις δὲν εἶναι σύνολόν τι ἰδεῶν παρ' ἄλλων λαμβανόμενον, ἀλλ' ὁ ἐνδόμυχος καρπὸς τῆς ψυχῆς ἐν τῇ ἐνώσει αὐτῆς μετὰ τῆς ἀληθείας. Ἐκ τούτου ὁμῶς δὲν πρέπει νὰ συμπεράνωμεν, ὡς ὁ Ρίττερ καὶ ἄλλοι κριτι-

κοί τῆς Γερμανίας, ὅτι οὐδὲν παρ' οὐδενὸς ἐδιδάχθη ὁ Σωκράτης. Διαλεγόμενος πρὸς πάντας, καὶ ἰδίως πρὸς τοὺς διασημοτέρους, πολλὰ ἐδιδάσκετο καὶ ἐδίδασκε· παρὰ τῷ Σιμμία ἐμμεῖτο τὰς θεωρίας τῶν πυθαγορείων, ὁ Εὐκλείδης τῷ ἀπεκάλυπτε τὰς λεπτότητας τῆς ἐλεατικῆς διαλεκτικῆς, καὶ ὁ Πλάτων τῷ ἐνεπιστεύετο τὰς ἰδίας θεωρίας, ἐξ ὧν ἄλλας μὲν παρεδέχετο, ἄλλας δὲ ἀπέρριπτεν. Αἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἦσαν τότε τὸ κέντρον, ἐν ᾧ πᾶσαι αἱ διδασκαλῖαι συνήρχοντο καὶ διεμάχοντο κατ' ἀλλήλων, καὶ ὁ Σωκράτης ἀνεγίνωσκε καὶ τοὺς θησαυροὺς τῶν πάλαι σοφῶν ἀνδρῶν, οὓς ἐκεῖνοι κατέλιπον ἐν βιβλίοις γράψαντες (Ἀπομ. Α. σ'). Ἰδίως δέ, τὴν μουσικὴν ἐδιδάχθη παρὰ Δάμωνος (Πλάτ. Φαίδρ. 96), καὶ γνωστὸν εἶναι πόσον μεγάλην ἔκτασιν εἶχεν ἡ τῆς τέχνης ταύτης διδασκαλία, τὴν γλυπτικὴν τὴν εἶχε διδάξει ὁ πατήρ του (Παυσ. Α'. κβ'). τὴν γεωμετρίαν Θεόδωρος ὁ Κυρηναῖος, καὶ οὐχὶ μετρία ἦτο, καθ' ἣ μαρτυρεῖ ὁ Ξενοφῶν, ἡ γνῶσις αὐτοῦ τῆς μαθηματικῆς καὶ τῆς ἀστρονομίας, καὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ Προδίκου διήκουσε διδάσκοντος περὶ τῆς σημασίας καὶ ἀξίας τῶν λέξεων. Μεταξὺ τῶν ποικίλων διδασκάλων αὐτοῦ ὁ Παρμενίδης βεβαίως ἔπρεπε νὰ τῷ ἀφήσῃ τὰς βαθυτέρας ἐντυπώσεις, καὶ τούτου ἠδύνατο νὰ διακούσῃ, ἂν καὶ πολὺ νεώτερος αὐτοῦ, διότι καὶ τρις τὸ γεγονός τοῦτο μαρτυρεῖ ὁ Πλάτων, καὶ ὁ Φύλλεβορν, ὁ Σχλειερμάχερ καὶ ὁ Κουστίνος ἐκ περισσοῦ ἀπέδειξαν ὅτι χρονολογικῶς δὲν ἦτο ἀδύνατον· ἀφ' ἑτέρου, τὰ ἴχνη τῆς ἐλεατικῆς διαλεκτικῆς διορῶνται καὶ ἐν αὐτῇ τῇ σωκρατικῇ μεθόδῳ, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν οἰκείῳ τόπῳ. Παρὰ τούτους δὲ

πάντας ἀναντιρρήτον ἐκ τε ἀρχαίων μαρτυριῶν καὶ ἐξ ἐλλόγων εἰκασιῶν φαίνεται ἡμῖν ὅτι καὶ παρὰ τοῦ Ἀρχελάου, μαθητοῦ τοῦ Ἀναξαγόρου, ἐδιδάχθη ὁ Σωκράτης τὰς ἀρχὰς τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης.

Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐτρέπη πρὸς τὰς περὶ φύσεως θεωρίας, ὡς προκύπτει ἐκ τινος χωρίου τοῦ Φαίδωνος (96 κλ.), ὅπερ πάντες οἱ κριτικοὶ θεωροῦσιν ἱστορικόν, ἂν καὶ εἰς τοῦτο ἀντιτάσσονται φράσεις τινὲς τῆς Ἀπολογίας, ζητῶν πρὸ πάντων ἐν τῇ μελέτῃ τῆς φύσεως τὰς ἀρχὰς, τὰ αἴτια, τοὺς νόμους τῶν ὑλικῶν φαινομένων, ὃ ἐστίν, αὐτὴν τὴν μεταφυσικὴν θεωρίαν τοῦ κόσμου· εἶναι δὲ ἀξιοπαρατήρητον πῶς καὶ ἡ τότε θεωρία τῆς φύσεως προσεπάθει νὰ ἀναγάγῃ τὰ νοητικὰ καὶ ἠθικὰ φαινόμενα εἰς τὴν κίνησιν καὶ τὰ πάθη τῶν ὑλικῶν μορίων διὰ τῶν αὐτῶν σχεδὸν ἰδεῶν καὶ ἐκφράσεων τῶν σημερινῶν ἱετικολόγων· ἐγὼ γὰρ νέος ὢν θαυσαστῶς ὡς ἐπεθύμησα ταύτης τῆς σοφίας, ἣν δὴ καλοῦσι περὶ φύσεως ἱστορίαν, ὑπερήφανος γάρ μοι ἐδόκει εἶναι εἰδέναι τὰς αἰτίας ἐκάστου, διὰ τί γίγνεται ἕκαστον καὶ διὰ τί ἀπόλλυται καὶ διὰ τί ἔστι· καὶ πολλάκις ἐμαυτὸν ἄνω κάτω μετέβαλλον σκοπῶν πρῶτον τὰ τοιάδε, ἄρ' ἐπειδὴν τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν σηπεδόνα τινὰ λάβῃ, ὡς τινες ἔλεγον, τότε δὴ τὰ ζῶα ξυντρέφεται, καὶ πότερον τὸ αἷμα ἐστίν ᾧ φρονοῦμεν, ἢ ὁ ἀήρ, ἢ τὸ πῦρ, ἢ τούτων μὲν οὐδέν, ὃ δὲ ἐγκέφαλός ἐστιν ὃ τὰς αἰσθήσεις παρέχων τοῦ ἀκούειν καὶ ὁρᾶν καὶ ὀσφραίνεσθαι, ἐκ τούτων δὲ γίγνοιτο μνήμη καὶ δόξα, ἐκ δὲ μνήμης καὶ δόξης λαβούσης τὸ ἠρεμεῖν κατὰ ταῦτα γίνεσθαι ἐπιστήμην κλ. (Φαίδ).

B.

Νέα διεύθυνσις τῶν μελετῶν τοῦ Σωκράτους. — Τι προσθέτει εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀναξαγόρου. — Ἡ ἰδέα τοῦ τελικοῦ αἰτίου.

Λαβῶν δὲ ἀφορμὴν ἐκ τῶν βιβλίων τοῦ Ἀναξαγόρου ἔδωκεν, ὡς αὐτὸς ὁμολογεῖ, νέαν διεύθυνσιν εἰς τὰς ἰδίας μελέτας. Ἀλλ' ἀκούσας μὲν ποτε ἐκ βιβλίου τινός, ὡς ἔφη, Ἀναξαγόρου ἀναγινώσκοντος, καὶ λέγοντος, ὡς ἄρα νοῦς ἐστὶν ὁ διακοσμῶν τε καὶ πάντων αἰτίας, ταύτη ἤδη τῇ αἰτίᾳ ἠσθηντε καὶ ἔδοξέ μοι τρόπον τινὰ εὖ ἔχειν τὸ τὸν νοῦν πάντων εἶνε αἰτίον. (Φαίδ. 96). Ἀλλ' ὁ Ἀναξαγόρας δὲν ὑψοῦτο ὑπεράνω τῆς φυσικῆς τῶν Ἰώνων, εἰμὴ ἵνα μεταπέση ἀμέσως εἰς αὐτήν, καὶ ὁ Φαίδων παριστᾷ σαφέστατα τὴν ἀντίθετον καὶ ἠθικὴν τάσιν τοῦ πνεύματος τοῦ Σωκράτους· καὶ ἠγησάμην, εἰ τοῦθ' οὕτως ἔχει, τὸν γε νοῦν κοσμοῦντα πάντα κοσμεῖν, καὶ ἕκαστον τιθέναι ταύτη ὅπῃ ἂν βέλτιστα ἔχη· ὥστε πρὸς ἀληθῆ γνῶσιν οἰουδὴποτε πράγματος ἀνάγκην ἀζητήσωμεν ποῖον εἶναι τὸ τέλος καὶ ὁ προσρισμὸς αὐτοῦ, καὶ τί εἶναι ἐν αὐτῷ τὸ βέλτιστον· εἰ οὖν τις βούλοιτο τὴν αἰτίαν εὔρεῖν περὶ ἑκάστου, ὅπῃ γίνεται ἢ ἀπόλλυται ἢ ἐστὶ, τοῦτο δεῖ περὶ αὐτοῦ εὔρεῖν ὅπῃ βέλτιστον αὐτῷ ἐστὶν ἢ εἶναι ἢ ἄλλο ὅτιοῦν πάσχειν ἢ ποιεῖν. Ἡ ἔννοια τοῦ τελικοῦ αἰτίου πρωτεύει ἐν τοῖς περὶ Σωκράτους παρὰ

Ξενοφῶντι οὐχ ἥττον ἢ παρὰ Πλάτωνι, καὶ ἀρκεῖ εἰς ἀπόδειξιν ἢ μεταξὺ Σωκράτους καὶ Ἀριστοδήμου συνδιάλεξις, καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐκεῖ ἐξηγεῖται πᾶσα ἡ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος οἰκονομία. Καθὸ δὲ ἠθικωτέρα, ἢ νέα αὕτη τάσις ἦτο δι' αὐτὸ τοῦτο καὶ μᾶλλον μεταφυσικὴ τῶν θρασυδειλῶν ἀξιώσεων τῶν προκατόχων του, διότι ἡ ἔννοια τοῦ τέλους καὶ τοῦ ἀγαθοῦ δὲν εἶναι ἰδία μόνον τῆς ἠθικῆς ἐπιστήμης ἀλλὰ καὶ τῆς μεταφυσικῆς, εἶναι τὸ Ἰψιστον ἀντικείμενον ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ τελείου καὶ τοῦ ἀπολύτου, καὶ θέλομεν ἰδεῖν τὸν Σωκράτην ἐφαρμόζοντα εἰς ὅλην τὴν φύσιν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν θείαν διάνοιαν τὴν ἀρχὴν τοῦ βελτίστου, ἣτις ἦτο ὁ κανὼν τῆς διαγωγῆς του, καὶ ἣν ἐθεώρει παντοδύναμον ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως· ταύτην δὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ τελικοῦ αἰτίου καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδει εἰς τὴν Σωκρατικὴν φιλοσοφίαν. Ἰόσω δὲ ἡ ἔννοια αὕτη ἐκυρίευσεν τὸν Σωκράτην, ὥστε κατέπνιγε σχεδὸν τὴν ἔννοιαν τῶν ἄλλων αἰτίων, καὶ εἰς τοῦτο ἀποδοτέον τὴν ἐν τῇ ἀνωτέρω παραγράφῳ τοῦ Φαίδωνος ὑπερβολικὴν καὶ ἄδικον κατάκρισιν Ἀναξαγόρου. Νέα λοιπὸν εἰσάγεται εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἀρχὴ διὰ Σωκράτους, ἡ τοῦ τελικοῦ αἰτίου, ἦτοι τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ τὴν θεωρίαν τοῦ διδασκάλου θέλει συμπληρώσει καὶ τελειοποιήσει ὁ Πλάτων διὰ τῆς περὶ ἰδεῶν μεταφυσικῆς θεωρίας, ὡς τοῦτο καθορᾶται καὶ ἐν αὐτῷ τῷ παρατεθέντι χωρίῳ τοῦ Φαίδωνος, ἐνθα εἶναι προφανῆς ἡ ἀπὸ τοῦ τελικοῦ αἰτίου μετάβασις εἰς τὴν ἰδέαν, καθὸ τύπον τοῦ ὄντος θεωρουμένην, καὶ ὁ Σωκράτης παρίσταται ἐν τῇ ἀληθεῖ αὐτοῦ θέσει μεταξὺ Ἀναξαγόρου καὶ Πλάτωνος· οἱ Ἴωνες δὲν ἀνεγνώρι-

ζον εἰμὴ τὸ φυσικὸν αἷτιον, ὃ Ἀναξαγόρας συλλαμβάνει τὸ νοερὸν αἷτιον, ὃ Σωκράτης καταλαμβάνει ὅτι πᾶν νοερὸν αἷτιον εἶναι δι' αὐτὸ τοῦτο ἠθικὸν καὶ τελικόν, τέλος ὃ Πλάτων συμπεραίνει ὅτι τὸ τελικὸν αἷτιον πρέπει νὰ περιέχη τύπον τινὰ τελειότητος, ὃν ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ διακοσμῶν νοῦς (πάντα ἐγέννησε παραπλήσια ἑαυτῷ), ὥστε ἡ ἰδέα εἶναι παρὰ Πλάτωνι ἡ ἀπορρόφησις πάντων τῶν ἄλλων αἰτίων, τοῦ φυσικοῦ, τοῦ ψυχολογικοῦ, τοῦ ἠθικοῦ, ἐν τῷ κατ' ἐξοχὴν μεταφυσικῷ, ἐν τῷ ἀνωτάτῳ λόγῳ τῶν ὄντων, τῷ τελείῳ ἀγαθῷ.

Γ .

Ἡ τοῦ ἀνθρώπου μελέτη ἀφειτηρῖα πάσης φιλοσοφικῆς θεωρίας

Ἡ νέα ἀρχὴ τοῦ Σωκράτους ἐμελλεν ἐξ ἀνάγκης ν' ἀνανεώσῃ καὶ τὴν μέθοδον τῆς φιλοσοφίας, διότι ἐὰν ἡ ἠθικὴ συνάπτεται, ἀφ' ἑνός, πρὸς τὴν μεταφυσικὴν, στενώτατον σύνδεσμον ἔχει, ἀφ' ἑτέρου, πρὸς τὴν ψυχολογίαν· ὅθεν ὁ Σωκράτης ἠρώτα· πότερά ποτε νομίσαντες ἱκανῶς ἤδη τ' ἀνθρώπεια εἰδέναι, ἔρχονται ἐπὶ τὸ περὶ τῶν τοιούτων (περὶ φύσεως καὶ κόσμου) φροντίζειν, ἢ τὰ μὲν ἀνθρώπεια παρέντες, τὰ δαιμόνια δὲ σκοποῦντες, ἡγοῦνται τὰ προσήκοντα πράττειν ('Απομν. Α' α'). Καὶ ἐν τῷ Δ', β' (αὐτόθι) ἐπι σαφέστερον συγιστᾷ εἰς τὸν Εὐθύδημον τὸ Γνωθὶ σαυ-

τὸν ὡς βάσιν πάσης φιλοσοφίας· εἶπέ μοι ἔφη, ὦ Εὐθύδημε, εἰς Δελφοὺς ἤδη πώποτε ἀφίκου; κλ. Ἡ αὐτὴ δὲ διδασκαλία εὔρηται καὶ παρὰ Πλάτωνι ἐν τῷ Ἀλκιβιάδῃ α'.

Ποικίλαι σημασίαι ἀπεδίδοντο καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ Σωκράτους εἰς τὸ Γνωθὶ σαυτὸν, αἷτινες ὁμοῦ συμβιβάζονται ἐξ ἀνάγκης, καθόσον ἡ γνῶσις ἡμῶν αὐτῶν περιλαμβάνει καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς νοητικῆς ἡμῶν φύσεως τὴν γνῶσιν, καὶ ἡ μὲν πρώτη εἶναι ὁ ἀπαραίτητος ὅρος τῆς ἀρετῆς, ἡ δὲ δευτέρα τῆς ἐπιστήμης. Καὶ αὐτὴ πάλιν ὑποθέτει οὐ μόνον τὴν γνῶσιν τῆς ἡμετέρας ἀμαθείας, ἀλλὰ καὶ τῶν ὄρων τῆς ἀληθοῦς μαθήσεως, ὥστε ἀπὸ τῆς ἠθικῆς ἐμελλε λογικῶς νὰ μεταβῇ ὁ Σωκράτης εἰς τὴν λογικὴν καὶ τὴν ψυχολογίαν, ἐὰν πρὸς πρᾶξιν τοῦ ἀγαθοῦ ἀπαραίτητος εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ ἀληθοῦς. Πρὸς τούτοις δὲ συνειθίζων νὰ γενικεύῃ καὶ νὰ ὀρίζῃ, ἔπρεπε νὰ εὔρῃ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ τοὺς γενικοὺς νόμους τῆς διανοίας, τὰ γένη, καὶ τὰς εἰς πάντας ἀνθρώπους κοινὰς δυνάμεις τοῦ πνεύματος. Ἄμα δὲ τὸ καθόλου ἀναφαίνεται ἐν τῷ πνεύματι, αἱ μεταφυσικαὶ ἰδέαι παρίστανται ταυτόχρονον, καὶ τοιούτῳ τρόπῳ ἐπαναφέρων τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὰ ἀνθρώπεια, ὁ Σωκράτης διήνοιγεν αὐτῇ τὴν πρὸς τὰ θεῖα ἐδόν, καὶ προητοίμαζε τὴν ὑπὸ Πλάτωνος ἀνανέωσιν τῆς μεταφυσικῆς. Καὶ οὕτω καθορῶνται οἱ διαδοχικοὶ βαθμοὶ τῆς σωκρατικῆς διανοίας· ἡ νέα ἀρχὴ τοῦ τελικοῦ αἰτίου, ἦται τοῦ ἀγαθοῦ, ἐλκυσεν αὐτὸν πρὸς τὴν λογικὴν ἔρευναν τοῦ τέλους τούτου, καὶ αὐτὴ πρὸς τὴν ψυχολογικὴν ἀνάλυσιν, καὶ ὑπ' αὐτὴν ἐμελλε νὰ εὔρῃ τὴν μεταφυσικὴν, ἐν ἣ ὑπάρχει τὸ ἀληθὲς ἀντικείμενον τῆς ἠθι-

κῆς, τὸ τελικὸν καὶ πρῶτον αἴτιον, τὸ ἀγαθόν, δι' οὗ συνεπληροῦτο, οὕτως εἰπεῖν, ὁ κύκλος, καὶ ὁ πρὸς ὃν ὄρος ἐταυτίζετο μὲ τὸν ἀφ' οὗ διὰ τῆς ταυτότητος τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς μεταφυσικῆς ἐν τῇ Ἰδέᾳ τοῦ ἀγαθοῦ.

Μέθοδος τοῦ Σωκράτους—Εἰρωνεία καὶ μέθοδος

ἀνασκευαστική.

Ἡ κατὰ τῆς οἰήσεως καὶ σοφιστείας εἰρωνεία τοῦ Σωκράτους προήρχετο ἐκ τῆς ἀντιθέσεως ἣν εὕρισκε μεταξὺ τοῦ ἰδανικοῦ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀμαθοῦς ἀλαζονείας τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ (Πλάτ. Ἀπολογ.) Καὶ τὴν εἰρωνείαν ταύτην, δι' ἣς καθίστα γελοίους τοὺς ἀντιπάλους, καὶ κατεδείκνυε τὸ ψεῦδος τῆς ἐπιστήμης αὐτῶν, θέλει μεταχειρισθῆ ἀκολούθως καὶ ὁ Πλάτων πρὸς κάθαρσιν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας (Σοφιστ. καὶ Πολιτ. ε'), καὶ οὐδεμίᾳ ἀμφιβολίᾳ ὅτι κατὰ τοῦτο ὁ Πλάτων διέμεινε πιστὸς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ διδασκάλου, ὅστις πανταχοῦ φαίνεται ἀποδίδων μεγίστην σπουδαιότητα εἰς τὰ ἠθικὰ αἰσθήματα καὶ ταυτίζων τὴν ἐπιστήμην μὲ τὴν ἀρετὴν. Μεταξὺ δὲ τῶν πρὸς ἀνασκευὴν μέσων κυριώτατον εἶναι ἡ ἐξαγωγή (deduction), δι' ἣς ἀναπτύσσονται πᾶσαι αἱ συνέπειαι θέσεώς τινος, ἣν προσωρινῶς παραδέχεται πάντοτε ὁ Σωκράτης ὡς ὑπόθεσιν, καὶ ἀπὸ συμπεράσματος εἰς συμπέρασμα φέρει αὐτὴν εἰς τὸ

ἀτοπον, καὶ συγκρούων αὐτὴν κατὰ τῆς ἀληθείας τὴν καταστρέφει. Παρὰ Ξενοφῶντι (Ἀπομ. Α' β'), οὐχ ἦττον ἢ παρὰ Πλάτωνι (Ἀλκιβ. α.), βλέπομεν τὸν Σωκράτην ἀναγκάζοντα τοὺς ἀντιπάλους τὰ αὐτὰ νὰ λέγωσιν ὑπὲρ καὶ κατὰ τῶν αὐτῶν καὶ κατὰ τὰ αὐτά. Καὶ τοιαῦτα μὲν ἦσαν τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς σωκρατικῆς μεθόδου.

Εὐρετικὴ μέθοδος ἢ μαιευτικὴ.

Ἐτερον δὲ καὶ οὐσιωδέστατον στοιχεῖον τῆς μεθόδου ταύτης ἦτο ἡ μαιευτικὴ. Ἡ φύσις τῆς ἐπιστήμης καὶ τὸ πρὸς ἀπόκτησιν αὐτῆς μέσον εἶναι ἐκ τῶν μᾶλλον μελετηθέντων ὑπὸ τε τοῦ Σωκράτους καὶ ὅλης τῆς σχολῆς αὐτοῦ ζητημάτων. Γινόντι ὁ Σουΐδας (ἐν λέξ. Κρίτων) καὶ Διογένης ὁ Λαέρτιος (Β', 121, 125, 124) ἀναφέρουσι τὰ βιβλία τοῦ Κρίτωνος τὰ ἐπιγραφόμενα· Περὶ τοῦ μαθεῖν, περὶ τοῦ γινῶναι καὶ περὶ ἐπιστήμης· ἀναφέρονται προσέτι τὰ τοῦ ὑποδηματοποιοῦ Σίμωνος περὶ ἐπιστήμης, περὶ κρίσεως, περὶ τοῦ διαλέγεσθαι· εἰς τὸν Θηβαῖον Σιμμίαν ἀποδίδονται οἱ περὶ λογισμοῦ καὶ περὶ ἀληθείας διάλογοι, καὶ ἄλλαι εἰς ἄλλους σωκρατικοὺς ἀποδίδονται τοιοῦτου εἶδους συγγραφαί. Ἐκ δὲ τῶν πλατωνικῶν διαλόγων ὁ μὲν Θεαίτητος ἔχει ὑπόθεσιν τὴν φύσιν τῆς ἐπιστήμης, ὁ δὲ Σοφιστής, συνέχεια τοῦ πρώτου, τὴν φύσιν τῆς πλάνης,

καὶ ὡσαύτως ὁ Παρμενίδης πραγματεύεται περὶ τῆς φύσεως τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ὄντος, καὶ ὁ Φαίδων ἐκτενῶς διαλαμβάνει περὶ ἀναμνήσεως. Ταῦτα ἀποδεικνύουσιν ὅτι πρωτότυπὸν τινα διδασκαλίαν εἶχεν εἰσαγάγει ὁ Σωκράτης περὶ τῆς φύσεως τῆς ἐπιστήμης καὶ περὶ εὐρετικῆς μεθόδου. Ποῖαι δὲ αἱ παρὰ τοῖς συγχρόνοις αὐτοῦ ἐπικρατοῦσαι περὶ ἐπιστήμης καὶ διανοίας δοξασίαι; Ὁ μὲν Ἀναξαγόρας, οὗ τὰ συγγράματα εἶχεν ἀναγνώσει ὁ Σωκράτης, ἐθεώρει τὸν λόγον καθολικόν τι καὶ ἄπειρον καὶ πανταχοῦ τὸ αὐτό. Νοῦς δὲ πᾶς ὁμοίος ἐστὶ, καὶ ὁ μείζων καὶ ὁ ἐλάττων (Συμπλκ. εἰς φυσικ. Ἀριστοτέλους 33, β'). ὁ δὲ Ἀρχέλαος, ὃν ἐπίσης ἐγνώρισεν ἐκ τοῦ πλησίον, ἐφρόνει ὅτι κατ' ἀρχὰς πάντα ὑπάρχουσι μεμιγμένα ἐν τῇ διανοίᾳ· τῇ νῶ ἔνυπάρχειν τι εὐθέως μίγμα (Ὁριγ. φιλοσοφ. 9), ἐξ οὗ διακρίνεται ἀκολούθως ἡ ἐπιστήμη διὰ τινος διαιρέσεως καὶ ἀποχωρίσεως, νόμῳ. Καὶ τῶν πυθαγορείων τὰ δόγματα τῆς προϋπάρξεως καὶ τῆς μετεμψυχώσεως ἔτεινον εἰς τὴν ἀναγνώρισιν ἐμφύτου τινὸς ἐπιστήμης, καὶ τὰς αἰσθήσεις διέστελλον τοῦ λόγου, καὶ τὴν δόξαν τῆς ἐπιστήμης. Ἡ αὐτὴ διάκρισις ὑπάρχει καὶ παρὰ Παρμενίδῃ, οὗ τὸ ποίημα διαιρεῖται εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν ἔχει ἀντικείμενον τὸν νοῦν, τὸ δὲ τὰ πρὸς δόξαν· οὐδὲ ἄλλως ἐφρόνει ὁ Ἐμπεδοκλῆς θέτων ὡς μέσον πρὸς γνῶσιν τῆς ἀληθείας οὐ τὰς αἰσθήσεις ἀλλὰ τὸν ὀρθὸν λόγον· ὥστε καθολικὴ φαίνεται κατὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ τάσις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἰς τὸ θεωρεῖν τὴν ἐπιστήμην οὐχὶ ὡς ἀυθαίρετον δημιουργήμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὡς ἀνάπτυξιν συνεπτυγμέ-

νου καὶ ἐν τῇ ψυχῇ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ κατατεθέντος σπέρματος, ἐξ οὗ τῇ βοήθειᾳ ἰδιαιτέρας τέχνης φύεται καὶ γεννᾶται ἡ ἀλήθεια ὡς φυτὸν οὐράνιον καὶ ἀπάγαυσμα αὐτῆς τῆς θεότητος. Πανταχοῦ δὲ ὁ Σωκράτης παρίσταται οὐχὶ ὡς διδάσκαλος κατέχων τὴν ἐπιστήμην καὶ δυνάμενος νὰ τὴν μεταδώσῃ, ἀλλ' ὡς μαιευτῆς συντελών εἰς τὴν γέννησιν αὐτῆς ἐξ αὐτῶν τῶν λογικῶν σπλάγγνων τῶν μαθητῶν τοῦ Θεαίτητ. 36 κλπ). ἐνὶ σπλάγγνοισι λόγοισι, ὡς ἔλεγεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς (στίχ. 356). Καὶ πρὸς τοῦτο ὁ κατ' αὐτὸν πρῶτος ὄρος ἦτο ἡ γνῶσις ἡμῶν αὐτῶν, δι' ἧς ἀπὸ τῶν ἐκτὸς μετέφερε τὴν ἐπιστήμην εἰς τὰ ἐντὸς, ἀπὸ τοῦ κόσμου εἰς τὴν ψυχὴν. Ἀλλ' ὁ Σωκράτης δὲν φαίνεται συλλαβὼν τὴν ἀνάπτυξιν ταύτην ὡς ἀνάμνησιν προγενεστέρως ζωῆς. Τὸ μίγμα τοῦτο πυθαγορείων δογμάτων καὶ μεταφυσικῶν συλλήψεων ἀνήκει εἰς τὸν Πλάτωνα, καὶ οὐχὶ εἰς τὸν Σωκράτην, ὅστις μόνον τὸ ψυχολογικὸν καὶ λογικὸν μέρος τῆς θεωρίας διετύπωσε, καὶ τοῦτο διακρίνεται εὐκόλως ἐν τινὶ τῶν μᾶλλον σωκρατικῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος, ἐν τῷ Μένωνι, ἐνθα ὁμῶς παρίσταται ὡς θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς σωκρατικῆς διδασκαλίας ἡ μεταξὺ δόξης καὶ ἐπιστήμης διάκρισις καὶ ἡ ἀνάγκη ἐμφύτου τινὸς, εἰ καὶ συγκεχυμένης καὶ γενικῆς, ἐπιστήμης πρὸς γέννησιν τῆς ἀληθείας. Τὴν προϋπάρχουσαν ταύτην γνῶσιν ὑποθέτει ἐξ ἀνάγκης ἡ μαιευτικὴ τέχνη, καὶ εἰς αὐτὴν ἴσως ἀνάγεται καὶ ἡ ὑπὸ Ἀριστοτέλους διάκρισις τῆς δυνάμει καὶ τῆς ἐνεργείᾳ ἐπιστήμης. Ἡ αὐτὴ δὲ διδασκαλία τοῦ Μένωνος ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐν τῷ Φαίδωνι (73 α). ἐν ᾧ δὲ δὲν ἀνεγνώριζε

τὴν ἐμφυτον ταύτην γνῶσιν ὡς ἀνάμνησιν, οὐχ ἥττον ἐθεώρει αὐτὴν ὡς τὸ λογικὸν καὶ θεῖον στοιχεῖον τῆς ψυχῆς, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ Ἀλκιβιάδου (63) καὶ ἐκ τοῦ ἐ. τῆς Πολιτείας. Ἐκ δὲ τῆς γενικῆς ἀρχῆς τῆς μαιευτικῆς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ποῶς ἦτο ὁ προτιμώμενος τύπος καὶ τὰ συνήθη ἀντικείμενα τῶν λογικῶν ζητήσεων τοῦ ἡμετέρου φιλοσόφου. Ἡ μαιευτικὴ μέθοδος ἐπιφέρει τὴν ἀνάγκην τοῦ διαλόγου καὶ τῶν ἐρωτήσεων, δι' ὧν ὁ διδάσκαλος βοηθεῖ τὸν διδασκόμενον εἰς τὴν γέννησιν τῶν ἰδεῶν, καὶ ἡ λογικὴ γίνεται οὕτω διαλεκτικὴ (Κριτ. 390 Πολιτ. σ'). Καὶ ἐπειδὴ διελέγετο πανταχοῦ, πάντοτε καὶ πρὸς πάντας, ἐκ πάσης ψυχῆς καὶ ἐκ παντὸς πράγματος καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ταπεινοτέρων ἐνόμιζεν ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐκλάμψη ὡς ἐξ ὑποκεκρυμμένου σπινθῆρος τὸ φῶς τῆς ἀληθείας.

ΣΤ'.

Ἰδιαίτερα μέσα τῆς μαιευτικῆς.— Διαίρεσις καὶ ἐξαγωγή (deduction).— Ἐπαγωγή.

Ἡ διαίρεσις περιλαμβάνει πάντα τὰ ἀναλυτικὰ μέσα δι' ὧν ἀνακαλύπτομεν τὴν ἐνότητα ἐν τῇ πολλότητι, διότι δυνάμεθα ἀπὸ τῆς ἐνότητος τοῦ γένους νὰ κατέλωμεν εἰς τὴν πολλότητα τῶν εἰδῶν, ὅπερ εἶνε ἡ κυρίως λεγομένη διαίρεσις, ἢ ἀπὸ τῆς ἐνότητος ἀρχῆς τινος νὰ κατέλωμεν εἰς τὴν πολλότητα τῶν συνεπειῶν αὐτῆς, ὅπερ εἶναι ἡ ἐξα-

λεγομένη διαίρεσις, ἢ ἀπὸ τῆς ἐνότητος ἀρχῆς τινος νὰ κατέλωμεν εἰς τὴν πολλότητα τῶν συνεπειῶν αὐτῆς, ὅπερ εἶναι ἡ ἐξαγωγή, καὶ ὁ Σωκράτης ἐγνώρισε καὶ μετεχειρίσθη μεθοδικῶς ἀμφοτέρω τὰ μέσα ταῦτα. Ὁ Ξενοφῶν πολλαχοῦ τῶν Ἀπομνημονευμάτων παρέχει παραδείγματα τῆς πρώτης ἐργασίας, ἣν ὀνομάζει τὸ διαλέγειν κατὰ γένη, ἐνθα ὁ Σωκράτης διαιρεῖ τὰ γένη εἰς τὰ εἶδη αὐτῶν μετὰ θαυμαστῆς ἀκριβείας, καὶ οὕτω φθάνει εἰς τὸ ἴδιον ἐκάστου πράγματος, ἦτοι εἰς τὴν ἰδίαν καὶ εἰδικὴν διαφορὰν, εἰς τὴν οὐσιώδη ιδιότητα, ἐξ ἧς καὶ μόνῃς δύναται νὰ προκύψῃ ὁ ἀκριβὴς ὀρισμὸς· ἀπαράλλακτος δὲ εἶνε καὶ ὁ παρὰ Πλάτωνι Σωκράτης (Φαιδρ. 91). Ὡσαύτως τὴν ἐκ τινος ἀρχῆς ἀκριβῆ ἐξαγωγήν τῶν συνεπειῶν αὐτῆς πανταχοῦ φαίνεται μεταχειριζόμενος ὁ Σωκράτης, καὶ ἐνίοτε ἐν εἰδει τελείου σωρείτου. Ἀλλ' ἡ διαίρεσις καὶ ἡ ἐξαγωγή βεβαιοῦσι μόνον τὴν λογικὴν δυνατότητα τῶν ὄντων καὶ ἐννοιῶν, οὐχ! δὲ καὶ τὴν ἀντικειμενικὴν αὐτῶν πραγματικότητα. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται ἄλλη ἀνωτέρα ἐργασία, καὶ εἰς ταύτην ἐπλησίασεν ὁ Σωκράτης διὰ τῆς ἐπαγωγῆς, ἣν ἀποδίδουσι αὐτῷ ἐκ συμφώνου ὁ Ξενοφῶν, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Καὶ τῶντι ὅτε ὁ Σωκράτης ἀνεσκεύαζε τὰς γνώμας τῶν ἀντιπάλων του, μετεχειρίζετο τὴν διὰ τῆς ἐξαγωγῆς τῶν συνεπειῶν ἀνάλυσιν, ἀποδεικνύων οὕτω τὸ ἄτοπον τῆς ἀρχῆς ἐξ ἧς ἀπέρρεον, ἀλλ' ὅτε αὐτὸς ἐξέφραζε γνώμην τινά, καὶ ἄλλος τὴν ἀντέτεινεν, ὑπεχρεῶτο, πρὸς δικαιολόγησιν τῆς κρίσεώς του, νὰ τὴν ἐπαναγάγῃ εἰς τινὰ γενικὴν καὶ ὁμολογουμένην ἀλήθειαν, ἐπὶ τὴν ὑπόθεσιν ἐπανῆγε, καὶ πραγματικῶς ἡ γενικὴ αὕτη ἀλήθεια πρὸ

τῆς ἐπαλήθευσεως ἦτο ὑπόθεσις, καὶ ἡ ἐπαλήθευσις αὕτη ἐγένετο διὰ τῆς παραθέσεως πολλῶν μερικῶν παραδειγμάτων, ἐν οἷς ἐζήτει τὸν ἐν πᾶσι κοινὸν χαρακτήρα ἀνερχόμενος οὕτω ἀπὸ τῶν ἐπὶ μέρος εἰς τὸ καθόλου, καὶ ἡ ἐργασία αὕτη οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ αὕτη ἡ ἐπαγωγή. Τὸ δὲ ἐξαγόμενον τῆς ἐπαγωγῆς θέλει εἶναι γενικὴ τις ἀρχὴ καὶ τὸ ἕτερον καὶ κυριώτερον στοιχεῖον τοῦ ὁρισμοῦ. Οὕτω δὲ τῶν λόγων ἐπαναγομένων καθίστα ἐναργῆ τὴν ἀλήθειαν καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀντιλέγοντας, ἐὰν οὐχὶ διὰ τῆς πλήρους καὶ τελείας ἐπαγωγῆς ἦς τοὺς νόμους ἀκριβῶς ἐξέθηκεν ἀκολουθῶς ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ δι' ἐπακτικῶν λόγων, τούτεστι διὰ παραδειγμάτων, διὰ τῆς ἀναλογίας, ἐνίστε δὲ καὶ διὰ τῆς πλήρους ἀριθμῆσεως τῶν καθ' ἕκαστα, ἀφ' ὧν γίνεται ἀσφαλῶς ἢ ἐπὶ τὰ καθόλου ἔφοδος κατ' Ἀριστοτέλην ('Αναλ. προτ. Β.' 1ε). Οὕτω λοιπὸν διὰ τῆς διαιρέσεως καὶ ἐξαγωγῆς, ἀφ' ἑνός, καὶ διὰ τῆς ἐπαγωγῆς καὶ γενικεύσεως, ἀφ' ἑτέρου, συμπληροῦται ἡ μαιευτικὴ μέθοδος, καθ' ὅσον διὰ μὲν τοῦ πρώτου μέσου ἀναπτύσσεται τὸ ἐν τῷ πνεύματι συνεπτυγμένον, ἔστι γεννῶνται αἱ μερικαὶ ἰδέαι ἐκ τῶν γενικῶν, (1) διὰ δὲ τοῦ δευτέρου ἀνερχόμεθα εἰς τὰ γένη, ἐξ ὧν πάλιν γεννῶνται αἱ μερικαὶ ἰδέαι, καὶ ἄτινα κατ' Ἀριστοτέλην εἶναι δύνამις τις ἐγκυμονοῦσα τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν πραγματικότητα. Πασῶν δὲ τῶν ἀναλύσεων καὶ συνθέσεων τούτων τὸ ἐξαγόμενον ἦτο, ὡς εἴπομεν, ὁ ὁρισμὸς, δι' οὗ θέλει φανῆ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἡ μεταφυσικὴ τάσις τῆς λογικῆς τοῦ Σωκράτους θεωρίας.

(1) Ἐπιτραπήτω ἡμῖν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ ἐργασία αὕτη ἀπαιτεῖ πρῶτην τινὰ ἐννοίαν ἔμφυτον καὶ γενικωτάτην, γένος ἀνώτατον περιλαμβάνον τὰ ἄλλα πάντα, καθὼς ἡ ἐπαγωγή προὑποθέτει ἐν ἡμῖν τὴν ἐννοίαν τῆς πάσης.

Z'.

*Ἰδιαίτερα μέσα τῆς μαιευτικῆς (Συνέχεια).—
Ὁ ὁρισμὸς.*

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ α' τῶν Μεταφυσικῶν λέγει, ὅτι ὁ Σωκράτης πρῶτος ἐπέστησε τὴν διάνοιαν περὶ ὁρισμῶν, ὅτι πρὸ αὐτοῦ ὁ Δημόκριτος ὠρίσατό πως, καὶ πρὸ τούτου οἱ Πυθαγόρειοι περὶ τινῶν ὀλίγων, ὧν τοὺς λόγους εἰς τοὺς ὁρισμοὺς ἀνῆπτον (ιδ', δ' αὐτόθι), καὶ παρατηρεῖ ὅτι λίαν ἀπλῶς ἐπραγματεύθησαν ἠρίζοντό τε γὰρ ἐπιπολαίως, καὶ ὡς πρῶτῳ ὑπάρξειεν ὁ λεχθεὶς ὅρος, τοῦτ' εἶναι τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος ἐνόμιζον. Ἀλλ' ὁ Σωκράτης εὐλόγως ἐζήτει τὸ τί ἐστὶ συλλογίζεσθαι γὰρ ἐζήτει, ἀρχὴ δὲ τῶν συλλογισμῶν τό τί ἐστὶ. Τὸ ζήτημα ὅμως εἶναι ἐὰν οἱ ὁρισμοὶ τοῦ Σωκράτους ἦσαν μόνον λογικὴ τις ἐργασία ἀνευ μεταφυσικοῦ τινος σκοποῦ. Τὴν σήμερον ἡ λογικὴ καὶ ἡ ὄντολογία εἶναι συνήθως δύο διακεκριμέναι ἐπιστήμαι, ἀλλ' ἡ διάκρισις αὕτη ὑπάρχει ἄρα καὶ ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Σωκράτους; Περὶ τούτου ἀπαντᾷ αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τῆς συνεχείας τοῦ τελευταίου χωρίου ὅπερ κακῶς ἠρμῆνευσαν καὶ ὁ Ρώγχερ καὶ ὁ Ἐγκελσ καὶ ὁ Βράνδισ. Διαλεκτικὴ γὰρ ἰσχὺς, προσθέτει ὁ Ἀριστοτέλης, οὕπω τότε ἦν, ὥστε δύνασθαι καὶ χωρὶς τοῦ τί ἐστὶ τᾶναντία ἐπισκοπεῖν, καὶ τῶν ἐναντίων εἶ ἡ αὕτη ἐπιστήμη. Ἡ ἐπιστήμη αὕτη, τῶν ἐναντίων ἢ αὕτη, εἶναι ἡ καθαρὰ λογικὴ, ἐπιστήμη ὅπως ἐξωτερικὴ καὶ τυπικὴ, ἥτις κατ' Ἀριστοτέλην πρέπει νὰ περιορίζηται εἰς τὴν μελέτην τῶν γενι-

κῶν τύπων καὶ τῶν ἀφηρημένων ἐναντιοτήτων, ἀφίνουσα εἰς μόνην τὴν μεταφυσικὴν τὴν μελέτην τῆς ἐνδομύχου καὶ πραγματικῆς οὐσίας. Ἀλλὰ τοιαύτη δὲν ἦτο ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Σωκράτους. Βραδύτερον, καὶ ἰδίως μετὰ τὸν Πλάτωνα, αἱ γενικαὶ ἐννοιαὶ ἐθεωρήθησαν ὡς τύποι κοινοὶ εἰς ὅλην τινὰ τάξιν ἀντικειμένων (κοινὸς λόγος), καὶ τῶν τύπων τούτων δύναμεθα νὰ συλλάβωμεν τὰναντία ὡς λ. χ. τὴν ἐνότητα καὶ τὴν πολλότητα, τὴν ταυτότητα καὶ τὴν διαφορὰν, τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἀδίκον, ἡ δὲ οὐσία εἶναι κατ' Ἀριστοτελεῖν τὸ καθ' ἕκαστον (ἡ γὰρ οὐσία τῶν ὄντων ἐν τῷ καθ' ἕκαστον) ἦτοι ἡ ἀτομικὴ ὑπόστασις· τούτων δ' οὐκ ἔστιν ὄρισμός, ἀλλὰ μετὰ νοήσεως ἢ αἰσθήσεως γνωρίζονται. Ὅμως παρὰ Σωκράτει καὶ παρὰ Πλάτωνι, ὡς παρ' Ἐγέλω, ἡ λογικὴ καὶ ἡ ὄντολογία εἶναι ἓν, καὶ ἡ σύνθεσις αὐτῶν εἶναι ἡ διαλεκτικὴ. Ὡστε γινώσκομεν ἤδη, ὅτι τὰ προηγούμενα τοῦ σωκρατικοῦ ὁρισμοῦ ἦσαν ἀνίσχυροὶ τινες προσπάθειαι τῶν Ἰώνων καὶ τῶν πυθαγορείων, ὅτι ὁ Σωκράτης πρῶτος ἐγνώρισε τὴν τέχνην τοῦ ὀρίζειν, ὅτι εἰς τοῦτο ἔλαβεν ἀφορμὴν ἐκ τῶν ἠθικῶν ἐρευνῶν του, ὅτι φύσις τοῦ ὀρισμοῦ αὐτοῦ ἦτο ὁ καθολικὸς προσδιορισμὸς τῆς οὐσίας, σκοπὸς δέ, ἡ ὄντολογικὴ γνῶσις, καὶ ὅτι εἰς ταύτην προέβαινε διὰ τῆς συνενώσεως τῆς λογικῆς καὶ τῆς ὄντολογίας ἦτοι διὰ τῆς διαλεκτικῆς. Τὰ αὐτὰ δὲ ἐπιβεβαιουσιν ὁ τε Ξενοφῶν (Ἀπομν. Δ'. 5'.) καὶ ὁ Πλάτων (Φαίδρ. καὶ ἄλλαχού).

Ἄς ἴδωμεν τῶρα τὴν ἐφαρμογὴν τῆς σωκρατικῆς μεθόδου, ποῖα ἦσαν τὰ στοιχεῖα τοῦ ὀρισμοῦ αὐτοῦ, καὶ ποῖον μεταξὺ αὐτῶν τὸ κυριώτερον.

Τὰ δύο μέσα περὶ ὧν διελάβομεν ἀνωτέρω, ἡ διαίρεσις καὶ ἡ ἐπαγωγή, συγκεφαλαιῶνται ἐξ ἀνάγκης ἐν τῷ ὀρισμῷ, καὶ διὰ μὲν τῆς ἀναλύσεως ὁ Σωκράτης ἐφθάνεν εἰς τὴν εἰδικὴν διαφορὰν, διὰ δὲ τῆς συνθέσεως, εἰς τὸ γένος, ἅτινα εἶναι τὰ δύο στοιχεῖα οἰουδήποτε ὀρισμοῦ· ἡ διαφορὰ διακρίνει, τὸ γένος ἐξηγεῖ· τὸ γένος εἶναι ἄρα ὁ λόγος, ὃ ἔστι τὸ αἴτιον, δι' οὗ οὐ μόνον δυνατὸν καὶ νοητὸν καθίσταται τὸ ἀντικείμενον, ἀλλὰ καὶ πραγματικὸν καὶ ἐνεστώσ, ὥστε τὸ γένος περιέχει τὰ εἶδη, ὡς ἡ ἀρχὴ, τὰς συνεπείας, παρὰ τοῦ γένους λαμβάνουσι τὰ εἶδη τὴν δυνατότητα καὶ τὴν ὑπαρξιν, αὐτὴν τὴν οὐσίαν αὐτῶν, τὸ τί ἐστὶ, καὶ οὕτω γίνεται καταφανὴς ἡ μεταφυσικὴ τάσις τῆς σωκρατικῆς διδασκαλίας.

Η'

Ὀντολογικὴ βᾶσις τῆς σωκρατικῆς μεθόδου.

Φύσις τῶν γενῶν.—Διάκρισις τῆς σωκρατικῆς καὶ τῆς πλατωνικῆς θεωρίας.

Πρὸς λύσιν τῶν ζητημάτων τούτων συντελεστικώτατον εἶναι τὸ παρ' Εὐσεβίῳ (Εὐάγ. Πρ. ιά, 3) χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐν ᾧ βλέπομεν ὅτι ὁ Σωκράτης τὰ καθόλου οὐ χωριστὰ ἐποίησε, οὐδὲ τοὺς ὀρισμούς· οἱ δὲ (ὁ Πλάτων) ἐχώρισαν, καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ὄντων ἰδέας προσηγόρευσαν, ... ὥστε πάντων ἰδέας εἶναι τῶν καθόλου λεγομένων. Ὁ Σωκράτης λοιπὸν δὲν μεταφέρει εἰς τὸ ἀπόλυτον, καὶ δὲν πραγματοποιεῖ ἐν αὐτῷ, ἐν τῷ παντελῶς ὄντι, τὰ καθόλου

καὶ τοὺς ὁρισμοὺς ("Ὀρ καὶ Μεταφ, α.)· τοῦτο ποιεῖ ὁ Πλάτων διὰ τῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν, αἵτινες εἶναι τὰ γένη κατ' αὐτά, δηλαδή ἡ ἀπόλυτος ἀρχὴ τῶν γενῶν, ἥτις εἶναι ὁ ἀληθὴς λόγος καὶ τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν λογικῶν ἐννοιῶν, διότι ἀνεῦ αὐτῆς οὔτε τὰ πράγματα εἶναι ἐπιδεκτικὰ ὁρισμοῦ, οὔτε τὸ πνεῦμα δύναται νὰ διατυπώσῃ ὁρισμὸν· ἡ Ἰδέα εἶναι, κατ' αὐτόν, τύπος αἰώνιος τῆς ἀπολύτου ὑπάρξεως καὶ νοήσεως, οὗ μετέχουσι καὶ ἡ ὕλη καὶ τὸ πνεῦμα. Τοιοῦτῳ τρόπῳ ἡ μὲν διαλεκτικὴ τοῦ Σωκράτους στρέφεται περὶ τὰ γένη, καὶ δὲν ὑπερβαίνει τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, ἡ δὲ τοῦ Πλάτωνος, περὶ τὰς ἰδέας, καὶ δι' αὐτῶν ἀνυψοῦται εἰς τὴν ὑπερβατικὴν ἀντικειμενότητά τοῦ ἀπολύτου.

BIBLION Β΄.

Η ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΑΞΙΝ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ ἩΤΟΙ Η ΤΗΣ ΘΕΛΗΣΕΩΣ ΘΕΩΡΙΑ

A.

*Διαλεκτικὴ τῶν ἀγαθῶν ἢ τῶν τελικῶν αἰτίων.—
Ἐνότης τοῦ ἀκροῦ ἀγαθοῦ.*

Ἡ κατὰ τὴν πράξιν διαλεκτικὴ τοῦ Σωκράτους, ἥτοι ἡ ἠθικὴ του, δὲν διέφερε τῆς κατὰ τὴν νόησιν. Ἡ θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ φιλοσοφία ὑφίστατο κατ' αὐτόν εἰς τὸ σκοπεῖν τὰ κράτιστα τῶν πραγμάτων, καὶ ἔργῳ καὶ λόγῳ διαλέγοντας κατὰ γένη, τὰ μὲν ἀγαθὰ προαιρεῖσθαι, τῶν δὲ κακῶν ἀπέχεσθαι. Καὶ οὕτως ἔφη ἀρίστους τε καὶ εὐδαιμονεστάτους ἄνδρας γίνεσθαι καὶ διαλέγεσθαι δυνατωτάτους. Ἐφη δὲ καὶ τὸ διαλέγεσθαι ὀνομασθῆναι ἐκ τοῦ συνιόντας κοινῇ βουλευέσθαι διαλέγοντας κατὰ γένη τὰ πράγματα. Δεῖν οὖν πειραῖσθαι ὅ,τι μάλιστα πρὸς τοῦτο ἑαυτὸν ἕτοιμον παρασκευάζειν, καὶ τούτου μάλιστα ἐπιμελεῖσθαι· ἐκ τούτου γὰρ γίνεσθαι ἄνδρας ἀρίστους τε καὶ ἡγεμονικωτάτους καὶ διαλεκτικωτάτους. ('Απ. Δ'. ε.). Τοι-

ούτω τρόπω ἡ τάξις τῶν ἐννοιῶν, τῶν γενῶν καὶ τῶν εἰδῶν, ἠνδρίζει ἢ διαλεκτικῆ, τάσσουσα τὸ βέλτιον πρὸ τοῦ χείρονος, τὸ γενικώτερον ἀγαθὸν πρὸ τοῦ μερικωτέρου, ἢ λογικῆ τάξις ἢ ἀποτελοῦσα τὴν ἐπιστήμην, μεταβαίνει εἰς τὰς πράξεις, καὶ γίνεται ἡ ἀρετῆ, τὸ πρότερον λόγῳ εἶναι καὶ ἔργῳ πρότερον, καὶ γινώσκων καλῶς τὴν κατὰ γένη καὶ εἶδη κατάταξιν, εἶναι δι' αὐτὸ τοῦτο καὶ ἐνάρετος. Ὁ δὲ μεταξὺ τῶν δύο διαλεκτικῶν μέσος ὅρος εἶναι ἢ παρὰ Σωκράτει θεμελιώδης ἐννοια τοῦ τέλους ἢ τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ γνῶσις τῆς ἀληθοῦς κατατάξεως τῶν πραγμάτων εἶναι ἢ γνῶσις τῆς λογικῆς καὶ τελικῆς ἀξίας, ὅ ἐστι τῆς ὠφελείας ἐκάστου, καὶ οὕτω, ἀπὸ γένους εἰς γένος, φθάνομεν εἰς τὸ καθολικόν, ὃ κατ' Ἀριστοτέλην ἐζήτει ὁ Σωκράτης, καὶ ἀπὸ ὠφελείας εἰς ὠφέλειαν, ἀπὸ ἀγαθοῦ εἰς ἀγαθόν, φθάνομεν εἰς τὸ καθολικὸν ἀγαθόν, ὅπερ εἶναι ὁ ἀνώτατος ὅρος τῆς κατὰ τὴν πρᾶξιν διαλεκτικῆς. Τούτων δὲ τελέντων, εἶναι φανερόν, ὅτι ἢ ἐν τοῖς πράγμασι σχετικὴ ὠφέλεια εἶναι τὸ ἀγαθὸν αὐτῶν, ἀλλ' οὐχὶ τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν, ὡς ἢ σχετικῆ πρὸς τινὰ ἄνθρωπον ὠφέλεια δύναται νὰ ἦναι τὸ πρὸς αὐτὸν σχετικὸν ἀγαθόν, οὐχὶ δὲ τὸ ἀπόλυτον, ὅτι τὸ πρὸς ὅλους ἀγαθόν εἶναι πλησιέστερον εἰς τὸ ἀπόλυτον, καὶ ὅτι τὰ πρὸς τὰ διάφορα στοιχεῖα τοῦ ἀνθρώπου ἀγαθὰ κατατάσσονται ἐπίσης κατὰ τὴν σχετικὴν ἀξίαν καὶ ὑπεροχὴν ἐκάστου τῶν στοιχείων τούτων· καὶ ἐπειδὴ τὸ κράτιστον αὐτῶν εἶναι ἢ ψυχὴ, ἣτις ἀνάγεται εἰς τὸν λόγον, καὶ ὁ λόγος ζητεῖ καὶ ἀπαιτεῖ τὸ ἀπόλυτον, ἄρα τὸ ἀγαθὸν τοῦ λόγου εἶναι τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν, εἰς ὃ ὁμοῦς ὁ Σωκράτης, ἄς τὸ ἐπαναλάβωμεν, δὲν ἀπέ-

οῖδεν, ὡς ὁ Πλάτων, χωριστὴν ὑπαρξίν καὶ μεταφυσικὴν ἀξίαν ('Απομ. Δ'. β' Δ'. β' 13, δ' Ἀριστοτ. Ἠθ. μεγ. Δ' λέ). Καὶ διὰ τοῦτο ὁ Σωκράτης δὲν εἶδεν ὅτι ἢ τελικὴ ταυτότης τῆς ὠφελείας καὶ τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ δὲν εἶναι ἄμετος καὶ πραγματοποιήσιμος ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἐν ᾧ προοδεύομεν ἀδιακόπως πρὸς τὴν ταυτότητα ταύτην, χωρὶς νὰ φθάσωμεν εἰς αὐτήν, ἀλλ' ὑποθέτει καὶ ἀπαιτεῖ θεῖαν τινὰ σφαῖραν ἐνθα ἢ ἐνταῦθα ἀτελῆς ἔνωσις τῶν δύο τούτων στοιχείων γίνεται τελεία ἐνότης. Συνήσθάνετο ἐνδομύχως τὸ ἰδανικόν, καὶ οἰεῖδεν ἐνίοτε τὴν ἀνάγκην ἄλλης ζωῆς, ἐν ᾗ ἐντελῶς πραγματοποιεῖται, ἀλλὰ δὲν εἶχε περὶ τούτου σαφεῖς καὶ ἀκλονήτους πεποιθήσεις, καὶ ἐντεῦθεν αἱ περὶ θελήσεως καὶ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ ἀμφίβολοι αὐτοῦ δοξασίαι.

Β'.

Θεωρία τῆς θελήσεως

Ἡ περὶ θελήσεως θεωρία τοῦ Σωκράτους εἶναι ἢ μᾶλλον πρωτότυπος τῶν διδασκαλιῶν αὐτοῦ, καὶ ἀποτελεῖ ἀληθὲς σύστημα. Ἄς μελετήσωμεν αὐτήν καὶ ὡς πρὸς τὸ γενικὸν τέλος οὗ ἐφίεται ἢ θέλησις, καὶ ὡς πρὸς τὰ ἰδιαίτερα μέτα ἅτινα μεταχειρίζεται.

Κατὰ Σωκράτην οὐχ ἦττον ἢ κατὰ Πλάτωνα, οἱ ἄνθρωποι φύσει καὶ ἐξ ἀνάγκης ἐπιθυμοῦσι τὸ ἀγαθόν, τὸ ἄριστον, τὸ βέλτιστον, ὃ οἶονται συμφωρότατα ('Απομ. Γ'. θ). ὁ δὲ Πλάτων ἐν τῷ Φιλήβῳ, τῷ Γοργία καὶ τῷ Πρωταγόρῳ ἀποδίδει ἐπίσης εἰς τὸν Σωκράτην τὴν ἰδέαν, ὅτι ἐπὶ

τὰ κακὰ οὐδεὶς ἐκὼν ἔρχεται, καὶ ὅτι τοῦτο εἶναι ἐν ἀνθρώπου φύσει. Λογικὴ τῆς ἀρχῆς ταύτης συνέπεια εἶναι, ὅτι προαιρούμεθα πάντοτε καὶ ἐξ ἀνάγκης ὅσα θεωροῦμεν καλῆτερα, καὶ τὸν συλλογισμόν τοῦτον ἀναπτύσσει σαφέστατα καὶ ἀκριβέστατα ὁ Ξενοφῶν ('Απομ. Δ'. σ'), ἐνθα ὁ Σωκράτης ἀνέρχεται διαλεκτικῶς ἀπὸ τῆς πράξεως εἰς τὴν δύναμιν, ἀπὸ ταύτης, εἰς τὴν γνῶσιν, καὶ ἀπὸ τῆς γνώσεως εἰς τὸ ἀγαθόν. Πράττομεν ὅ,τι δυνάμεθα καὶ δυνάμεθα ὅ,τι ἠξεύρομεν. Ἡ ἐννοια τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι λοιπὸν τὸ γένος, ὅπερ παράγει τὸ εἶδος, διότι, καθ' ὃ εἶδομεν ἐν τῇ διαλεκτικῇ τῆς νοήσεως, τὸ γένος εἶναι ἡ οὐσία καὶ τὸ αἴτιον· ἄρα ἡ ἐνάρετος πράξις εἶναι γενικὴ καὶ λογικὴ ἐννοια, (λόγους τὰς ἀρετὰς ᾤετο εἶναι ('Αριστ. Ἠθ. Νικ. σ' 144) πραγματοποιουμένη ὑπὸ τῆς θελήσεως, καὶ ἐπομένως ἡ θέλησις ταυτίζεται τῇ ἐπιστήμῃ. Ἀλλὰ τότε τί γίνεται ἡ ἠθικὴ λεγομένη ἐλευθερία, δι' ἧς, καίτοι γινώσκοντες τὸ βέλτιον, πράττομεν τὸ χεῖρον; Ἡ ἀσυμφωνία αὕτη δὲν ὑπάρχει κατὰ τὴν σωκρατικὴν διδασκαλίαν. Ὁ σοφὸς εἶναι δι' αὐτὸ τοῦτο καὶ ἐγκρατής, τοῦτέστι κύριος ἑαυτοῦ καὶ ὁ ἐγκρατής εἶναι πρακτικὸς καὶ σώφρων· τοῖς ἐγκρατέσι μόνον ἔξεστι σκοπεῖν τὰ κράτιστα τῶν πραγμάτων, καὶ ἔργα καὶ λόγῳ διαλέγοντας κατὰ γένη τὰ μὲν ἀγαθὰ προαιρεῖσθαι, τῶν δὲ κακῶν ἀπέχεσθαι ('Απομ. Δ'. ε.). Καὶ ἔτι σαφέστερον καὶ θετικώτερον ἀποκλείει τὴν ἐλευθερίαν ἐν ἑτέρῳ χωρίῳ τῶν Ἀπομνημονευμάτων (π'. θ'). Σοφίαν δὲ καὶ σωφροσύνην οὐ διώριζε... ἔφη δὲ καὶ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν ἀρετὴν σοφίαν εἶναι... πάντας γὰρ οἶμαι προ-

αιρουμένους ἐκ τῶν ἐνδεχομένων ὃ οἴονται συμφροτώτατα αὐτοῖς εἶναι ταῦτα πράττειν· τῆς αὐτῆς δὲ θεωρίας τὴν ἀπόδειξιν, διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς, εὐρίσκομεν καὶ ἐν τῷ Δ'. β, (αὐτόθι). Σύμφωνας πρὸς τὴν διδασκαλίαν ταύτην εἶναι καὶ ὁ ἐλάσσων Ἰππίας, καὶ ἡ κατὰ τούτου κρίσις τοῦ Ἀριστοτέλους (Μεταφ. ε)· ἐξ ὧν δὲ τῶν μαρτυριῶν τούτων προκύπτει ὅτι κατὰ Σωκράτην ἡ μεταξὺ δύο ἐνδεχομένων πράξεων νομιζομένη ἐλευθερία δὲν εἶναι εἰμὴ ἄγνοια τοῦ βελτίστου, δουλεία καὶ οὐχὶ ἀληθῆς ἐλευθερία.

Γ'.

Ἡ Σωκρατικὴ θεωρία τῆς θελήσεως κατ' Ἀριστοτέλην.

Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ῥητῶς ('Ἠθ. Εὐδ. Δ'. ε), ὅτι κατὰ τὸν Σωκράτην ἡ γνῶσις τῆς δικαιοσύνης καὶ ἡ πράξις αὐτῆς εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό· ὥστ' ἅμα συμβάλειν εἰδέναί τε τὴν δικαιοσύνην καὶ εἶναι δίκαιον καὶ διὰ τοῦτο ἐζήτει τί ἐστὶν ἀρετὴ, καὶ οὐχὶ πῶς γίνεται καὶ ἐκ τίνων. Ἐν ὧν δὲ τῷ χωρίῳ τούτῳ ἀριστα χαρακτηρίζει τὸν ἀποκλειστικὸν ἰδανισμόν τοῦ Σωκράτους, δι' οὗ ψυχολογικῶς μὲν, συγχέεται ἡ νόησις καὶ θέλησις, ἠθικῶς δέ, ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἀρετὴ. Συνάδει πρὸς τοῦτο καὶ ἕτερον χωρίον ('Ἠθ. Μεγ. Δ'. λ. ε.), καθ' ὃ ἐπίσης ὁ Σωκράτης ἀνάγει πᾶσαν τὴν ἀρετὴν εἰς τὸ προαιρεῖσθαι λόγῳ δηλ. εἰς αὐτὸν τὸν λόγον, ὥστε ἡ ἐκλογή εἶναι κατ' αὐτὸν κρίσις τοῦ λόγου καὶ οὐχὶ πράξις τῆς ἐλευθερίας. Ἐνισχύει δὲ τὴν ἀπόδειξιν καὶ τρίτον χωρίον ('Ἠθ. Μεγ. Δ'. α), καθ' ὃ ὁ Σωκράτης ἀνάγει ὅλην τὴν ψυχὴν εἰς

τὴν νόησιν, τὸν νοῦν, τὸν λόγον, καὶ ταυτίζει τὴν ἠθικότητα καὶ τὴν νοημοσύνην, ὥστε πᾶσαι αἱ ἀρεταὶ εὑρίσκονται ἐν τῷ λογιστικῷ τῆς ψυχῆς μορίῳ, διαστέλλεται δὲ πρὸς τοῦτοις σαφέστατα ἡ ἠθικὴ θεωρία τοῦ Σωκράτους ἀπὸ τῆς πλατωνικῆς. Ἐκ πάντων τῶν χωρίων τούτων καὶ ἄλλων, ἅτινα παραλείπονται, ἡ κατ' Ἀριστοτέλην σωκρατικὴ θεωρία τῆς θελήσεως εἶναι ἡ ἐξῆς: οὐσία τῆς ψυχῆς εἶναι ὁ λόγος ἔχων ὡς ἀντικείμενον καὶ τέλος ἀναγκαῖον τὸ ἀγαθόν, πρὸς ὃ τείνει ἅμα τὸ γνωρίζει, καὶ ἡ γενικὴ καὶ οὐσιώδης αὕτη τάσις εἶναι ἡ θέλησις, ἣτις προαιρεῖται τὸ φαινόμενον αὐτῇ βέλτιστον. Ἡ ἀρετὴ εἶναι λοιπὸν κρίσις ἀληθῆς, αὕτη ἡ ἐπιστήμη, καθ' ἧς οὐδὲν πάθος ἰσχύει, οὐδὲ ὑπάρχει ἐλευθερία ἀδιάφορος ἐνεργοῦσα ἀνευ λόγου κατὰ τοῦ λόγου ἐν γνώσει τῆς ἰδίας παραλογίας. Ἡ δὲ κακία εἶναι ἀπάτη, νόσος τῆς διανοίας, ἀκουσία πλάνη θεραπευομένη διὰ τῆς παιδείας καὶ τῆς τιμωρίας. Ἡ ἐλευθερία εἶναι αὐτὸς ὁ λόγος ἀναπτυσσόμενος ἀπροσκόπτως, συλλαμβάνων καὶ ἐν ταύτῃ πραγματοποιῶν τὸ ἀγαθὸν διὰ μιᾶς καὶ μόνης πράξεως ὑπερνικώσης πάσης ἐξωτερικῆς ἀντιστάσεως. Ἐπιστήμη, ἐλευθερία καὶ ἀρετὴ εἶναι ἓν, ἡ δὲ κακία εἶναι δουλεία, διότι εἶναι ἄλογος.

▲ . καὶ ■' .

Ἡ σωκρατικὴ θεωρία τῆς θελήσεως κατὰ Πλάτωνα καὶ ἄλλους σωκρατικούς.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ὁ Σωκράτης φαίνεται ἐν τῷ ἰδανισμῷ αὐτοῦ ἀποκλειστικώτερος καὶ αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος, ὅστις ψυχολογικῶς μὲν, ἐμετρίασε τὴν θεωρίαν τοῦ διδασκά-

λου, μεταφυσικῶς δέ, τὴν ἀνύψωσεν. Ἡ μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰ προκύπτει ἐκ τῆς ψυχολογικῆς αὐτῶν θεωρίας, ἣτις ἐπενεργεῖ καὶ ἐν τῇ μεταφυσικῇ καὶ ἐν τῇ ἠθικῇ, καθ' ὅσον ὁ μὲν Σωκράτης εἶχεν ἐξαλείψει τὸ ἄλογον τῆς ψυχῆς στοιχείον, καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἔβλεπε μόνον νοῦν σώματι συνηνωμένον, ὁ δὲ Πλάτων παρὰ τὸν ἀκίνητον λόγον θέτει τὴν κινήτην καὶ τυφλὴν ἐκείνην ἐνέργειαν ἣτις ἐκδηλοῦται διὰ τῆς ὀρέξεως καὶ τοῦ πάθους, καὶ ἐκ τοῦ μίγματος τῶν δύο τούτων στοιχείων παράγεται διάμεσος γνώσις, δόξα ὀνομαζομένη, καὶ διάμεσος θέλησις καθιστῶσα δυνατὸν τὸ πταῖσμα. Ἐν δὲ τῇ ψυχολογικῇ ταύτῃ θεωρίᾳ ἀποκαλύπτονται αἱ τρεῖς μεταφυσικαὶ ἐννοιαὶ περὶ ἃς στρέφεται ὅλος ὁ πλατωνισμός: ἡ ἐνότης τῆς ἰδέας, ἡ πολλότης τῆς ὕλης, καὶ ἡ μεταξὺ αὐτῶν σχέσις ἐν τῇ αἰσθητῇ πραγματικότητι: καὶ πρὸς μὲν τὴν ἰδέαν ἀντιστοιχεῖ ὁ λόγος, πρὸς δὲ τὴν ὕλικὴν πολλότητα, τὸ ἄλογον μῆριον, καὶ κυρίως τὸ τυφλὸν καὶ εὐκίνητον πάθος, καὶ πρὸς τὸ μίγμα ἀντιστοιχεῖ, ὑπὸ μὲν τὴν νοητικὴν ὕψιν, ἡ δόξα, διάμεσος μεταξὺ ἰδέας καὶ αἰσθήσεως, ὑπὸ δὲ τὴν ἠθικὴν, ἡ ἀόριστος ἐνέργεια, ἣν ὁ Πλάτων, ὀνομάζει θυμόν, καὶ ἣτις, καὶ τοι τείνουσα φύσει πρὸς τὸ ἀγαθόν, δύναται τυχὸν νὰ τραπήῃ καὶ πρὸς τὸ κακόν. Ὅμως τὸ σωκρατικὸν πνεῦμα τοσοῦτον ἐκυρίευε τὸν Πλάτωνα, ὥστε δυσκόλως ἠδύνατο καὶ οὗτος νὰ συλλάβῃ τὴν ἐννοίαν τῆς αὐτονομου ἐλευθερίας, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκθέτει μετὰ πιστῆς εὐγλωττίας τὴν σωκρατικὴν θεωρίαν, ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀναμιγνύει εἰς αὐτὴν τὴν περὶ δόξης ἰδίαν διδασκαλίαν, ἣν ὑποστηρίζει διαρρήδη ἐν τοῖς διαλόγοις ὅπου δὲν προ-

τεύει ὁ Σωκράτης, οἷον ἐν τοῖς Νόμοις. Ἐν τῷ Γοργία διακρίνει τὴν γενικὴν τάσιν τῆς θελήσεως ἀπὸ τῶν μερικῶν ἀποφάσεων, τὸ τέλος ὃ θέλομεν, ἀπὸ τῶν μέσων ἅτινα μεταχειρίζομεθα, καὶ ὑποφαίνεται ἡ δόξα· ἀλλ' ἐν τῷ Μένωνι, ἐνθα τὸ ἐπιθυμεῖν καὶ τὸ βούλεσθαι ἀδιακρίτως λαμβάνονται, ἐκτίθεται πιστῶς ἡ σωκρατικὴ διδασκαλία. Ἐν δὲ τῷ Πρωταγόρα πληρέστερον ἐκτίθενται αἱ ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας ἀποδείξεις οὐχ ἥττον δὲ μετὰ καὶ μείζονος ἐνεργείας ὑποστηρίζεται τὸ κακὸς ἐκὼν οὐδεὶς.

Ἐν τῷ Σοφιστῇ, ἐν ᾧ ὁ Σωκράτης εἶναι ἀπλοῦς ἀκρατητής, ἡ κακία, ἡ ἀμαθία δὲν συγγέονται πλέον τοσοῦτον ἐντελῶς· ἀλλ' ἐν τοῖς Νόμοις, τῷ τελευταίῳ ἔργῳ τοῦ Πλάτωνος, καὶ ἰδίως ἐν τῷ Θ' βιβλίῳ, καταφαίνεται ἡ ἀληθῆς αὐτοῦ διδασκαλία, καθ' ἣν ἡ ἐν τῇ ψυχῇ ἀπόλυτος ὑπεροχὴ τοῦ ἀγαθοῦ παρίσταται ὡς ἰδανικόν τι ὑποθέτον πλήρη τὴν ἰδανικὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ δὲ θνητὸν καὶ ἄλογον παρίσταται ὡς ἐμποδίζον τὴν ἐν ἡμῖν πραγματοποιήσιν τοῦ ἰδανικοῦ τούτου καὶ τὴν ἐπιστήμην μεταβάλλον εἰς δόξαν. Καὶ μόνη ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι ἀνίκητος, καὶ οὐχὶ ἡ δόξα, ὥστε ναὶ μὲν θέλομεν πάντοτε τὸ βέλτιον ἐνεκεν τῆς οὐσιώδους τάσεως τῆς ἡμετέρας θελήσεως, ἀλλὰ δὲν πράττομεν αὐτὸ πάντοτε. Ἡ ἀδικία πράξις εἶναι ἐκουσία καθὼς πράξις, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐκουσία καθὼς ἀδικία. Καὶ τρώντι κατὰ τὸν Σωκράτην, καθὼς ἴδιον τοῦ λόγου εἶναι τὸ ὀρίζεσθαι καθόλου, ἴδιον τῆς θελήσεως εἶναι τό, οὕτως εἰπεῖν, βούλεσθαι καθόλου· ἐν δὲ τῷ καθόλου τούτῳ ὁ Πλάτων διορᾷ τὸ εἶδος αὐτὸ καθ' αὐτό, τὴν καθ' ἑαυτήν, ὑπερβατικὴν

καὶ ἐν ἡμῖν ἔμμονον ἰδέαν, ἧς ἔχομεν ἀνάμνησιν, καὶ ἣν ἐνορῶμεν ἐν τινι θεῷ καὶ ζωῇ, καὶ ἐντεῦθεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ τὸ δυνατόν τῆς ἀπάτης, τῆς δόξης καὶ τοῦ πταίσματος.

Τέλος, καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς σωκρατικοῖς διαλόγοις, εἴτε τοῦ Αἰσχίνους εἶναι, εἴτε Σίμωνος τοῦ ὑποδηματοποιοῦ, εἴτε ἄλλων, καταφαίνεται ἡ σωκρατικὴ παράδοσις. Ἐν τῷ Κλειτοφῶντι, ὃν τινες ἀποδίδουν εἰς αὐτὸν τὸν Πλάτωνα, καὶ ἐν τῷ περὶ δικαίου, ὃν ὁ Βοίρχιος ἀποδίδει εἰς τὸν Σίμωνα, ὑποστηρίζεται, ὅτι τὸ ἀδικεῖν ἀκούσιον, καὶ κακὸς ἐκὼν οὐδεὶς, καὶ καθορᾶται ἐν ταύτῳ πῶς ἐξ αὐτῆς τῆς παραδόξεως περὶ ἐλευθερίας θεωρίας τοῦ ὀρμαῖτο ὁ Σωκράτης, ἄκων καὶ τρόπον τινὰ ἐξ ἀνάγκης, εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἠθικωτάτης καὶ θείας σχεδὸν ἀποστολῆς του, διδάσκων, νοθετῶν, συμβουλεύων καὶ παντοίῳ τρόπῳ φωτίζων τοὺς ἀνθρώπους πρὸς θεραπείαν τῆς ἀμαθείας διὰ τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἐμπέδωσιν τῆς ἀρετῆς διὰ τινος ἠθικῆς ἀναπλάσεως, εἰς ἣν ἐθυσίασε καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν.

ΒΙΒΛΙΟΝ Γ'.

ΗΘΙΚΗ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ

Α'.

Προσδιορισμός τοῦ ἀγαθοῦ ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπον.

Γινώσκουμεν ἤδη τοὺς λογικοὺς χαρακτηῆρας τοῦ κατὰ Σωκράτην ἀγαθοῦ, ἀλλ' οὐχὶ τὸν πραγματικὸν αὐτοῦ προσδιορισμόν ἠξεύρομεν ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι τὸ ἀπόλυτον τέλος τῶν ὄντων, ἀλλ' ἀγνοοῦμεν τι εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ καὶ ἀνεξαρτήτως τῶν ποικίλων αὐτοῦ σχέσεων.

Στήριζόμενοι ἐπὶ τινῶν χωρίων τῶν Ἀπομνημονευμάτων καὶ τοῦ Πρωταγόρου, τινές, οἷον ὁ Ζέλλερ, ὁ Γρότε καὶ ὁ Βράνδς, ἀπέδωκαν εἰς τὸν Σωκράτην τὴν ἠθικὴν τοῦ Ἀριστίππου, θέτουσαν τὸ ἀγαθὸν ἐν τῇ ἡδονῇ. Ἀλλ' ἐν τῷ Β' ε. τῶν Ἀπομνημονευμάτων βλέπομεν, ὅτι εἰς τὸ ἀγαθὸν, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν διαλεκτικὴν ἀντιτάττει τὴν ἡδονήν, τὴν δουλείαν καὶ τὴν ἀμάθειαν, καὶ εὐεξήγητος εἶνε ἢ ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ φαινομένη ἀντίφασις, διότι τὴν ἡδονὴν δὲν ἀποκλείει ὅλως ὁ Σωκράτης, ἀλλ' ἐπιτρέπει, ὡσάκις συμβιβάζεται μὲ τὴν ἐγκράτειαν καὶ τὴν σοφίαν, τὸ μέγιστον ἀγαθόν. Καὶ ἐν τῷ Α', στ', (αὐτόθι) τὴν τροφήν καὶ τὴν πολυτέλειαν δὲν θεωρεῖ εὐδαιμονίαν. ἀλλὰ νομίζει, τὸ μὲν μηδενὸς δεῖσθαι θεῖον εἶναι, τὸ δὲ ὡς ἐλαχίστων, ἐγγυτάτῳ τοῦ θεοῦ, καὶ τὸ μὲν θεῖον

κράτιστον, τὸ δὲ ἐγγυτάτῳ τοῦ θεοῦ ἐγγυτάτῳ τοῦ κρατίστου. Ὡστε οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι τὸ ἀγαθὸν ὑφίστατο κατὰ Σωκράτην εἰς τὴν ἁρμονίαν τοῦ αἰσθήματος καὶ τοῦ λόγου, εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς σοφίας, ἣν διέρρηξαν μὲν τὰ ἀποκλειστικὰ καὶ στενὰ συστήματα τοῦ κυρηναϊσμοῦ καὶ τοῦ κυνισμοῦ, ἀποκατέστησε δὲ διαφωτίσας καὶ συμπληρώσας αὐτὴν ὁ Πλάτων διὰ τῆς ἐν τῷ ἀγαθῷ ἐνότητος τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης.

Ὡσαύτως ἐν τῷ Πρωταγόρῳ ὁ Σωκράτης φαίνεται ἀποδεχόμενος κατ' ἀρχὰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἀντιπάλου του, ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἡ ἡδονή, ἀλλὰ, κατὰ τὸ σύνθημα, ὅπως ἀνασκευάσῃ αὐτὴν πληρέστερον. Ὁ δὲ Γοργίας περιέχει πάντα τὰ κατὰ τῆς ἠθικῆς τῆς ἡδονῆς ἐπιχειρήματα. Καὶ τῶντι κατὰ τὴν περὶ διαλεκτικῆς καὶ ὀρισμοῦ θεωρίαν τοῦ Σωκράτους ὁ λόγος νοεῖ τὸ καθολικὸν τέλος, ἄρα λογικὸν εἶναι τὸ ἀγαθόν, ἦτοι, τὸ ἀγαθὸν εἶναι ὁ ἀνώτατος λόγος, ἡ γνῶσις τῆς ἀληθείας, ἡ ἐπιστήμη· συνέπεια δὲ τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ ἀρετὴ, καὶ τῆς ἀρετῆς, ἡ εὐδαιμονία, ἣτις δὲν εἶναι ἡ εὐτυχία, ἀλλ' ἡ εὐπραγία, ἐπειδὴ ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος πράττει τὸ ἴδιον ἀγαθόν, καὶ εἶναι εὐδαίμων ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἰδίας ἀρετῆς (Ἀπομ. Α', σ'). Ἐπιστήμην δὲ ἐνοούσεν, οὐχὶ τὴν τυχοῦσαν, τὴν τῶν ὑποδεεστέρων καὶ σχετικῶν μέσων καὶ τελῶν, ἢ τὴν κατὰ δόξαν καὶ τὴν ἀμφίλογον, ἀλλὰ τὴν βεβαίαν καὶ καταδεικνύουσαν τὴν λογικὴν καὶ ἀπόλυτον ἀξίαν ἐκάστου πράγματος, διότι αὕτη μόνη εἶναι ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἐπιστήμη. Καὶ οὕτω διείδεν ὁ Σωκράτης ὅτι ὑπεράνω τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει ἀγαθόν τι ἀπόλυτον ταύ-

τιζόμενον τῇ ἀληθεί ἐπιστήμη, οὐ μέρος μόνον δύναται νὰ πραγματοποιήσῃ ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἰδίας ἐπιστήμης καὶ ἠθικότητος. Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην τῆς σωκρατικῆς ἠθικῆς ἐπιβεβαίωσι καὶ ὁ Πλάτων (Ἄλκιβ. α'. καὶ β'. Γοργ. καὶ ἄλλαχοῦ).

Β'.

Ἀνωτάτη ἀρχὴ τοῦ ἠθικοῦ νόμου.—Οἱ ἀγραφοὶ νόμοι.—Θεὸς νομοθέτης.

Ἀνεγνώρισεν ἄρα ὁ Σωκράτης τὴν θείαν ἀρχὴν ἐξ ἧς ἀπορρέει ὁ ἠθικὸς νόμος; Ἐν τῇ μελέτῃ τοῦ ἀκροσφαλοῦς τούτου ζητήματος δὲν πρέπει οὔτε νὰ συγχέωμεν τὸν Σωκράτην μὲ τὸν Πλάτωνα, οὔτε νὰ θέτωμεν αὐτοὺς εἰς ριζικὴν ἀντίφασιν.

Παρὰ Πλάτωνι τὸ ἀγαθὸν εἶνε ἀνώτερον τοῦ ἀνθρώπου, ἀπόλυτον, διακεκριμένον, οὐ μόνον τῆς ἡμετέρας νοήσεως καὶ τῶν ἄλλων ὄντων, ἀλλὰ μέχρι τινός, καὶ αὐτῆς τῆς θείας διανοίας. Τοιαύτην ἐννοίαν τοῦ ἀγαθοῦ δὲν εἶχεν ὁ Σωκράτης, ὡς παρατηρεῖ, καθ' ἃ εἶπομεν (Α'. η'.), ὁ Ἀριστοτέλης. Ἄλλ' ὡς ἐκ τούτου δὲν πρέπει νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ἐθεώρει τὸ ἀγαθὸν ὡς συμφυὲς τῷ ἀνθρώπῳ, μὴ ἀποδεχόμενος οὔτε ἀνωτέραν ἀρχὴν, οὔτε ἀνώτερον τέλος. Καθὸ πρακτικώτατος ἐθεώρει τὸ ἀγαθὸν πρὸ πάντων ἐν ἡμῖν καὶ δι' ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτῷ τῷ Ξενοφῶντι διοράται ὁ Σωκράτης ἀποβλέπων εἰς τι ὑψηλότερον σημεῖον. Τὸ τελικὸν αἴτιον καὶ ἡ μεταξὺ τῶν τελῶν καὶ τῶν μέσων σχέσις ἦτο κατ' αὐτὸν ἔργον αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, διώκοντος ἀπανταχοῦ τὸ

ἄριστον καὶ τὸ βέλτιστον, ὡς ποιεῖ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος, ἂν καὶ οὐχὶ ἀλανθάστως ὡς ὁ Θεός. Ἄρα ἡ ἀρετὴ εἶναι ὁμοίωσις πρὸς τὸν Θεόν, ὡς εἶχε παραστήσει αὐτὴν ὁ Πυθαγόρας, καὶ κατὰ τὸν Σωκράτην, μετέχει τοῦ θείου, καὶ εἶναι ἀχώριστος τῆς εὐσεβείας. Τοιοῦτος εἶναι ὁ θεῖος νόμος, ἐν τῇ τάξει τῶν γενῶν καὶ εἰδῶν καὶ ἐν τῷ συνδυασμῷ τῶν αἰτίων καὶ τῶν μέσων ἀποκαλυπτόμενος, τοιοῦτοι οἱ ἀγραφοὶ νόμοι, περὶ ὧν διαλαμβάνει ἐν τοῖς Ἀπομνημονεύμασιν (Δ', δ'), οὓς καὶ αὐταὶ αἰ ἐκ τῆς ἀτελείας ἡμῶν ἐξαιρέσεις ἐπιβεβαίωσιν. Οἱ νόμοι οὗτοι εἶναι ἀπαραβίαστοι καθὸ περιέχοντες ἐν ἑαυτοῖς τὸ ἴδιον κῦρος διὰ τῆς ἀναποφεύκτου τιμωρίας πάσης παραβάσεως αὐτῶν (αὐτόθι), καὶ ταυτίζονται τῷ λόγῳ καὶ τῇ φύσει καθ' ὃ ἀναγκαῖαι σχέσεις ἀπορρέουσιν ἐξ ἀμφοτέρων.

Γ'.

Περὶ ἀρετῆς καὶ τῶν διαφορῶν εἰδῶν αὐτῆς.

Ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτὴ, ὡς ἡ ἐπιστήμη, καὶ διὰ τῆς αὐτῆς μαιευτικῆς μεθόδου, καὶ τὴν διδασκαλίαν ταύτην ἀντιτάττει ὁ Σωκράτης εἰς τοὺς σοφιστάς, τοὺς πολιτικοὺς καὶ αὐτοὺς τοὺς ποιητάς τῆς ἐποχῆς του. Αἱ μεγάλαι αὐταὶ συζητήσεις ἀντανακλῶνται πανταχοῦ τῶν Ἀπομνημονευμάτων, εἰς πλείστους διαλόγους τοῦ Πλάτωνος (Μέν. Πρωταγ. Χαρμ. Λάχ. Εὐθυδ. Εὐθύφρ.) καὶ εἰς τοὺς διασωθέντας τῶν ἄλλων σωκρατικῶν. Καὶ ὅτε μὲν προσέβαλλε τοὺς σοφιστάς, ἰσχυρίζετο ὅτι δὲν εἶναι διδακτὴ ἡ ἀρετὴ, διότι ἐκεῖνοι οὔτε ἐγίνωσκον αὐτὴν οὔτε ἤξευρον ν' ἀ-

ποδείξωσιν εὐλόγως εἴαν καὶ πῶς εἶναι διδακτὴ· ὅτε δὲ ἐξέ-
 φερε τὴν ἰδίαν γνώμην, ἐπρέσβευεν ὅτι εἶναι διδακτὴ, ἀλλὰ
 διὰ τινος διδασκαλίας ἄλλης παρὰ τὴν τετριμμένην (Ἐπομ.
 Δ'.ά.Ϛ.), καὶ ὡς ἐκ τούτου φαίνεται ποτὲ μὲν ἐπαγγελλόμε-
 νος τὸν διδάσκαλον τῆς ἀρετῆς, ποτὲ δὲ ὁμολογῶν τὴν περὶ
 τούτου ἀμάθειάν του. Ἡ αὐτὴ ἀντίφασις φαίνεται καὶ παρὰ
 Πλάτωνι, ἰδίως ἐν τῷ Μένωνι καὶ τῷ Πρωταγόρῳ, καὶ κατὰ
 τοῦτο ἔνιοι τῶν ἐρμηνευτῶν ἠπατήθησαν, ὡς ὁ Φίσχερ καὶ
 ὁ Ἄστ. Ἀλλὰ τίς δὲν κατανοεῖ πόσον εἰρωνικὰ εἶνε τὰ ἐπι-
 χειρήματα, δι' ὧν θέλει δῆθεν ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲν
 εἶναι διδακτὴ ἐν τῷ ἐξῆς χωρίῳ λ. χ. τοῦ Πρωταγόρου.
 Ἐγὼ γὰρ Ἀθηναίους, ὥσπερ καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες φημι
 σοφοὺς εἶναι· ὁρῶ οὖν ὅταν συλλεγῶμεν εἰς τὴν ἐκκλη-
 σίαν, ἐπειδὴν μὲν περὶ οἰκοδομίας τι δέη προᾶξαι τὴν πό-
 λιν, τοὺς οἰκοδόμους μεταπεμπομένους συμβούλους περὶ
 τῶν οἰκοδομημάτων, ὅταν δὲ περὶ ναυπηγίας, τοὺς ναυ-
 πηγούς, καὶ τᾶλλα πάντα οὕτως ὅσα ἡγοῦνται μαθητὰ τε
 καὶ διδακτὰ εἶναι.... ἐπειδὴν δέ τι περὶ τῆς πόλεως
 διοικήσεως δέη βουλευέσθαι, συμβουλεύει αὐτοῖς ἀνι-
 στάμενος περὶ τούτων ὁμοίως μὲν τέκτων, ὁμοίως δὲ χαλ-
 κεὺς, σκυτοτόμος, ἔμπορος, ναύκληρος, πλούσιος, πένης,
 γενναῖος, ἀγενής, καὶ τούτοις οὐδεὶς τοῦτο ἐπιπλήττει...
 δῆλον γὰρ ὅτι οὐχ' ἡγοῦνται διδακτὸν εἶναι. Τὴν αὐτὴν
 δὲ εἰρωνεῖαν εὐρίσκομεν καὶ ἐν τῷ Ἄ. Ἀλκιβιάδῃ. Καὶ
 ταῦτα μὲν κατὰ τῶν πολιτικῶν. Κατὰ δὲ τῶν σοφιστῶν ἔχο-
 μεν τὸ τέλος τοῦ Πρωταγόρου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ μύθον, πα-
 ρανοηθέντα ὑπὸ τινῶν ἐρμηνευτῶν, ἀλλὰ συμφωνότατον πρὸς

τὴν ἐν ὄλῳ τῷ διαλόγῳ ἐκτιθεμένην θεωρίαν, δι' οὗ ἐλέγχον-
 ται οὐ μόνον οἱ σοφισταί, ἀλλὰ καὶ οἱ ποιηταί, ὡς ἐν τῷ
 347 τοῦ αὐτοῦ διαλόγου. Ἡ αὐτὴ δὲ ἔννοια ὑποφαίνεται καὶ
 ἐν τῷ Μένωνι, ἐν ᾧ παραλόγως ἀποκλείει ὁ Ἄστ τῶν
 γνησίων διαλόγων, διότι οὐδεμία ὑπάρχει ἀντίφασις μεταξὺ
 τούτου καὶ τοῦ Πρωταγόρου. Εἶνε λοιπὸν διδακτὴ ἡ ἀρετὴ,
 οὐχὶ δὲ κατὰ τὴν μέθοδον τῶν σοφιστῶν, τῶν πολιτικῶν,
 τῶν ποιητῶν, τῶν μυθολόγων, οὐχὶ ὡς πραγματεία πωλου-
 μένη ἀντὶ χρημάτων, ἀλλὰ διὰ τῆς διαλεκτικῆς, διὰ τῆς
 μαιευτικῆς, διὰ καταλλήλων ἐρωτήσεων ὑποβοηθουσῶν τὴν
 αὐθόρμητον αὐτῆς ἀνάπτυξιν ἐκ τῶν ἐνδομύχων τῆς ψυχῆς,
 ἐνθα ἐνυπάρχει φύσει καὶ δυνάμει ὡς ἔννοια καὶ ἐπιθυμία τοῦ
 ἀγαθοῦ (Πολιτ. ε. 24 καὶ 22). Ταύτην δὲ τὴν μέθοδον δὲν
 ἐφήρμοζεν ὁ Σωκράτης δι' ἀορίστων γενικοτήτων, ἀλλὰ δι'
 ὠρισμένων καὶ μερικῶν περὶ τῶν καθ' ἕκαστα διδαγμάτων,
 ἀπὸ τῆς γενικῆς ἔννοιας τοῦ ἀγαθοῦ κατερχόμενος εἰς τὰ ἰδι-
 αίτερα καθήκοντα, καὶ ζητῶν πανταχοῦ τὸν λόγον καὶ τὸ
 τέλος, τὴν πρὸς τὸ τέλος τοῦτο σχέσιν τῶν μέσων, τὴν σχε-
 τικὴν ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα τῶν τελῶν καὶ τῶν μέσων, ὅ
 ἐστὶ τὰς λογικὰς καὶ ἠθικὰς σχέσεις τῶν πραγμάτων κατὰ
 γένη καὶ εἶδη, καὶ διδάσκων τὴν διὰ τῆς γνώσεως τῆς ἀλη-
 θείας πρᾶξιν τῆς ἀρετῆς. Παραδείγματα τῆς μεθόδου ταύτης
 εὐρίσκομεν πολλαχοῦ καὶ ἰδίως ἐν τῷ Β'. τῶν Ἀπομνημο-
 νευμάτων, ἐν τῷ Συμποσίῳ τοῦ Ξενοφῶντος, ἐν τῷ Ἄ. Ἀλ-
 κιβιάδῃ καὶ ἐν τῷ Γοργία, ἐξ ὧν καταφαίνεται ἡ ἠθικὴ μέ-
 θοδος τοῦ Σωκράτους ὡς ψυχολογικὴ πρὸ πάντων ἀνάλυσις
 γονιμοποιουμένη ὑπὸ τῆς μεταφυσικῆς τῶν τελικῶν αἰτίων
 θεωρίας.

▲.

Αἱ διάφοροι ἀρεταί.

Σωφροσύνη.— Ἡ φιλοσοφία καὶ αἱ ἄλλαι ἐπιστήμαι.

Ἐχομεν ἐν τῷ συμπεράσματι τοῦ Χαρμίδου τὴν κατὰ Σωκράτην ἀληθῆ ἐννοίαν τῆς σωφροσύνης, ἣν ἄλλως δὲν ἀπεχώριζε τῆς σοφίας ('Απομ. δ' θ'). Καὶ κατ' ἀρχάς μὲν ἐνδείκνυται ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ὅτι ἡ σωφροσύνη δὲν εἶναι οὔτε τὸ μηδὲν ἄγαν, οὔτε ἡ αἰδῶ, οὔτε τὸ τὰ ἑαυτοῦ πράττειν, οὔτε ἀπλῶς τὸ γινῶθι σαυτόν, ἀλλ' ἡ γνῶσις καὶ ἐπομένως ἡ πράξις τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐὰν εἴχομεν τὴν ἐπιστήμην ταύτην, ἀναμάρτητον γὰρ ἂν τὸν βίον διεζῶμεν αὐτοί τε οἱ τὴν σωφροσύνην ἔχοντες καὶ οἱ ἄλλοι πάντες, ὅσοι ὑφ' ἡμῶν ἤρχοντο· οὔτε γὰρ ἂν αὐτοὶ ἐπεχειροῦμεν πράττειν ἢ μὴ ἠπιστάμεθα, ἀλλ' ἐξευρίσκοντες τοὺς ἐπισταμένους, ἐκείνοις ἂν παρεδίδομεν, οὔτε τοῖς ἄλλοις ἐπετρέπομεν, ὧν ἤρχομεν, ἄλλο τι πράττειν εἰ ὅ,τι πράττοντες ὀρθῶς ἐμελλον πράξειν· τοῦτο δ' ἦν ἂν οὗ ἐπιστήμην εἶχον, καὶ οὕτω δὴ ὑπὸ σωφροσύνης οἰκία τε οἰκουμένη καλῶς ἐμελλεν οἰκεῖσθαι, πόλις τε πολιτευομένη, καὶ ἄλλο πᾶν, οὗ σωφροσύνη ἄρχοι· ἁμαρτίας γὰρ ἐξηρημένης, ὀρθότητος δὲ ἠγουμένης ἐν πάσῃ πράξει, ἀναγκαῖον καλῶς καὶ εὖ πράττειν τοὺς οὕτω διακειμένους, τοὺς δὲ εὖ πράττοντας εὐδαίμονας εἶναι (172). Καὶ οὕτω πάλιν ('Ορ. Βιβ. Γ. α) ἐπανέρχεται ἡ εὐπραξία

καὶ ἡ ἐκ ταύτης εὐδαιμονία ὡς ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἀγαθοῦ.

Σχετικῶς δὲ πρὸς τὴν ἀνωτάτην ταύτην ἐπιστήμην ὁ Σωκράτης ἐξετίμα καὶ κατέτασσεν ἱεραρχικῶς τὰς ἄλλας. Πρῶται κατ' αὐτὸν ἦσαν αἱ πλησιέστεραι εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ κατώτεραι αἱ ἀπώτεραι. Πρωτίστη ἐπομένως ἦτο ἡ φιλοσοφία, ἣτις πρὸ αὐτοῦ μὲν ἐταυτίζετο τῇ καθολικῇ ἐπιστήμῃ, ὑπ' αὐτοῦ δὲ συνεκεντρώθη καὶ κυρίως διηυθύνθη πρὸς τὸ ἀγαθόν. Τὴν σωκρατικὴν ιδέαν τῆς φιλοσοφίας παρέχουσιν οἱ Ἐρασταί, μὴ ἀνήκοντες ἴσως εἰς τὸν Πλάτωνα, ἀλλὰ βεβαίως εἰς τὴν σωκρατικὴν σχολήν. Κατὰ τὰ διδάγματα τοῦ διαλόγου τούτου (158), ὁ φιλόσοφος κατέχει τὴν ὑψίστην θέσιν ἐν παντὶ τῷ ἀναγομένῳ εἰς τὸ ἀγαθόν, εἴτε ἑαυτοῦ, εἴτε τῶν ἄλλων, εἴτε τῆς οἰκίας, εἴτε τῆς πολιτείας, διότι ὁ γινώσκων ἑαυτὸν ἠθικῶς, εἶναι ἰκανὸς νὰ γνωρίσῃ καὶ διοικήσῃ τοὺς ἄλλους ὡς ἑαυτόν· ἄρα ἡ ἐπιστήμη αὐτοῦ εἶναι βασιλικὴ τέχνη, πάσας τὰς ἄλλας ἐπιστήμας ρυθμίζουσα πρὸς τὸ ἀγαθόν, εἶναι καθολικὴ, διότι διευθύνει τὰ πάντα, καὶ διευθύνει καθὸ διάλεκτικῆ, δηλ. λογικῆ ἐν ταύτῳ καὶ ἠθικῆ. Καὶ εἶναι μὲν θεωρητικὴ καθὸ ἀνυψουμένη εἰς τὴν πρώτην ἀρχήν, τὸ ἀγαθόν, πρακτικὴ δὲ κατ' ἐξοχήν, διότι πάσης ἐνεργείας ὁ ἀνώτατος σκοπὸς εἶναι πάλιν αὐτὸ τὸ ἀγαθόν· ἄρα τὸ ἀγαθόν εἶναι ἡ ἄκρα ἐνόητος τῆς νοήσεως καὶ τῆς πράξεως, τῆς θεωρίας καὶ τῆς πρακτικῆς, καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἐπιστήμη εἶναι ἡ φιλοσοφία. Κατὰ τὴν σωκρατικὴν ταύτην ιδέαν τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας, εὐρυτέραν καὶ ἐν ταύτῳ μᾶλλον συγκεκριμένην τῶν ἀφηρημένων διαιρέσεων τῶν νεω-

τέρων, ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι ἢ καθ' αὐτὴν ἐπιστήμη, ἣτις γινώσκουσα τὴν τελικὴν καὶ ἀπόλυτον ἀξίαν ἐκάστου πράγματος, πάντα γινώσκει δι' αὐτὸ τοῦτο κατ' οὐσίαν καὶ ἀρχήν, καὶ ὁμοιάζει τὴν θείαν ἐπιστήμην.

Ὡσαύτως παρὰ Ξενοφῶντι τὸ διαλέγειν λόγῳ καὶ ἔργῳ κατὰ γένη ἐκφράζει ἐντόνως τὴν ἔκτασιν καὶ ἐνότητα τῆς φιλοσοφίας, διότι περιλαμβάνει τὴν διαλεκτικὴν, τὴν λογικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν δηλ. τὴν ἀπόλυτον θεωρίαν καὶ πράξιν, τὸ τελειότερον καὶ τὸ καθολικώτερον ἰδανικόν· καὶ ἂν ὁ Σωκράτης κατήγαγεν ἀπὸ τοῦ ὑλικοῦ οὐρανοῦ τὴν φιλοσοφίαν, διήνοιξεν ὅμως αὐτῇ τὸν μεταφυσικὸν καὶ ἀληθῆ οὐρανόν, ἐνθα τὸ ἀληθές, τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν ἀπολύτως ταυτίζονται. Ἐάν δὲ ἐνίοτε ὁ Ξενοφῶν φαίνεται σμικρύνων τὴν σωκρατικὴν φιλοσοφίαν, ὅσα λέγει περὶ διαλεκτικῆς ἀρκοῦσι νὰ τὴν ἀποκαταστήσωσιν ἐν ὅλῳ τῷ μεγαλείῳ αὐτῆς. Παριστᾶ δὲ τὸν Σωκράτην οὐδόλως περιφρονοῦντα τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, ὧν μόνον τὴν ἀποκλειστικὴν καὶ ὑπερβολικὴν μελέτην ἀπεδοκίμαζεν, ὑποτάσσων αὐτὰς εἰς τὴν ἠθικὴν ὡς εἰς τὸν πρὸς ὃν ὅρον πάσης ἐπιστήμης καὶ πάσης μαθήσεως ('Απομ. Δ'. ζ). Ἡ δὲ παρὰ Πλάτωνι εἰκὼν τοῦ φιλοσόφου (Θεαίτ. 174, 75, 76) δὲν εἶναι οὐσιωδῶς εἰμῆ ἰδανίκευσις τῆς παρὰ Ξενοφῶντι, καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἴσταται ὁ ἀληθὴς καὶ γνήσιος χαρακτήρ τοῦ Σωκράτους.

Ε'.

Αἱ διάφοροι ἀρεταὶ (συνέχεια).— Ἐγκράτεια καὶ ἀνδρεία.

Τῆς ἐγκρατείας ἡ ἀνάγκη ἀπορρέει ὡς λογικὴ συνέπεια

τῆς λογικῆς καὶ πρακτικῆς κατατάξεως τῶν ποικίλων εἰδῶν τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης. Καὶ σὶ μὲν σωματικαὶ ἡδοναὶ εἶναι κατώτεραι τῶν τῆς ψυχῆς, καὶ εἰς ταύτας ὀφείλομεν νὰ ὑποτάσσωμεν ἐκείνας· ὀφείλομεν δὲ νὰ ἡμεθα ἐγκρατεῖς, διότι οὕτω εἰμεθα ἐλευθέρωτεροι, νοημονέστεροι, ὠφελιμώτεροι, εὐθυμότεροι καὶ εὐδαιμονέστεροι ('Απομ. Δ'. ε. Ἐρουξ. 405). Οἱ στωικοὶ συνεκεφαλαίωσαν τὴν σωκρατικὴν ἐγκράτειαν, εἰπόντες ὅτι μόνος ὁ σοφὸς καὶ ἐγκρατὴς εἶναι πλούσιος, ἐλεύθερος, βασιλεύς, ὑγιής, εὐδαίμων καὶ ὅμοιος τοῖς Θεοῖς. Ἡ δὲ ἐπιστήμη ἣτις παράγει τὴν ἐγκράτειαν, σχετικῶς πρὸς τὰ ψευδῆ ἀγαθὰ, παράγει, ὡς πρὸς τὰ φαινόμενα κακά, τὴν ἀνδρείαν, ἣτις ἀπορρέει ἐκ τῆς λογικῆς καὶ πρακτικῆς κατατάξεως τῶν διαφόρων κακῶν, ὥστε ἀνδρεῖοι εἶναι οἱ ἐπιστάμενοι τοῖς δεινοῖς τε καὶ ἐπικινδύνοις καλῶς χρῆσθαι ('Απομ. Δ'. ς.). Ἐν δὲ τῷ Λάχητι, ὃν παρηρμήνευσαν κατὰ τοῦτο ὁ Σταλθάουμ καὶ ὁ Κουστίνος, ὁ Σωκράτης θεωρεῖ ἐπίσης τὴν ἀνδρείαν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἀγαθοῦ, διότι αὕτη μόνη διδάσκει ἡμᾶς τίνα τὰ ἀληθῶς ἐπιφοβα καὶ φευκτέα, καὶ τίνα τὰ πολεμητέα διὰ τῆς ἀνδρείας· ἄρα καὶ ἐνταῦθα ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ ἐπιφέρει καὶ τὴν πράξιν αὐτοῦ· ἄρα ὁ γινώσκων τὸ ἀγαθὸν εἶναι καὶ σώφρων καὶ ἐγκρατὴς καὶ ἀνδρεῖος.

ΒΙΒΛΙΟΝ Δ΄.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑΙ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΙ

A.

Ἡ δικαιοσύνη.

Μόνος ὁ σοφὸς δύναται νὰ ζῆ ἐν πλήρει ἁρμονίᾳ πρὸς ἑαυτὸν καὶ τοὺς ὁμοίους του. Ἡ αὐτὴ δὲ λογικὴ τάξις ἔστι εἶναι ἐν τῷ ἀτόμῳ σωφροσύνη, εἶναι ἐν τῇ πόλει δίκη, δικαιοσύνη, καὶ ταῦτα ἰσοδυναμοῦσι πρὸς τὴν σοφίαν. Καὶ ἐντεῦθεν πάλιν καταφαίνεται ἡ μεταξὺ Σωκράτους καὶ Πλάτωνος διαφορὰ. Ὁ Σωκράτης θεωρῶν ἐν τῇ ψυχῇ μόνον τὸν λόγον, ταυτίζει τὴν τε ἰδιωτικὴν καὶ τὴν δημοσίαν ἀρετὴν μὲ τὴν ἐπιστήμην· ἀλλὰ τὴν ἀρετὴν ὁ Πλάτων καλεῖ δικαιοσύνην, διότι ὁ μὲν Σωκράτης δὲν διακρίνει ἐν τῇ ψυχῇ τὴν ἐνέργειαν τῆς θελήσεως, καὶ μίᾳ εἶναι ἐπομένως κατ' αὐτὸν ἡ ἀρετὴ ἢ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ· ὁ δὲ Πλάτων πλείονας δυνάμεις διαστέλλει, ὡς εἰδομεν· τὸν θυμὸν, τὴν ἐπιθυμίαν, τὸ ἕν, τὸ πολλαπλοῦν καὶ τὸ ἐκ τούτων μίγμα, ὅθεν ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ μεταξὺ τούτων ἁρμονία, καὶ καθὼς ἡ ἐν τῇ κοινωνίᾳ τάξις εἶναι ἰσορροπία τις μεταξὺ διακεκριμένων ἀτόμων, παρομοίως ἢ ἐν τῷ ἰδιώτῃ εἶναι ἰσορροπία μεταξὺ ποικίλων στοιχείων, ὃ ἐστὶ δικαιοσύνη. Τοῦτο εἶναι λογικὴ ἐξαγωγή τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Πλάτωνος, καθ' ἣν ὑπάρχει τὸ ἕν, τὸ πολλαπλοῦν καὶ τὸ μίγμα αὐτῶν, ὃ ἐστὶ τὸ ἄπει-

ρον, τὸ πεπερασμένον καὶ ἡ μεταξὺ αὐτῶν σχέσις, ἢ ἄλλως, ἡ ἰδέα, ἡ ὕλη καὶ ἡ ἐκ τούτων ἔνωσις ('Απομ. Δ'. ε'. καὶ δ'. Πολιτ. Γ. 619). Ἡ αὐτὴ διδασκαλία ἀναπτύσσεται καὶ ἐν τῷ σωκρατικῷ διαλόγῳ Μένωνι καὶ ἐν τῷ α', Ἰππία, ἐνθα ἡ σωκρατικὴ διαλεκτικὴ ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης ἀνέρχεται εἰς τὴν νομιμότητα, ἀπὸ ταύτης εἰς τὸν νόμον, ἀπὸ τούτου εἰς τὴν θέλησιν τῶν πολιτῶν, καὶ ἀπὸ ταύτης εἰς τὸν καθολικὸν λόγον, οὗ ἀντικείμενον εἶναι τὸ ἀληθές, ὥστε ὁ νόμος εἶναι ἐπὶ τέλους ἡ εὕρεσις τοῦ ὄντος δηλ. ἡ ἔκφρασις τῆς ἀληθείας. Καὶ ὅμως τὸν Σωκράτην θεωροῦσι τινὲς ὡς ταυτίσαντα τὴν ἀπόλυτον νομιμότητα μὲ τὸ θετικὸν δίκαιον, οὗ ἀπ' ἐναντίας ἐγένετο ὄμμα, διότι συνεπῆς πρὸς τὰς ἰδίας ἀρχὰς ἠδύνατο μὲν νὰ παραβῆ τὸν θετικὸν νόμον, ὥφειλε δὲ νὰ ὑπομείνῃ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιβαλλομένην ποινὴν, συμβιβάζων οὕτω τὸ κοινωνικὸν δίκαιον μὲ τὸ δίκαιον τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως ('Απομ. Δ'. δ.). τὰ αὐτὰ δὲ φαίνεται φρονῶν καὶ ἐν τῷ Κρίτωνι, παραδεχόμενος τὴν παθητικὴν καὶ νόμιμον ἀντίστασιν, ἀλλ' οὐχὶ τὴν στάσιν, ἣτις εἶναι ἡ βία ἀντιτασσομένη εἰς τὴν βίαν καὶ ἡ ἀδικία κατὰ τῆς ἀδικίας· ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ ἀληθὴς νόμος δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ θέλησις, ἀλλ' ἡ δικαία θέλησις τῶν πολιτῶν· νόμος, δικαιοσύνη, ἀλήθεια, ἀρετὴ, ἐπιστήμη εἶναι κατ' αὐτὸν ταυτόσημα.

B.

Ἡ εὐποιία καὶ ἡ φιλία.

Ἡ καθολικότης τοῦ ἀγαθοῦ, ἣν τόσῳ καθαρῶς ἐπρέσβευεν ὁ Σωκράτης, ἐπιφέρει ὡς φυσικὴν συνέπειαν τὸ καθῆ-

κον τῆς εὐποιίας. Ἡ καθολικὴ ἀδελφότης δύναται νὰ προέλθῃ ἐκ τοῦ αἰσθήματος ἢ ἐκ τῆς ἰδέας· καὶ τὸ μὲν αἰσθημα ἀποκτᾷ ἐπὶ τέλους συνειδήσιν τῆς ἐν αὐτῷ ἰδέας, καθὼς ἡ ἰδέα, διαταφηνιζομένη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, κυριεύει τὸ πνεῦμα, καὶ μεταβάλλεται εἰς αἰσθημα, διαφέρει δὲ καθ' ἑκατέραν τῶν περιπτώσεων τούτων ἢ πορεία τῆς διανοίας· παρ' Ἑλλησι, καὶ ἰδίως ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, καὶ πρὸ πάντων ἐν τῇ σωκρατικῇ, τὸ λογικὸν στοιχεῖον πρωτεύει, καὶ γεννᾷ τὸ ἠθικόν. Ἐκ τῆς ἐννοίας λοιπὸν τῆς καθολικότητος τοῦ ἀγαθοῦ προήλθεν ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ καθ' ἑαυτὸν καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἀγαθὸς εἶναι ἐξ ἀνάγκης τοιοῦτος καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους· ὥστε δὲν εἶναι δίκαιος ὁ εὐποιῶν τοὺς φίλους καὶ κακοποιῶν τοὺς ἐχθρούς, διότι οὐδέποτε πρέπει ν' ἀποδίδωμεν κακὸν ἀντὶ κακοῦ, οὐδὲ ἀδικούμενον ἀνταδικεῖν... ἐπειδὴ γε οὐδαμῶς δεῖ ἀδικεῖν... οὔτε κακῶς ποιεῖν οὐδένα ἄνθρωπον, οὐδ' ἂν ὀτιοῦν πάσῃ ὑπ' αὐτοῦ (Κριτ. Πολιτ. Α'). Ἀλλ' ὡς ἐκ τούτου ὁ Σωκράτης δὲν ἐνόμιζεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ τιμωρῆται τὸ κακόν, διότι καὶ ἡ τιμωρία εἶνε δικαιοσύνη, καὶ ἐπομένως ἀγαθόν, καὶ εἶναι ὑφέλιμος καὶ εἰς αὐτὸν τὸν τιμωρούμενον· ἀπέκρουε μόνον τὴν ἐκδίκησιν, καὶ ἐπέβαλε τὴν καθολικὴν εὐποιάν ἀνευ διακρίσεως φίλων καὶ ἐχθρῶν. (Ἀπομ. Β' δ'), διότι, ἀληθῶς εἰπεῖν, ὁ δίκαιος δὲν ἔχει ἐχθρούς, καὶ πρὸς οὐδένα εἶναι ἐχθρός. Ὅσοι δὲ καὶ ἂν ἦναι ἀξιοθαύμαστος ἢ διδασκαλία αὕτη, φανερόν ὅτι πολὺ ἀπέχει εἰσέτι τῆς Χριστιανικῆς ἀρετῆς, ἥτις οὐ μόνον τὴν πρὸς πάντας καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐχθρούς εὐποιάν· ἀλλὰ καὶ τὴν ἀγάπην αὐτῶν ἐντέλλεται καὶ ἐμπνέει, συνά-

πτουσα αὐτὴν μετὰ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Γνωστὸν δὲ ὅτι τῆς διδασκαλίας τοῦ Σωκράτους ζῶν παράδειγμα ἦτο ἡ ζωὴ του· γνωστὰ εἶναι ἡ πραότης, ἡ ἀνοχή, ἡ ὑπομονή· του, οὐ μόνον πρὸς τοὺς οἰκείους καὶ φίλους, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς κοταδικάσαντας αὐτὸν εἰς θάνατον. (Κριτ.), διότι τὰς κακίας ἐθεώρει ὡς νοσήματα τῆς ψυχῆς, ἅτινα πρέπει νὰ οἰκτείρωμεν ὡς τὰ τοῦ σώματος, ἀνευ ὀργῆς καὶ μνησικακίας.

Ἐὰν δὲ τοιαῦτα τὰ πρὸς μισοῦντας ἡμᾶς καθήκοντα, πολλῶ μᾶλλον ὀφειλομεν νὰ εὐεργετῶμεν τοὺς φίλους. Πάντες δὲ οἱ ἄνθρωποι εἶναι φύσει φίλοι πρὸς ἀλλήλους, καὶ μόνῃ ἡ ἀμάθεια καὶ πλάνη τοὺς διαιρεῖ (Ἀπομ. Β' δ'). Ὅθεν ὁ Σωκράτης, κατὰ Ξενοφῶντα, φιλόανθρωπος ἦν, καὶ τὴν φιλανθρωπίαν ἐστήριζεν εἰς τὸ κοινὸν τῆς λογικῆς φύσεως, τῶν συμφερόντων καὶ τοῦ τέλους ὅλων τῶν ἀνθρώπων, ὅπερ εἶναι τὸ ἀγαθόν, τὸ αὐτὸ ὄν πρὸς πάντας, διὰ τοῦ αὐτοῦ μέσου συλλαμβανόμενον, καὶ τὸ αὐτὸ ἐπιβάλλον εἰς πάντας καθήκον τοῦ πράττειν αὐτὸ πάντοτε, πανταχοῦ, ἐν πᾶσι καὶ πρὸς πάντας.

Γ'.

Ἡ ἐν τῇ οἰκίᾳ δικαιοσύνη

Τὸ πρὸς τὴν γυναῖκα σέβας, οἷον εὐρηται παρ' Ὀμήρῳ καὶ τοῖς ἀρχαίοις ποιηταῖς, εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κεκαθαρισμένον ἀπομεινάριον τῆς ζηλοτυπίας τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, καθὼς τὸ γυναικεῖον εἶναι ἀνάμνησις τοῦ χαρμηίου πρὸς διάσωσιν τῆς οἰκογενείας καὶ ἀκεραιότητα τῆς φυλῆς.

Ἄλλ' ὁ Σωκράτης καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠγέρθησαν κατὰ τῆς ταπεινώσεως καὶ ἀπομονώσεως τῆς γυναικός. Ἡ περὶ γάμου καὶ οἰκογενείας σωκρατικὴ διδασκαλία ἐστηρίζετο εἰς τε τὴν ψυχολογικὴν παρατήρησιν καὶ τὴν τῶν τελικῶν αἰτίων θεωρίαν, ἡ δὲ ἐκ τούτων προκύπτουσα ἠθικὴ τάξις ἔπρεπε νὰ ἦναι ἡ ἠθικὴ ἰσότης τοῦ ἀνδρός καὶ τῆς γυναικὸς συνδυαζομένη μὲ τὴν ἰδίαν ἐκάστου λειτουργίαν. Καὶ τῶντι, ἀφ' οὗ ἐταύτισε πρὸς ἀλλήλας πάσας τὰς ἰδιωτικὰς ἀρετάς, καὶ ταύτας μετὰ τῶν δημοσίων ἐν τῇ ἐνότητι τοῦ ἀγαθοῦ, ἔπρεπε νὰ προβῆ εἰς τὰς λογικὰς συνεπείας τῆς ἀρχῆς ταύτης, καὶ νὰ συλλάβῃ τὸ ὑψηλὸν ἐκεῖνο ἰδανικὸν τῆς ἀγαθῆς οἰκίας οἷον διαλάμπει ἐν τοῖς Οἰκονομ. (ἀ. καὶ ζ').

Τὴν αὐτὴν δὲ ὑπεροχὴν ἐμελλε νὰ καταδείξῃ καὶ ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἐργασίας καὶ τῆς δουλείας. Πᾶσα ἐργασία κατ' αὐτὸν εἶναι ἐντιμος, ἐὰν τείνῃ πρὸς τὸ ἀγαθὸν (Ἄπομ. Β'. ζ'). Οἱ δὲ δοῦλοι δὲν εἶναι κτήνη, ἀλλ' ἐργαστήρες, οἰκέται, καὶ ὀφείλομεν νὰ τοῖς δίδωμεν τὸ παράδειγμα τῶν ἀρετῶν ὅσας παρ' αὐτῶν προσδοκῶμεν, νὰ μὴ τοὺς τιμωρῶμεν μόνον, ἀλλὰ καὶ νὰ βραβεύωμεν καὶ δδηγῶμεν αὐτούς, διὰ τοῦ αἰσθήματος τῆς τιμῆς, κερδίζοντες, εἰ δυνατόν, τὴν ἀγάπην των, καὶ ἀνορθοῦντες αὐτούς εἰς τὸ ἀξίωμα τῶν ἐλευθέρων (Οἰκονομ. ιβ' καὶ ιγ'). Ἐν δὲ τοῖς Ἄπομνημονεύμασιν ἡ Ἀρετὴ στηρίζει καὶ παρηγορεῖ τὸν φιλόπονον καὶ τίμιον δοῦλον. Τὴν αὐτὴν δὲ πρὸς τοὺς δούλους ἐπιείκειαν δεικνύει καὶ ὁ Πλάτων λέγων (Θεαίτ.), ὅτι καὶ ὁ μᾶλλον ὑπερήφανος ἐπὶ εὐγενείᾳ δύναται νὰ εὕρῃ δούλους μετὰ τῶν προγόνων του, καὶ ὅτι δοῦλοι τινὲς εἶναι πιστό-

τεροι τέκνων καὶ ἀδελφῶν· ἐν δὲ τῇ Πολιτείᾳ καταργεῖ τὴν δουλείαν διὰ τῆς σιωπῆς, καὶ ἐντιμὸν θεωρεῖ πᾶσαν τέχνην καὶ βιομηχανίαν χρήσιμον εἰς τὴν πόλιν. Πολὺ δὲ ἀπέχει ἡ σωκρατικὴ αὕτη διδασκαλία τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους πρεσβεύοντος τὸ φύσει δοῦλος καὶ φύσει ἐλεύθερος, καὶ θεωροῦντος τοὺς δούλους ὡς ἐμψυχα κτήματα.

Πολιτικὴ τοῦ Σωκράτους.

Οὐδὲ ἔμειναν αἱ ἠθικαὶ διδασκαλίαι τοῦ Σωκράτους ἀνεπιρροῆς ἐπὶ τῆς πολιτικῆς του. Ὅμως καὶ ἐν ταύτῃ παραγνωρίζει καὶ σχεδὸν ἐξαλείφει τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν, ἐξ ἧς καὶ ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία ἀπορρέει καὶ πᾶσα ἄλλη ὥστε ὁ ἀνάγων τὸν ἄνθρωπον εἰς μόνον τὸ νοητικὸν στοιχεῖον, ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι ἄνισον, τείνει εἰς νοητικὴν τινα ἀριστοκρατίαν, ὃ δὲ ἀναγνωρίζων τὴν ἐλευθερίαν, ἐπειδὴ αὕτη εἶναι ἡ αὕτη ἐν πᾶσι, τείνει εἰς τὴν δημοκρατίαν, καὶ κατὰ μὲν τὸν πρῶτον, τὰ πολιτικὰ δικαιώματα εἶναι λειτουργίαι, ἐξαρτώμεναι ἐκ τῆς ἰκανότητος, κατὰ δὲ τὸν δεῦτερον, εἶναι δικαιώματα ἔμφυτα, ὡς ἡ ἐλευθερία, ἀπαραβίαστα καὶ ἀναφοίρετα, καὶ τὸ πολιτικὸν πρόβλημα εἶναι πῶς πρέπει νὰ συμβιβάζωνται τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα.

Κατὰ τὸν Σωκράτην ἡ πολιτικὴ κοινωνία ἔχει φυσικὴν ἀρχήν, διότι φύσει εἴμεθα φίλοι, καὶ ἀνάγκη ἔχομεν ἀλλήλων (Ἄπομ. Β'. σ'). εἰς ταύτην δὲ προστίθεται καὶ εἶδος τι συναλλάγματος διὰ τῆς ἀμοιβαίας συναινέσεως (Κριτ.). ἄρα

τὸ τέλος τοῦ κράτους εἶναι τὸ κοινὸν συμφέρον, τὸ γενικὸν ἀγαθόν· ἀλλ' ἡ ἐννοια αὕτη μεμονωμένη εἶναι ἀτελής, διότι μέσον τοῦ ἀγαθοῦ τούτου καὶ οὐσιώδεις στοιχεῖον αὐτοῦ εἶναι ἡ ἐλευθερία, ἧς ἄνευ δύναται νὰ μεταβληθῇ τὸ κράτος εἰς δεσποτισμὸν, καὶ νὰ ἐκλείψῃ ἡ δικαιοσύνη, ἧτις δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ ἀμοιβαῖον σέβας τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν νομίμων αὐτῆς ἀναπτύξεων. Ὅλη δὲ σχεδὸν ἡ ἀρχαιότης παρεγνώρισε, θεωρητικῶς τοῦλάχιστον, τὸ ἀπαραίτητον τοῦτο στοιχεῖον.

Οἱ διοικοῦντες ὑπάρχουσι διὰ τοὺς διοικουμένους, ἵνα οὗτοι δι' αὐτῶν εὖ πράττωσι ('Απομ. ε' β'). Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται ἐπιστήμη ('Απομ. Δ' β'. ε'. θ'. α. Δ' β'). δὲν ἀρκεῖ ἡ εὐφυΐα, ὁ κοινὸς νοῦς (Μέν.), ἡ πείρα καὶ ἡ ἐπιτηδειότης ἀλλ' ἀπαιτοῦνται ἐπιστημονικαὶ γνώσεις· ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ, ἡ τῶν ὑλικῶν συμφερόντων, ἡ στρατηγική, ἡ τέχνη τοῦ λόγου ('Απομ. δ'. ε' Οἶκον.). Ὡς ἐκ τούτου ἐμελλεν ὁ Σωκράτης νὰ τείνῃ πρὸς τινὰ νοητικὴν ἀριστοκρατίαν ('Απομ. Δ' η'). ἡ κυριαρχία δὲν ἀνήκει κατ' αὐτὸν οὔτε εἰς τὴν θέλησιν, οὔτε εἰς τὸν ἀριθμὸν, ἀλλ' εἰς τὸν λόγον ('Απομ. Δ' β'). Ὁ λαὸς εἶναι καλὸς διδάσκαλος τῶν περὶ τὴν γλῶσσαν, οὐχὶ δὲ τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου ('Αλκιβ. α'). Ὅμως ἡ ἐπιστήμη δὲν πρέπει νὰ διοικῇ διὰ τῆς βίας, ἀλλὰ διὰ τῆς πειθοῦς, καὶ ἐντεῦθεν ἐπανέρχεται, οὕτως εἰπεῖν, ὁ Σωκράτης εἰς τὸ σέβας τῆς ἐλευθερίας, ἣν εἶχε παραγνωρίσει πρὸ μικροῦ καὶ εἰς δημοκρατικωτέρας ἀρχάς, ὥστε ἡ διοίκησις ἀποβαίνει ἀνταλλαγὴ ἐπιστήμης μεταξὺ κυβερνήσεως καὶ λαοῦ ('Απομ. Δ' α'), δὲν εἶναι ἔργον οὔτε τῆς τύχης, οὔτε

τῆς εἰμασμένης, ἀλλὰ τῆς νοημοσύνης ('Απομ. Δ' β'). καὶ οὕτω ἡ ἐπιστήμη παράγει τὴν ἁρμονίαν ἐν τῇ πολιτικῇ, ὡς ἐν τῇ ἠθικῇ, δηλ. τὴν κυβερνήσιν τῶν ἀρίστων διὰ τῆς συναινέσεως πάντων.

Πλήρης σωκρατικῶν ιδεῶν ὁ Πλάτων, ἐν μὲν τῇ ἰδανικῇ Πολιτείᾳ, ἀνάγει ὅλην τὴν πολιτικὴν εἰς τὴν πειθῶ καὶ τὴν παιδείαν, ἐν δὲ τῇ πραγματικῇ πόλει τῶν Νόμων (έ), λέγει ἐπίσης, ὅτι οἱ ἄριστοι δὲν πρέπει νὰ ἐπιβάλλωνται διὰ τῆς βίας, ἀλλὰ νὰ κερδίζωσι διὰ τῆς πειθοῦς τὰς ψήφους τοῦ λαοῦ.

BIBLION Ε΄.

ΘΕΟΛΟΓΙΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΙ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ

Α΄.

Ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς ἀνάγκης ὑπερτάτου νοός, ποιητικοῦ αἵτιου τοῦ ἡμετέρου.

Ὁ Σωκράτης, κατὰ τὸν Ξενοφῶντα, δὲν μετήρχετο μόνον μαιευτικῇ καὶ ἀρνητικῇ τινὰ παράδοσιν πρὸς ἀνασκευὴν καὶ ἔλεγχον τῶν σοφιστῶν, ἀλλ' εἰς τοὺς οἰκέλους καὶ μαθητὰς ἐξέθετε καὶ τινὰ θετικὴν καὶ δογματικὴν διδασκαλίαν, ἰδίως περὶ θεότητος, περὶ τοῦ δαιμονίου ('Απομ. Δ' δ'). Καὶ τρώντι, ἐὰν πᾶσα μερικὴ γνώσις δὲν εἶναι χρήσιμος ἄνευ τῆς γνώσεως τοῦ καθολικοῦ τέλους, τοῦ ἀγαθοῦ, ἡ γνώσις τοῦ ἀνωτάτου ἀγαθοῦ ἀνάγει ἡμᾶς ἐξ ἀνάγκης εἰς τὴν γνῶσιν

τοῦ Θεοῦ. Τὰ αὐτὰ λέγει καὶ ὁ Πλάτων (Ἄλκιβ. α'), τὴν ψυχολογίαν καὶ θεολογίαν συμπληρῶν δι' ἀλλήλων· ὁ δὲ Σωκράτης ἤκουεν ἀκαταπαύστως ἐν τῇ ἰδίᾳ συνειδήσει τὴν φωνὴν αὐτῆς τῆς θεότητος. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ τοῦ Θεοῦ ἀπόδειξις, μᾶλλον ἢ ἐξαγωγικὴ, ἔπρεπε νὰ ἦναι ἐπαγωγικὴ, διὰ τῆς μαιευτικῆς μεθόδου ἐφαρμοζομένης εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν ἐν ἡμῖν ἐννοιῶν· οὐχ ἦττον ὅμως εὐρίσκομεν, εἰ καὶ συνεπτυγμένας, καὶ πᾶς ἐκ τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν νεωτέρας ἀποδείξεις (Ἀπομ. Α'. δ'). Ἐὰν νοῦς ὑπάρχη ἐν ἡμῖν, πρέπει ν' ἀπορρέῃ ἐξ ἄλλου ἀνωτέρου νοός, ὥστε ὁ ἡμέτερος μετέχει τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' ἡ μετοχὴ αὕτη, ταυτίζουσα σχεδὸν τὸ αἰτιατὸν καὶ τὸ αἴτιον, δὲν εἶναι ἡ μεταξὺ αὐτῶν ἀληθῆς σχέσις. Ταύτην ἀνακαλύπτει ὁ Πλάτων (Φιληβ.) συνεχίζων καὶ συμπληρῶν τὰς ἰδέας τοῦ διδασκάλου· θέτων δὲ τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος ὡς βᾶσιν τῆς τοῦ Θεοῦ ἀποδείξεως, ἐξηγεῖ ἐν ταύτῳ καὶ τοὺς ὅρους τῆς ἀποδείξεως ταύτης, δι' ἧς φθάνομεν εἰς ἀνωτάτην καὶ ὑπερβατικὴν τινα πραγματικότητα, ἐν ἣ ἡ ἰδέα καθ' ἑαυτὴν καὶ τὸ ὄντως ὄν ταυτίζονται (Τιμ. 147). Καὶ οὐ μόνον δι' αὐτῆς τῆς ὑπάρξεώς της, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν νόμων καὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς ἡ ἡμετέρα διάνοια εἶναι ἀπόδειξις τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο οἱ νεώτεροι ἐπορίσθησαν, δυνάμει τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, ἰδιαιτέραν ἀπόδειξιν λαμβανομένην ἐκ τῆς πηγῆς τῶν ἰδεῶν. Τοιαύτη εἶναι ἡ τοῦ Καρτεσίου ἐκ τῆς ἐν ἡμῖν ἐννοίας τοῦ ἀπίρου, διαλεκτικὴ καὶ αὕτη, καὶ δυναμένη ν' ἀναχθῆ εἰς τὴν διὰ τῆς ἐνοράσεως ἢ ἀναμνήσεως τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ πλατωνικὴν ἀπόδειξιν. Τὸ πρῶτον δὲ σπέρμα τῆς ἀπο-

δείξεως ταύτης ὑπάρχει ἐν τῇ διαλεκτικῇ τοῦ Σωκράτους, καθ' ὅσον διὰ τοῦ ὀρισμοῦ, τῆς διαιρέσεως, τῆς γενικεύσεως, ἀναπτύσσομεν τὴν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ διανοίᾳ συνεπτυγμένην ἀλήθειαν, καὶ ὁ ἀνώτατος ὅρος τῆς διαλεκτικῆς ταύτης εἶναι τὸ καθολικὸν τέλος, ἦτοι τὸ ἀγαθόν, ὅπερ φύσει παρίσταται ἐν τῷ πνεύματι, καὶ κοινωνοῦμεν πρὸς αὐτό, ὡς διὰ τοῦ σώματος κοινωνοῦμεν πρὸς τὴν ὑλικὴν φύσιν.

B'.

Ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν τελικῶν αἰτίων. — Ἠθικὴ ἀπόδειξις διὰ τοῦ ἀνωτάτου νομοθέτου.

Ἐκ τῆς ἐν ἡμῖν διανοίας ἀνήλθεν ὁ Σωκράτης εἰς τὴν ποιητικὴν καὶ ἐπομένως νοητικὴν αἰτίαν, ἐκ δὲ τῆς ἐν τῇ φύσει νοητικῆς τάξεως πάλιν ἀνέρχεται εἰς τὸ τελικὸν καὶ ἐπίσης νοητικὸν αἴτιον. Καὶ ἐνταῦθα καταφαίνεται τὸ πρῶτότυπον τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, διότι τὸν καθολικὸν λόγον εἶχον ἀναγνώρισει καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ τοῦ τελικοῦ αἰτίου καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἦτο ἀρχὴ νέα, καὶ πρὸ αὐτοῦ μὲν εἶχον καταλάβει τὴν νοητότητα καὶ οἶονε τὴν λογικὴν τοῦ κόσμου, πρῶτος δὲ αὐτὸς κατέλαβε τὴν ἀγαθότητα καὶ οἶονε τὴν ἠθικότητα αὐτοῦ.

Καθορῶν ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐνέργειαν, τὴν αἰτιότητα, ταυτιζομένην τῇ διανοίᾳ, ταυτίζει, ὡς εἶδομεν, τὴν θέλησιν καὶ τὴν νόησιν, ὥστε θέλομεν ἐξ ἀνάγκης ὅ,τι νοοῦμεν ὡς ἀγαθόν. Γενικεύων δὲ τὴν ἐννοίαν ταύτην, δὲν ἠδύνατο ἢ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ταυτότητα τοῦ ποιητικοῦ καὶ τοῦ τελικοῦ αἰ-

τίου διὰ τῆς διανοίας, ἐπαγόμενος ἐκ τῶν ἐν ἡμῖν εἰς τὴν νοοῦσαν αἰτίαν τοῦ κόσμου, καὶ συνάπτων οὕτω ἐν πᾶσι καὶ πανταχοῦ τὸ πρακτικὸν μετὰ τοῦ νοητικοῦ, καὶ τοῦτο μετὰ τοῦ ἠθικοῦ. Ἐντεῦθεν ἐρμηνεύει τὸ θέαμα τοῦ κόσμου, γινώσκων ὅτι ἔχει σημασίαν καὶ ἐννοίαν, ποτὲ μὲν καταφανῆ, ποτὲ δὲ κεκρυμμένην, καὶ ἐν τῇ εὐρέσει τῆς ἐννοίας ταύτης ὑφίσταται κατὰ αὐτὸν ἡ ἀληθὴς γνῶσις, ἡ γνῶσις τῶν αἰτίων (Φαίδ.). Ἐκ τῶν σωκρατικῶν τούτων ἀρχῶν ἐξήγαγεν ὁ Πλάτων τὰς συνεπείας ταύτας· ὅτι καθὼς ἡ κίνησις ἀποκαλύπτει τὸ ποιητικὸν αἶτιον, ἡ τάξις αὐτῆς, οἱ νόμοι καθ' οὓς γίνεται, καὶ ὁ πρὸς ὄν ὄρος αὐτῆς, ἀποκαλύπτουσι τὸ τελικὸν αἶτιον· καὶ οὕτω ἡ μὲν κίνησις ἀποδεικνύει τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως, τὴν ψυχὴν, ἡ δὲ τάξις τῆς κινήσεως ἀποδεικνύει τὴν διάνοιαν, καὶ αὕτη διὰ τοῦ πρὸς ὄν ὄρου αὐτῆς ἀποδεικνύει τὸ ἀγαθόν, ἀληθὲς ἀντικείμενον τῆς διανοίας καὶ τῆς ψυχῆς. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ξενοφῶν, ἂν καὶ δογματικῶς δὲν ἀνέπτυξε τὰς ἀρχὰς ταύτας, διεφώτισεν ὁμῶς αὐτὰς διὰ πρακτικῶν ἐφαρμογῶν καὶ δημωδῶν παραδειγμάτων ('Απομ. Α'. δ'). Ἐν τῷ Δ'. ἐπίσης συσσωρεύονται πολλὰ παραδείγματα, μὴ ἔχοντα βεβαίως ἅπαντα τὴν αὐτὴν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν, ἀλλ' οὐχ ἥττον ἐν τῷ συνόλω αὐτῶν ἀληθῆ καὶ πειστικά, ἐξ ὧν ἀποδεικνύεται ἡ μεγίστη ἐπιμέλεια καὶ ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ ἁρμονία τῶν ποικίλων ἀγαθῶν, καθ' ἣν τὰ μερικώτερα περιλαμβάνονται ἐν τοῖς γενικωτέροις, καὶ ταῦτα ἐν τῷ γενικωτάτῳ καὶ καθολικῷ καὶ ἀπολύτῳ ἀγαθῷ, ἐν αὐτῷ τῷ Θεῷ.

Πρὸς τὴν ἐκ τῶν τελικῶν αἰτίων ἀπόδειξιν συνάπτεται

ἐνδομύχως ἡ ἠθικὴ, ἡ ἐκ τῆς ὑπάρξεως ἀνωτάτου νομοθέτου, ἥς τὴν πρώτην ἀρχὴν εὐρίσκωμεν ἐπίσης παρὰ Σωκράτει. Οἱ ἄγραφοι νόμοι, λογικοὶ καὶ πραγματικοὶ ἐν ταύτῳ, οἱ παντοδύναμοι, οἱ ἐπιβαλλόμενοι δι' ἀκαταμαχῆτου ἀνάγκης εἰς τὰ πράγματα, καὶ δι' ἠθικῆς ἀνάγκης εἰς τὰ λογικὰ ὄντα, οἱ σοφοί, διότι εἰς ἕκαστον πρᾶγμα ὀρίζουσι τὴν προσήκουσαν αὐτῷ διαλεκτικὴν καὶ πρακτικὴν θέσιν, οἱ ἀγαθοί, διότι διατάττουσιν πάντοτε ἐπ' ἀγαθῷ, οἱ νόμοι οὗτοι δὲ εἶναι ἡ αὐτὸ τὸ ἀγαθόν, ἀποκαλυπτόμενον εἰς τὴν διάνοιαν καὶ τὴν θέλησιν ὡς ἡ ὑψίστη καὶ τελειοτάτη πραγματικότης ('Απομ. Δ'. δ). Καὶ οὕτω ἡ ἠθικότης καὶ ἀγαθότης τῶν πραγμάτων ἀποδεικνύει τὸν Θεόν, καὶ ἐξηγεῖ τὴν ὑπαρξίν, τὸν νόμον καὶ τὸ τέλος αὐτῶν.

Γ'.

Προσόντα τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Θεὸς τοῦ Σωκράτους εἶναι τέλειος, διότι εἶναι ὁ τὸν ὅλον κόσμον συντάπτων τε καὶ συνέχων, ἐν ᾧ πάντα τὰ καλὰ καὶ ἀγαθὰ ἔστι ('Απομ. Δ'Κ'), καὶ εἰάν εἶναι ποιητῆς τοῦ κόσμου, πρέπει νὰ ἔχη ἐν ἑαυτῷ πάσας τὰς τελειότητας δὲ εἰς καὶ μόνος, διότι εἶναι ἀπόλυτον ἀγαθόν, ὅπερ ἐξ ἀνάγκης εἶναι ἓν, ἀρχὴ καὶ πρὸς ὄν ὄρος τῆς διαλεκτικῆς. Ὅσακις ὁ Σωκράτης λαλεῖ περὶ τῆς θείας ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου, μεταχειρίζεται τὸ ἐνικὸν ἀριθμὸν, ἂν καὶ ἐνίοτε λαλεῖ περὶ Θεῶν ὡς περὶ διαμέσων τινῶν ὄντων μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρωπότητος· τὴν ἐνότητα δὲ τοῦ Θεοῦ

προφανώς παρά του Σωκράτους ἐδιδάχθησαν πάντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ὁ Ξενοφῶν, ὁ Ἀντισθένης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἰσοκράτης, ὁ Εὐρυπίδης. Ὁ Θεὸς εἶναι πρὸς τούτοις ἀπλοῦς καὶ ἀμιγῆς, ὡς ὁ τοῦ Ἀναξαγόρου, καὶ ἐπομένως ἄϋλος καὶ ἀόρατος εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ σώματος, ἀνώτερος δὲ καὶ αὐτῆς τῆς διανοίας, διὰ τῆς δυνάμεως καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ ἀποκαλυπτόμενος· θᾶπτον δὲ νοήματος ἀναμαρτήτως ὑπηρετοῦντα· οὗτος τὰ μέγιστα μὲν πράττων ὁρᾶται, τάδε δὲ οἰκονομῶν ἀόρατος ἡμῖν ἐστίν. Ἐννόει δὲ ὅτι καὶ ὁ πᾶσι φανερὸς δοκῶν εἶναι ἥλιος οὐκ ἐπιτρέπει τοῖς ἀνθρώποις ἑαυτὸν ἀκριβῶς ὁρᾶν, ἀλλ' ἐάν τις αὐτὸν ἀναιδῶς ἐγγειρῆ θεᾶσθαι, τὴν ὄψιν ἀφαιρεῖται (Αὐτόθ.). Τὴν παραβολὴν ταύτην τοῦ ὑλικοῦ πρὸς τὸν νοητὸν ἥλιον τῆς διανοίας εὐρίσκομεν καὶ παρὰ Πλάτωνι (Πολιτ.) μὲ μεταφυσικωτέραν σημασίαν. Ἀλλ' ὁ Θεὸς τοῦ Σωκράτους εἶναι ἄρα ἄτρεπτος; Περὶ τούτου οὐδὲν εὐρίσκομεν παρὰ Ξενοφῶντι, βεβαίως ὅμως θὰ ἐπεδοκίμαζεν ὁ Σωκράτης ὅ,τι λέγει περὶ τούτου ὁ Πλάτων (Πολιτ. ε'), ἰσχυρίζομενος ὅτι τὸ τέλειον ὂν δὲν ἐπιδέχεται ἀλλοίωσιν, διότι πᾶσα ἀλλοίωσις θὰ ἦτο ἐπὶ τὸ χεῖρον. Τέλος, ὁ Θεὸς εἶναι αἰδῖος, ὁ ἐξ ἀρχῆς ποιῶν ἀνθρώπους, καὶ ἀπέραντος, ὡσθ' ἅμα πάντα ὁρᾶν καὶ πάντα ἀκούειν καὶ πανταχοῦ παρῆναι καὶ ἅμα πάντων ἐπιμελεῖσθαι ('Απομ. Δ'. δ'). Πάντα δὲ τὰ προσόντα ταῦτα ὑποθέτουσι τὸ ἐνιαῖον καὶ τὸ ἄπειρον τοῦ Θεοῦ. Παρατηρητέον δὲ ὅτι προσδιωρίσθησαν οὐχὶ ἐξαγωγικῶς ἀλλ' ἐπαγωγικῶς καὶ ψυχολογικῶς. Ὁ Θεὸς εἶναι εἷς, ἀπλοῦς, ἄϋλος καὶ ἀόρατος, ὡς ἡ ψυχὴ ἢ διοικοῦσα τὸ σῶμα, εἶναι

ἄτρεπτος ἐν τῷ ἀγαθῷ, διότι πᾶσα ψυχὴ τείνει πρὸς τὸ ἀγαθόν, καὶ εἶναι πανταχοῦ παρῶν ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, ὡς ἡ ψυχὴ διέπει ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος διαμένοντα ἀδιαίρετος. Ἐν παντὶ ἄλλῳ μεταφυσικῷ συστήματι δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν τὸ ἄπειρον, τὸ ἕν, τὸ καθολικόν, τὸ ἀπόλυτον, τὸ ἀναγκαῖον, μόνος ὁ πνευματισμὸς λατρεύει τὸ ὂν τέλειον καὶ ἀγαθόν. Καὶ τῶντι εἶδομεν πῶς ἐν τῇ ψυχῇ πάντα κατὰ Σωκράτην ὑποτάσσονται εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ ἀγαθοῦ, ἐν ᾧ ταυτίζονται ἡ δύναμις, ἡ ἐπιστήμη, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ εὐδαιμονία, πολλῶν δὲ μᾶλλον πάντα ταῦτα πρέπει νὰ ταυτίζονται ἐν αὐτῷ τῷ κατ' ἐξοχὴν ἀγαθῷ.

Παραγωγή τοῦ κόσμου. — Πρόνοια καὶ αἰσιοδοξία.

Δὲν δυνάμεθα νὰ ζητήσωμεν παρὰ Σωκράτει τὰ φυσικά, οὕτως εἰπεῖν, μέσα δι' ὧν ὁ Θεὸς ἐποίησε τὸν κόσμον, διότι ἀπ' ἐναντίας ἤλεγχε τὸν Ἀναξαγόραν, ὅτι πανταχοῦ εὕρισκε μηχανὰς καὶ ἀνάγκας, οὐδὲ τὰ μεταφυσικά, διότι πιθανῶς θὰ ἤλεγχε καὶ τὰς περὶ τούτου τολμηρὰς τοῦ Πλάτωνος θεωρίας. Ἀλλ' ἐάν ζητήσωμεν παρ' αὐτοῦ τὴν ἠθικότητα τῆς δημιουργίας, ἀναμφιβόλως θέλει ἀπαντήσῃ, ὅτι τὸ ποιεῖν ὑποθέτει τὸ γινώσκειν, καὶ τοῦτο ὑποθέτει τὴν γνῶσιν τοῦ βελτίωτος. Καὶ ἐντεῦθεν θέλει συμπεράνει ὁ Πλάτων ὅτι αἰνοῦνται καὶ λογικαὶ σχέσεις τῶν πραγμάτων, ἡ ἱεραρχία τῶν γενῶν καὶ εἰδῶν, τῶν μέσων καὶ τελῶν, ἡ διαλεκτικὴ τῶν ὀρισμῶν, τῶν διαίρέσεων καὶ ἐπαγωγῶν, πάντα ταῦτα ἐνυ-

πάρχουσιν ἐν τῇ θείᾳ διανοίᾳ ὡς τὸ ἰδανικὸν σχέδιον τοῦ κόσμου. Ὡσαύτως ἡ σωκρατικὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ Πλάτωνος, ὅτι ὁ Θεὸς ἀγαθὸς ὢν, δὲν ἠδύνατο νὰ ποιήσῃ εἰμὴ τὸ ἀγαθόν, διότι εἰδομεν τίνι τρόπῳ διὰ τῆς ἀγαθότητος ἐξηγεῖ ὁ Σωκράτης τὴν ὑπαρξίν καὶ τάξιν τοῦ κόσμου.

Ἄλλὰ προϋπήρχεν ἄρα ἡ ὑπὸ θεοῦ διακοσμηθεῖσα ὕλη, ἢ ὁ Θεὸς παρήγαγεν ὄμοῦ καὶ τὴν ὕλην καὶ τὸν τύπον; Περὶ τούτου δὲν εἶχεν ὠρισμένην γνώμην ὁ Σωκράτης, καὶ, καθ' ἄφαινεταί ἐκ τοῦ Ξενοφῶντος, ἐπρέσβευεν ἴσως ἀόριστόν τινα δυαδισμόν (dualisme), ὡς ὁ Ἀναξαγόρας, καὶ ἐθεώρει τὸν Θεὸν ἐν τῷ κόσμῳ ὡς τὴν ἐν τῷ σώματι ψυχὴν, καὶ συναΐδιον τῇ ὕλῃ, ἂν καὶ αὕτη οὐδεμίαν ἔχει λογικὴν ἀξίαν (τὸ ἄφρον ἄτιμον), καὶ παρὰ τοῦ λόγου μόνον ζωογονεῖται καὶ ρυθμίζεται. Ἄλλ' ἄδικον ἐπίσης θα ἦτο εἰάν διὰ τοῦτο ἐθεωροῦμεν τὸν Σωκράτην ὡς πανθειστήν· τὸ πανταχοῦ παρεῖναι τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἐν τῷ παντὶ ἀγγέλλουσι πρὸ πάντων τὴν καθολικὴν πρόνοιαν, οὐδαμῶς δὲ τὴν συνταύτισιν αὐτοῦ μετὰ τοῦ κόσμου, διότι ὁ Θεὸς εἶναι οὐσιωδῶς τὸ ἀγαθόν. Καὶ ἡ τῆς προνοίας θεωρία εἶναι τὸ μᾶλλον πρωτότυπον καὶ τὸ οὐσιωδέστερον στοιχεῖον τῆς σωκρατικῆς θεολογίας. Αἱ λέξεις πρόνοια, ἐπιμέλεια, ἐπιμελεῖσθαι, ἐπιμελούμενοι, πανταχοῦ τῶν Ἀπομνημονευμάτων ἐπαναλαμβάνονται (Β' β' Δ' α' καὶ πολλαχοῦ), καὶ σημαίνουσι καὶ τὴν γενικὴν πρόνοιαν (τὸν ὅλον κόσμον), καὶ τὴν εἰδικὴν καὶ κατ' αὐτὰς τὰς μικροτέρας καὶ ἐνδοτέρας λεπτομερείας (τὰ σιγῇ βουλευόμενα).

Εἰς δὲ τὰς ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ κακοῦ ἐνστάσεις βε-

βαίως ἠθέλεν ἀπαντήσῃ ὡς ὁ Πλάτων καὶ ὁ Λεϊβνίτιος, διὰ τῆς καθαρωτέρας αισιοδοξίας (optimisme), ἧς ἀληθῆς πατὴρ εἶναι αὐτὸς ὁ Σωκράτης, διότι τὸ ἀγαθὸν ἐθετεν ὡς ἀναγκαῖον τέλος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου, πάντα ἐθεώρει ὡς μέσα καὶ ὄρους τοῦ ἀγαθοῦ, ὃ μόνον ἠδύνατο νὰ προτεθῇ ὁ Θεὸς διὰ τῆς δημιουργίας, καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶχεν ἀπόλυτον πίστιν εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν, σταθερὰν ἀγάπην τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἀνίκητον ἐλπίδα τοῦ ὀριστικοῦ θριάμβου αὐτοῦ, ὥστε εὐδαίμονα ἐθεώρει τὸν δίκαιον, καὶ καταδιωκόμενον, καὶ προπηλακίζόμενον, καὶ σταυρούμενον, καὶ αὐτὸς διέμεινε γαληνιαῖος ἐν τῇ εἰρκτῇ καὶ ἐνώπιον τοῦ θανάτου. Ἡθελε δὲ βεβαίως ἀσπασθῆ τὴν περὶ τῶν τοιούτων γνώμην τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι ὁ μὲν ἀμαθὴς ἀπορεῖ πῶς τὰ πράγματα εἶναι ὡς εἶναι, καὶ αὕτη εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπιστήμης, ὃ δὲ σοφὸς ἠθέλεν ἀπορεῖ εἰάν ἦσαν ἄλλως, διότι βλέπει τὸν λόγον αὐτῶν, καὶ τοῦτο εἶναι τὸ τέλος τῆς ἐπιστήμης.

Περὶ δὲ τοῦ ἠθικοῦ κακοῦ τοῦ ἐκ τῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου προερχομένου ἐφρόνει ὁ Σωκράτης, ὅτι ἡ κακία δὲν εἶναι εἰμὴ πλάνη καὶ ἀπάτη, διότι ἄδικος οὐδεὶς ἐκῶν, καὶ τὴν ἀπάτην ταύτην ὀφειλομέν ἀνευδότως νὰ διασκεδάζωμεν διὰ τῆς διδασκαλίας, διὰ τῆς διαδόσεως τῆς ἀληθείας, διότι εἰς τοῦτο ἐκλήθημεν, καὶ πρὸς τοῦτο εὐρισκόμεθα ἐν τῷ κόσμῳ. Ἡ ἀπάτη εἶναι καρπὸς ἀτελοῦς καὶ ἐλλειμματώδους μαιεύσεως, ἐξάμβλωμα τρόπον τινὰ τῆς ἀληθείας ἣτις ἐνυπάρχει δυνάμει ἐν τῇ ψυχῇ (Μεν. Πολιτ. β'), ἂν καὶ συγκεχυμένη καὶ παρεμποδιζομένη ἐνίοτε εἰς τὴν γέννησίν της ὡς ἐκ τῆς ἀτελείας τῆς ὕλης μεθ' ἧς συνδεόμεθα. Ἐν τῷ 6.

τῶν Νόμων ἔχομεν βεβαίως θαυμαστήν συγκεφαλαίωσιν τῆς περὶ τούτων σωκρατικῆς διδασκαλίας, διότι, πλὴν ἀποχρώσεων τινῶν ἀποδοτέων εἰς τὴν ἰδίαν τοῦ Πλάτωνος θεωρίαν, τὸ βιβλίον τοῦτο ἐκφράζει πανταχοῦ τὸ σωκρατικὸν πνεῦμα, καὶ ἀντιστοιχεῖ προφανῶς πρὸς τὴν παρὰ Ξενοφῶντι συνδιάλεξιν τοῦ Σωκράτους μετὰ τοῦ Ἀριστοδήμου.

Β'.

Γινώμαι τοῦ Σωκράτους περὶ πνευματότητος καὶ ἀθανασίας.

Ὁ Ἀναξαγόρας εἶχε διακρίνει τὴν καθαρὰν καὶ ἀμιγῆ καὶ διακοσμοῦσαν διάνοιαν ἀπὸ τῆς ἀορίστου καὶ ἀμόρφου ὕλης, ἣν ὑποβάλλει εἰς τοὺς ἑαυτῆς νόμους, ἀπὸ δὲ τῆς ψυχολογίας ἀνερχόμενος εἰς τὴν μεταφυσικὴν, εἶχε συλλάβει κατ' εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου, ἐν ᾧ ἡ ψυχὴ κινεῖ καὶ ζωογονεῖ τὸ σῶμα, τὸν μέγαν κόσμον τῆς φύσεως. Μαθητῆς καὶ θαυμαστῆς τοῦ Ἀναξαγόρου, ὁ Σωκράτης ἔπρεπε νὰ παραδεχθῇ τὴν θεωρίαν ταύτην, καὶ νὰ πιστεύῃ, ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι φύσει καὶ τῷ σώματι καὶ τῇ ψυχῇ κρατιστεύοντες (Ἀπομ. Δ' γ'), ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι διακεκριμένη τοῦ σώματος, ὅτι μετέχει τοῦ θείου, ὅτι βασιλεύει ἐν ἡμῖν, καὶ ὅτι εἶναι ἄκρατος καὶ καθαρὰ, ἀπλῆ καὶ ἀδιαίρετος, νοῦσα ἀνεξαρτήτως τῶν ὀργάνων, ἀρχὴ ζωῆς καὶ κινήσεως ἐν τῷ σώματι, ὅπερ διοικεῖ κατ' ἀρέσκειαν, καὶ εἰς ὃ δύναται νὰ ἐπιζήτῃ ἐν ὅλῃ τῇ καθαριότητι αὐτῆς (Ἀπομ. Α' δ' Δ' γ'. Κύρου παίδ. Η' ζ'). Πρὸς δὲ τὰ κείμενα τοῦ Ξενοφῶντος συμφωνοῦσι καὶ τὰ παρὰ Πλάτωνι (Ἀλκιβ. α. 128), ἐνθα προφανῆς εἶναι ἡ διάκρισις τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος.

Ἡ δὲ πίστις εἰς τὴν πρόνοιαν καὶ ἡ εἰς τὸ αἶθρον τῆς ψυχῆς εἶναι ἀχώριστος τῆς εἰς τὴν ἀθανασίαν πίστεως, καὶ νομίζομεν ὅτι ὁ Μάυερ, ὁ Πλάτνερ καὶ ὁ Τένεμαν ἀπατῶνται ἰσχυριζόμενοι ὅτι περὶ ἀθανασίας οὐδὲν θετικὸν ἐπρέσβευεν ὁ Σωκράτης. Βεβαίως ὤφειλε, διαμένων πιστὸς εἰς τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας του, ν' ἀπέχη φρονίμως πάσης παραστάσεως τῆς μελλούσης ζωῆς, ἀλλὰ περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς δὲν ἠδύνατο ν' ἀμφιβάλλῃ. Τὴν διαστολὴν ταύτην εὐρίσκομεν ἐν τῷ Φαίδωνι (114), καὶ ἐν τῇ Ἀπολογία (40) καὶ ἰδίως ἐν τέλει, ἐνθα λέγει πρὸς τοὺς δικαστάς· ἀλλὰ καὶ ὑμᾶς χρὴ, ὦ ἄνδρες δικασταί, εὐελπίδας εἶναι πρὸς τὸν θάνατον καὶ ἐν τι τοῦτο διανοεῖσθαι ἀληθές, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνδρὶ ἀγαθῷ κακὸν οὐδὲν οὔτε ζῶντι οὔτε τελευτήσαντι, οὐδὲ ἀμελεῖται ὑπὸ θεῶν τὰ τούτου πράγματα. Ἡ ἀκριβὴς δὲ καὶ ἔλλογος ἀνάλυσις καὶ παραβολὴ τῶν ἐκ τοῦ Ξενοφῶντος καὶ τῶν ἐκ τοῦ Πλάτωνος κειμένων καὶ αὐτοῦ τοῦ σωκρατικοῦ Ἀξιόχου, οἰουδήποτε καὶ ἀν ἦναι, οὐδεμίαν ἀφίνουσιν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἀληθοῦς γνώμης τοῦ Σωκράτους ὡς πρὸς τὸ οὐσιῶδες τοῦτο ζήτημα, δι' οὗ συμπληροῦται πᾶσα ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ διδασκαλία.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΣΤ'.

ΑΙ ΠΕΡΙ ΚΑΛΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΙ
ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ

Α'.

Τὸ ἐν τοῖς πράγμασι καλόν.

Οἱ Ἕλληνες οὐδέποτε ἐχωρίσαν τὴν καλλονὴν ἀπὸ τῆς ἀγαθότητος, καὶ ἀμφοτέρας τὰς ἐννοίας ταύτας συνηνώμενας ἐξέφερον διὰ τῆς λέξεως καλοκάγαθος. Ταύτην δὲ τὴν συνένωσιν, ὑπάρχουσαν ἐν τῷ πνεύματι καὶ τῇ διαλέκτῳ, παρεδέχθη ὁ Σωκράτης, καὶ ἐπεβεβαίωσε μεταδούς καὶ εἰς τὸν Πλάτωνα.

Θεωρούμενον ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα, τὸ καλόν, οὐχ' ἦττον τοῦ ἀγαθοῦ, εἶναι ποικίλον καὶ πολλαπλοῦν, ὡς αὐτὰ τὰ πράγματα, πρὸς τὴν φύσιν τῶν ὁποίων ἀντιστοιχεῖ, πρὸς ταῦτα πάντα καλὰ τε καὶ κάγαθὰ ἐστὶ. Ἐν τοῖς ἠθικοῖς τὸ καλὸν ταυτίζεται τῷ ἀγαθῷ, ἄρα ταυτίζεται ἐν πᾶσι, διότι τὸ ἀγαθὸν εἶναι καὶ ἔλλογον, καὶ οὐδὲν ἀνώτερον τοῦ λόγου. Ἐν τοῖς ὕλικοις ὡσαύτως· πρὸς τὰ αὐτὰ δὲ καὶ τὰ σώματα τῶν ἀνθρώπων καλὰ τε κάγαθὰ φαίνεται, ἀρκεῖ νὰ θεωρηθῇ τὸ καλὸν κατὰ τὴν φύσιν ἐκάστου πράγματος· ἕτερον λ. χ. τὸ καλὸν τοῦ σώματος καὶ ἕτερον τὸ τῆς ψυχῆς. Τὸ καλὸν εἶναι ὑπὸ τὴν ὄψιν ταύτην ἢ μεταξὺ τῆς φύσεως

ἐκάστου ὄντος καὶ τοῦ τέλους αὐτοῦ ἀρμονία, ἣν ὁ Κάντιος θέλει ὀνομάσει ἐσωτερικὴν τελεότητα. Ὡσαύτως, ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν τελεότητα, ἢ τὰς σχέσεις ἐκάστου πράγματος, πράγματά τινα εἶναι καλὰ πρὸς ἄπερ ἂν εὐχρηστα ἦ, ἢ πρὸς ἃ ἂν εὖ ἔχη· τὸ ἐν τοῖς πράγμασι καλὸν οὐδέποτε εἶναι ἀπέλυτον, οὔτε κατὰ τὸν Σωκράτην, οὔτε κατὰ τὸν Πλάτωνα, οὔτε κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι οἱ φιλόσοφοι οὗτοι δὲν ἀνεγνώριζον ἀνωτέραν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως ἀρχὴν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐν τῇ καλλολογίᾳ, οὐχ' ἦττον ἢ ἐν τῇ ἠθικῇ καὶ τῇ φυσικῇ, ὁ Σωκράτης ἐθεώρει ὡς κυριώτατον τὸ τελικὸν αἰτιον, τὸ ἀγαθόν, καὶ μετὰ τῆς ἐννοίας ταύτης ἔτεινε νὰ συναρμολογήσῃ πάσας τὰς ἄλλας (Συμπ. ε.). Αἱ τοῦ Πλάτωνος μαρτυρίαι συνάδουσι πρὸς τὰς τοῦ Ξενοφῶντος (Ἄλκιβ. ἀ. Λυσ. Γοργ.), καὶ ἀναγνωρίζουσι τὴν διάφορον καλλονὴν τῶν πραγμάτων κατὰ τὰς διαφόρους σχέσεις αὐτῶν. Ἐν δὲ τῷ ἀ. Ἰππίᾳ οἱ σωκρατικοὶ ὁρισμοὶ τοῦ καλοῦ φαίνονται ἀπαράδεκτοι, διότι ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ὁ Πλάτων ζητεῖ οὐχὶ τὸ καλὸν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' αὐτὸ τὸ καλὸν κατὰ τὴν ὑπερβατικὴν φύσιν αὐτοῦ, καθ' ἣν ταυτίζεται οὐ μόνον τῷ ἠθικῷ ἀλλὰ τῷ ἀπολύτῳ ἀγαθῷ. Παρατηρητέον δέ, ὅτι καὶ ἡ συνταύτισις αὕτη δὲν εἶναι εἰμῆ αὕτη ἢ σωκρατικὴ θεωρία ἀναβιασθεῖσα ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὰ ὕψη τῆς μεταφυσικῆς του. Ὡστε κατὰ Πλάτωνα τὸ μὲν μερικὸν καλὸν εἶναι τὸ μερικὸν ἀγαθόν, ὅπερ πηγάζον ἐκ τῆς εἴτε ἐσωτερικῆς εἴτε ἐξωτερικῆς τελεότητος, εὐκόλως διακρίνεται καὶ ὀρίζεται, τὸ δὲ καθ' αὐτὸ καλὸν εἶναι τὸ καθ' αὐτὸ ἀγαθόν, οὔτινος τὸν ὀρι-

συδὸν οὐδὲν μερικὸν ἀντικείμενον δύναται νὰ χορηγήσῃ.

Β'.

Τὸ ἐν ταῖς τέχναις καλὸν

Διογένης ὁ Λαέρτιος λέγει, ὅτι ὁ Σωκράτης ἦτο κατ' ἀρχάς γλύπτης, καὶ ὅτι ἀγαλμα τῶν ἐνδεδυμένων χαρίτων ὑπ' αὐτοῦ πεποιημένον ἐφαίνετο ἐν τῇ Ἀκροπόλει. Ἐσύχναζε δὲ καὶ συνεβούλευε τοὺς καλλιτέχνους ('Απομ. Γ'. ε'), καὶ συνδιαλεγόμενος μετὰ τοῦ ζωγράφου Παρράσιου, τὴν μίμησιν ἐθεώρει ὡς τὸ πρῶτον μέσον τῶν τεχνῶν, τελειοποιούμενον διὰ τῆς ἰδανικεύσεως, ἣτις πρέπει νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς ἔκφρασιν τοῦ πιθανωτάτου καὶ τοῦ φιλικωτάτου, τούτεστι τοῦ τῆς ψυχῆς ἠθους, καὶ πρὸς τούτοις ἐνόμιζεν, ὅτι ἠδίων ὄραν τοὺς ἀνθρώπους δι' ὧν τὰ καλὰ τε καὶ αἰθια καὶ ἀγαπητὰ ἦθη φαίνεται, ὥστε ἐπὶ τέλους τὸ τεχνικὸν κάλλος ἀνάγεται εἰς τὸ ἠθικόν, καὶ ἡ διαλεκτικὴ κλίμαξ τοῦ Σωκράτους ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἐν τῷ τοῦ Πλάτωνος Συμποσίῳ. Ὡσαύτως συνδιαλεγόμενος μετὰ τοῦ γλύπτου Κλείτωνος ἔλεγεν, ὅτι ὁ γλύπτης ὀφείλει τὰ τῆς ψυχῆς ἔργα τῷ εἶδει προσεικάζειν, ἐξ οὗ τὸ τοῦ Πλάτωνος μηδὲν ἀγαθὸν εἶναι μηδὲ καλόν, μήτε ἐν σώματι, μήτε ἐν πολλοῖς ἄλλοις πλὴν ἐν ψυχῇ (Φίλ. καὶ Νόμ. β'. 77, 78). Καὶ τὸ μὲν στοιχεῖον τῆς ζωῆς θέλει ἐλαττωθῆ παρα Πλάτωνι, τὸ δὲ τοῦ ἰδανικοῦ θέλει λάβει μείζονα σπουδαιότητα, καὶ τὸ καλὸν θέλει δι' ὅλου συνταυτισθῆ μὲ τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ αὐστηρότης τῆς καλολογίας του,

καὶ ἡ πλήρης ὑπεδούλωσις τῆς τέχνης εἰς τὴν θέλησιν τοῦ νομοθέτου. Ἀπ' ἐναντίας, κατὰ Σωκράτην, τὸ καλὸν δύναται νὰ ὑπάρχῃ κατὰ διαφόρους βαθμοὺς καὶ σχέσεις ὅπου δῆποτε ὑπάρχουσι ζωὴ, διάνοια, ἐνέργεια, αἰσθημα, οἰαδήποτε στοιχεῖα τοῦ ὄντος, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ εὐτελέστερα ἔργα τῆς τέχνης, καὶ εἰς αὐτοὺς λ.χ. τοὺς θώρακας, οὐχὶ τοὺς ποικίλους καὶ τοὺς ἐπιχρῦσους, ἀλλὰ τοὺς εὐρύθμους καὶ μᾶλλον ἀρμόττοντας εἰς τὰ διάφορα σώματα. Τὰς αὐτὰς δὲ διδασκαλίας πλαγίως καὶ ὑπὸ τὸν διαφανῆ πέπλον τῆς εἰρωνείας ἐκθέτει καὶ ἐν τῇ χαριεστάτῃ μετὰ τῆς Θεοδότης συνδιαλέξει, ἐν ἣ τὸ ἠθικὸν κάλλος ὑπεράνω τοῦ ὕλικου ἀνυψοῖ χωρὶς νὰ ἐξωκελίῃ εἰς τὰς μεταφυσικὰς τοῦ Πλάτωνος ὑπερβολὰς ('Απομ. Γ'. ια.).

Γ'.

Θεωρία τοῦ ἔρωτος.

Αἱ περὶ καλοῦ σωκρατικαὶ διδασκαλίαι ἐνδομύχως συνδέονται πρὸς τὴν περὶ ἔρωτος θεωρίαν, διότι πρὸς τοὺς βαθμοὺς τῆς καλλονῆς οἱ τοῦ ἔρωτος ἀκριβῶς ἀντιστοιχοῦσιν. Ἐλεγε δὲ ὁ Σωκράτης ἐγὼ τυγχάνω, ὡς ἔπος εἰπεῖν, οὐδὲν ἐπιστάμενος πλὴν γε σμικροῦ τινος μαθήματος, τῶν ἐρωτικῶν· τοῦτο μὲν τοι τὸ μάθημα παρ' ὄντινοῦν ποιοῦμαι δεινὸς εἶναι καὶ τῶν προγεγονότων ἀνθρώπων καὶ τῶν νῦν (Θεάγ. 128), Τοῦτο δὲ τὸ μάθημα, ὅπερ μὲ τὴν συνηθῆ εἰρωνείαν ὀνομάζει σμικρὸν, εἶναι κατ' αὐτὸν πᾶσα ἀληθῶς ἡ ἐπιστήμη, ἡ διαλεκτικὴ τῶν γενῶν καὶ εἰδῶν καὶ τῶν

τελικῶν αἰτίων, πρὸς ἣν ἀντιστοιχεῖ ἡ κλίμαξ τῶν αἰσθημάτων, ἅτινα ἀπὸ τῶν ὀρατῶν ἀνέρχονται μέχρι τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ οὕτω ὁ ἔρωσ, ὃν φιλόσοφον ἀποκαλεῖ ὁ Πλάτων ἐν τῷ Συμπόσιῳ, ταυτίζεται καὶ κατὰ Σωκράτην μὲ τὴν φιλοσοφίαν. Παρὰ δὲ τὸν πρῶτον τοῦτον σύνδεσμον, ὃν συνάπτει ὁ ἔρωσ μεταξύ τῆς ψυχῆς τοῦ φιλοσόφου καὶ τῆς σοφίας, καὶ ἑτέρους συνάπτει μεταξύ τῶν ψυχῶν ὅσαι ἀπὸ κοινοῦ τείνουσι πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν· διότι ἐὰν ἡ διαλεκτικὴ εἶναι κατὰ Ξενοφῶντα ἢ ἀπὸ κοινοῦ ζήτησις τοῦ ἀγαθοῦ, παρὰ τὸν ἔρωτα τοῦτον ἀπαιτεῖ καὶ τὴν ἀμοιβαίαν συμπάθειαν τῶν ἐπιδιωκόντων αὐτό. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ ἰδιαίτερος τρόπος δι' οὗ, κατὰ διαφορὰν τῶν μισθωτῶν σοφιστῶν, διέδιδεν ὁ Σωκράτης τὰς διδασκαλίας του σχετιζόμενος πρὸς τοὺς μαθητὰς του δι' εἰλικρινοῦς φιλίας, καὶ διὰ τινος φίλτρου, ὡς ἔλεγεν εἰς τὴν Θεοδίκην, καὶ μυστηριώδους μεταξύ τῶν ψυχῶν συμπάθειας, ὡς φαίνεται καὶ ἐν τῷ Θεάγει, οὗτινος καὶ ἂν ἦναι ὁ διάλογος οὗτος. Προέθετο δὲ νὰ μεταβάλλῃ εἰς καθαρὸς καὶ γενναίους τοὺς αἰσχροὺς καὶ παρά φύσιν ἔρωτας τῆς τότε ἐλληνικῆς νεολαίας λαμβάνων παρ' αὐτῶν τὰς λέξεις καὶ τὰς φράσεις, ὅπως διὰ τῆς προσποιήσεως ταύτης ἀσφαλέστερον ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ του, (Ἀπομ. Α'. ζ' Συμπόσ.) συγκαταβαίνων ἐνίοτε εἰς τὰς τωματικὰς ἀνάγκας, καὶ μετερχόμενος ἠθικὴν καθαρωτέραν καὶ αὐτῶν τῶν διδασκαλιῶν του, ὡς ἀποδεικνύουσι καὶ αἱ κατ' αὐτοῦ κατηγορίαι τοῦ Μελήτου καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους. Ἀλλ' ἔνεκεν τῶν ἠθῶν τῆς ἐποχῆς του, δὲν ὑπέδειξε τὴν ριζικὴν τοῦ κακοῦ θεραπείαν ἐν τῇ ἐπανόδῳ εἰς τὴν ἀγιότητα τοῦ γάμου

καὶ τῆς οἰκιακῆς ἐστίας, ἧς ἡ οὐσία ἦτο τότε ἡ τήρησις κοινοῦ τινος ὀρησκεύματος καὶ ἡ ἀκεραιότης τῆς φυλῆς, παιδῶν ἐπ' ἀρότῳ γνησίῳν, μᾶλλον ἢ τὸ σέβας, ἡ ἀγάπη καὶ, οὕτως εἰπεῖν, ἡ λατρεία τῆς γυναικός, ἂν καὶ εἰς τὸ ἰδανικὸν τοῦτο, ἔτεινεν, ὡς εἶδομεν, καὶ ὑπὲρ πάντας τοὺς συγχρόνους του ἐπλησίασεν. Ἴνα δὲ κατίδη τις τὰς μεταξύ Σωκράτους καὶ Πλάτωνος διαφορὰς, ὡς πρὸς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀντικείμενον, ἀρκεῖ νὰ παραβάλλῃ τὸ Συμπόσιον τοῦτου πρὸς τὸ τοῦ Ξενοφῶντος, καὶ θέλει πεισθῆ ὅτι περὶ τούτου, ὡς καὶ περὶ τῶν ἄλλων, ἡ σωκρατικὴ διδασκαλία ἔλαβε παρὰ Πλάτωνι εὐρυτέραν μεταφυσικὴν ἀνάπτυξιν. Ὁ Πλάτων ἐπιμένει εἰς τὸ ὑπερβατικὸν ἀντικείμενον τοῦ ἔρωτος, εἰς τὴν παράγουσαν αὐτὸν ἰδέαν, εἰς τὴν πραγματικότητα τοῦ νοητοῦ ἀγαθοῦ, οὗ πᾶσα ψυχὴ ἐφίεται, ἐν ᾧ ὁ Σωκράτης ἐπέμενε μᾶλλον εἰς τὸ ψυχολογικὸν καὶ ὑποκειμενικὸν στοιχεῖον τοῦ ἔρωτος καὶ τὴν ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἀγαθοεργὸν αὐτοῦ ἐπιρροήν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ σύλληψις τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, πρὸς ὃ πᾶσα ψυχὴ, πᾶσα διάνοια, πᾶσα θέλησις τείνουσιν ἐξ ἀνάγκης, καὶ ὅπερ ἐπιδιώκομεν διὰ μέσου πολλῶν προσπειθῶν καὶ περιπλανήσεων καὶ ὑπὸ μυρίους τύπους, ἀποκαλύπτοντας αὐτὸ καὶ συνάμα ἀποκρύπτοντας, εἶναι σωκρατικὴ κατ' ἐξοχὴν θεωρία, ὡς ἐπίσης ὁ διὰ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἔνεκεν τοῦ ἀγαθοῦ ἐνδόμυχος σύνδεσμος τῶν ψυχῶν καὶ ἡ ἐκ τούτου φιλία. Ὡς ὁ Πλάτων ὠκείοιτο καὶ δι' ἰσχυρᾶς ἀναλύσεως ἀνέπτυξε τὰς δύο θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ διδασκάλου του· ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι τὸ οὐσιῶδες τέλος πάσης ψυχῆς, καὶ ὁ ἔρωσ τοῦ ἐν γένει ἀγαθοῦ, τὸ θεμελιώδες στοιχεῖον

πάντων τῶν ἐρωτικῶν αἰσθημάτων· καὶ ὅτι τὸ ἰδιαίτερον τοῦτο αἰσθημα, ὅπερ ὀνομάζομεν φιλίαν ἢ ἔρωτα, δὲν εἶναι πραγματικόν, διαρκές καὶ μόνιμον, εἰμὴ ὅτε ὁ κοινὸς τοῦ ἀγαθοῦ ἔρως γεννᾷ ἐν ἡμῖν τὴν ἀμοιβαίαν ἀγάπην· ἐνὶ λόγῳ, τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἡ πηγὴ καὶ τὸ τέλος παντὸς ἔρωτος· ἔρως, ἐπιστήμη, ἀρετὴ καὶ εὐδαιμονία ταυτίζονται ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἀμφότεροι, ὅτε διδάσκαλος καὶ ὁ μαθητής, ἐρμηνεύοντες πρακτικῶς τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν, ἠδύνατο νὰ εἰπωσιν εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτῶν· ἀγαπᾶτε τὸ ἀγαθόν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καὶ ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, ἵνα ἀγαπᾶτε τὸ ἀγαθόν.

BIBLION Ζ΄.

Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ

Α΄.

Θρησκευτικαὶ διδασκαλαὶ τοῦ Σωκράτους.

Ὁ Σωκράτης ἐθεώρει τὴν εὐσέβειαν ὡς μίαν τῶν κυριωτέρων ἀρετῶν (Ἀπομ. Δ΄, ἡ.), καὶ ὁ Πλάτων ἐν τῷ σωκρατικῷ διαλόγῳ Πρωταγόρα προσθέτει τὴν θρησκευτικὴν ταύτην ἀρετὴν εἰς ἃς συνήθως ἀναφέρει, τὴν ἐπιστήμην, τὴν δικαιοσύνην, τὴν σωφροσύνην, τὴν ἀνδρίαν. Καθὼς δὲ δύο εἰδῆ νόμων ἀνεγνώριζεν ὁ Σωκράτης, τοὺς γραπτοὺς καὶ τοὺς

ἀγράφοις, δύο λατρείας ὡσαύτως παρεδέχετο, τὴν μὲν φυσικὴν καὶ καθολικὴν, τὴν δὲ νομικὴν καὶ μεταβλητὴν κατὰ τόπους.

Καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην, ἡ δέησις πρέπει νὰ ἔχη ἀντικείμενον οὐχὶ τὸν πλοῦτον, τὴν ἐξουσίαν καὶ τὰ ἄλλα σχετικά καὶ φθαρτὰ ἀγαθὰ, ἀλλὰ ἀπλῶς τὰ ἀγαθὰ, διότι οἱ θεοὶ γινώσκουσι ποῖα εἶναι τὰ ἀγαθὰ, ὡς κάλλιστα εἰδότας ὁποῖα ἀγαθὰ ἐστὶ (Ἀπομ. Δ΄, γ΄.). Τὰ αὐτὰ δὲ ἔλεγε καὶ ὁ Πυθαγόρας· ἀπλῶς εὐχεσθαι τὰ ἀγαθὰ (Διοδ. Σικ. ι. 9). Πρέπει λοιπὸν νὰ ζητῶμεν παρὰ τῶν θεῶν μόνον τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἀρετὴν. Ὁ Ἀλκιβιάδης β΄ δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ἀνάπτυξις τῆς τῆς ὑψηλῆς ταύτης διδασκαλίας. Ὁ Σωκράτης λέγει τῷ Ἀλκιβιάδῃ· κινδυνεύει φρόνιμός τις εἶναι ἐκεῖνος ὁ ποιητῆς ὅς δοκεῖ μοι φίλοις ἀνοήτοις τισὶ χρησάμενος, ὁρῶν αὐτοὺς καὶ πράττοντας καὶ εὐχομένους ἅπερ οὐ βέλτιον ἦν, ἐκεῖνοις δὲ ἐδόκει, κοινῇ ὑπὲρ πάντων αὐτῶν εὐχὴν ποιήσασθαι· λέγει δὲ πῶς ᾧδε, Ζεῦ βασιλεῦ, τὰ μὲν ἐσθλά φησι καὶ εὐχομένοις καὶ ἀνεύκτοις Ἀμμὶ δίδου, τὰ δὲ δεινὰ καὶ εὐχομένοις ἀπαλέξειν. Καὶ προσθέτει· ἐμοὶ μὲν οὖν καλῶς δοκεῖ καὶ ἀσφαλῶς λέγειν ὁ ποιητής, ὅπερ δηλοῖ ὅτι ἐφείλομεν νὰ ζητῶμεν παρὰ τῶν θεῶν μόνον τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀγαθοῦ, ἢς ἄνευ πάσα ἄλλη γνώσις εἶναι ἀνωφελής. Καὶ οὕτω ἡ προσοχὴ καὶ ἡ εὐσέβεια ἀνάγονται εἰς τὴν ἐπιστήμην, καὶ αὕτη εἰς τὴν γνώσιν τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ τοιούτῳ τρόπῳ, ἀντιστοίχως πρὸς τὴν διαλεκτικὴν, ἡ δέησις ἀνέρχεται πρὸς τὸ καθόλου, καὶ πρέπει νὰ ἔχη ἀντικείμενον, οὐχὶ τὸ δεινὰ ἢ δεινὰ μερικὸν καὶ ἀτομικὸν ἀγαθόν, ἀλλὰ τὸ

ἀπολύτως ἀγαθόν, ὅπερ γινώσκει μόνος ὁ Θεός, εἰς οὐ τὴν πρόνοιαν ὀφείλομεν νὰ ἐπαναπαυώμεθα ὑποτάσσοντες εἰς τὴν θέλησιν αὐτοῦ τὴν ἡμετέραν. Τοιοῦτος ὁ διὰ τῆς θρησκείας σύνδεσμος καὶ τρόπον τινὰ ἡ ἀνάδεσις (religio) τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν θεόν, καὶ ἐνταῦθα, ὡς πανταχοῦ, μέσος ὁρος μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων παρίσταται τὸ ἀγαθόν.

Ἐν δὲ τῇ νομικῇ λατρείᾳ οἱ δημόσιοι τόποι διαφέρουσι κατὰ χρόνους καὶ τόπους, ἀν καὶ ἔπρεπε νὰ ἦναι μόνον ἡ ἔκφρασις τῆς ἐσωτερικῆς προσευχῆς. Ὁ δὲ Σωκράτης συγκαταβαίνων ἠσπάζετο τοὺς παραδεδεγμένους τύπους, καὶ δημοσίως ἔθουε τοῖς θεοῖς, πιστεύων ὅμως ὅτι ἡ εὐνοια αὐτῶν δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ μέγεθος τῶν θυσιῶν, ὅπερ ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν μέσων ἐκάστου (Ἄπομ. Α'. γ'). οὐ γὰρ τοιοῦτόν ἐστι τὸ τῶν θεῶν, ὥστε ὑπὸ δώρων παράγεσθαι, οἷον κακὸν τοκιστήν.... κινδυνεύει γοῦν καὶ παρὰ θεοῖς καὶ παρ' ἀνθρώποις τοῖς νοῦν ἔχουσι δικαιοσύνη τε καὶ φρόνησις διαφρερόντως τετιμῆσθαι (Ἄλκ. β'. 150). Ἐν δὲ τῷ Εὐθύφρονι ἀποδεικνύει ἐπίσης ὁ Σωκράτης, ὅτι τὸ ὄσιον δὲν εἶναι τοιοῦτον, διότι εἶναι εὐάρεστον εἰς τοὺς θεούς, ἀλλ' εἶναι εὐάρεστον, διότι εἶναι ὄσιον, καὶ κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας ταύτης ἡ θυσία εἶναι εὐπρόσδεκτος, οὐχὶ διότι ἔχουσιν ἀνάγκη αὐτῆς οἱ θεοί, ἀλλ' ὡς συμβολικὴ ἔκφρασις τῆς πρὸς αὐτοὺς εὐγνωμοσύνης ἡμῶν, καὶ ὡς ἀπόδειξις ὅτι ἀπαρνούμεθα τὸν ἐξωτερικὸν πλοῦτον. χάριν τοῦ ἐν τῇ ψυχῇ θησαυροῦ τῶν ἀρετῶν.

Περὶ δὲ προνοίας ὁ Σωκράτης παρεδέχετο, οὐ μόνον τὴν ἐπὶ τοῦ κόσμου καὶ διὰ σταθερῶν νόμων γενικὴν πρόνοιαν

τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν περὶ ἐκάστου ἡμῶν εἰδικὴν καὶ τρόπον τινὰ πατρικὴν πρόνοιαν, τὰ πάντα γινώσκουσαν, καὶ εὐεργετοῦσαν ἡμᾶς κατὰ τὰς ἀνάγκας καὶ τὴν ἀξιομισθίαν ἐκάστου· ἠγεῖτο πάντα μὲν θεοὺς εἰδέναι, τὰ τε λεγόμενα καὶ πραττόμενα καὶ τὰ σιγῇ βουλευόμενα, πανταχοῦ δὲ παρεῖναι καὶ σημαίνειν τοῖς ἀνθρώποις περὶ τῶν ἀνθρώπινων πάντων (Ἄπομ. Α'. α. γ'). Τοῦτο ὅμως δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐμποδίσῃ νὰ πράττωμεν πᾶν τὸ ἐφ' ἡμῖν κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν ἡμετέρων ἐπιχειρήσεων, ἐπαναπαυόμενοι εἰς τὸν Θεὸν διὰ τὴν καλὴν αὐτῶν ἔκβασιν. Ἐπιστεύετο δὲ ὅτι σημαίνουσι περὶ τῶν πραγμάτων οἱ θεοὶ διὰ χρησμῶν, ὀνείρων, προαισθήσεων καὶ προφητικῶν ἐμπνεύσεων· ἡ δὲ κατὰ τοὺς καιροὺς ἐκείνους ἀτελής γνῶσις τῶν νόμων τῆς φύσεως ἐτι μᾶλλον ἐξηγεῖ καὶ δικαιολογεῖ τὴν πίστιν ταύτην.

Β'.

Ἄπομνηστεικὸν καὶ ἡ θρησκεία τῆς ἐποχῆς του

Ἡ μεταβολὴ ἣν ἐπέφερον ὁ Σωκράτης ἐν τῇ διαλεκτικῇ ἀναλογεῖ πρὸς ἣν ἤθελε νὰ ἐπιφέρῃ ἐν τῇ θρησκείᾳ ἀντικαθιστῶν τὴν ἐνότητα τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ εἰς τὴν ποικιλίαν τῆς πολυθείας· τοῦτέστι τὸ πνεῦμα, εἰς τὸ γράμμα, τὴν ἠθικὴν εὐσέβειαν, εἰς τὴν ὑλικὴν λατρείαν, καὶ τὰς αἰωνίας ἀληθείας τοῦ λόγου, εἰς τὰ αἰσθητὰ σύμβολα τῆς εἰδωλατρίας, ἐνὶ λόγῳ, ἐκ τοῦ ἐπικρατοῦντος θρησκευματος προσεπάθει νὰ ἐξαγάγῃ τὴν ἐν αὐτῷ ἠθικὴν καὶ μεταφυσικὴν ἐννοιαν, καί, ὡς ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἐπέζητει καὶ ἐν αὐτῷ τὸ καθόλου. Αὐ-

τός δὲ ὁ Ξενοφῶν, ὁ παριστῶν τὸν Σωκράτην ὡς ὀρθόδοξον, μαρτυρεῖ πολλαχοῦ περὶ τῶν κατακρίσεων καὶ ἐπιφυλάξεων δι' ὧν συνώδευε τὰς θετικωτέρας συγκαταβάσεις του εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν, καὶ περὶ τούτου ἀληθεύει ἢ παρατήρησις τοῦ Γρότε, ὅτι ἐν ᾧ ὁ Ξενοφῶν ὑπερασπίζεται τὸν διδάσκαλον προσπαθῶν νὰ τὸν ἀποδείξῃ ὀρθόδοξον, ὁ Πλάτων τὸν ὑπερασπίζεται ἐκθέτων παρρησιαστικώτερον τὴν κατὰ τῶν θρησκευτικῶν σοφισμάτων εἰρωνείαν καὶ τὴν κατὰ τῶν προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν διηγεκῆ ἐπίθεσιν αὐτοῦ. Ὁλος ὁ Εὐθύφρων στηρίζεται εἰς τὸ παράλογον καὶ ἀνήθικον τῆς πολλότητος τῶν θεῶν καὶ τῆς εἰς αὐτοὺς ἀποδόσεως τῶν ἡμετέρων παθῶν. Ὡσαύτως ἐν τῷ β' τῆς Πολιτείας ἐλέγχων δῆθεν τοὺς ποιητάς, πικρῶς κατηγορεῖ τοὺς θεολόγους. Ἀλλ' ἡ προσπάθεια αὕτη πρὸς ἰδανίκευσιν καὶ ἐκπνευμάτωσιν τῆς ἀρχαίας θρησκείας ἔπρεπε ν' ἀποτύχη, διότι ἡ μεταμόρφωσις αὐτῆς ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν καταστροφὴν τῆς.

Γ.

Τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους.

ὑπὸ τὴν εἰρωνείαν τοῦ Σωκράτους ἐκρύπτετο ὁ ἐνθουσιασμός ἐφ' οὗ ἐνεπνέετο καὶ κατὰ τὰς μεταφυσικωτέρας συζητήσεις, καὶ ἐνθουσιῶν ἔλεγεν, ὅτι τὸ ἀγαθὸν μόλις ἀποκαλυπτόμενον εἰς τὴν διάνοιαν ἐπιβάλλεται εἰς τὴν θέλησιν, ὅθεν οὐδεὶς κακὸς ἐκῶν, καὶ ὅτι σμικρὸν τι μάθημα ἠπίστατο, τὰ ἐρωτικά, δι' ὃ ἐγένετο τῶν καλῶν καὶ ἀγαθῶν νέων ἐραστής. Τὴν μικτὴν ταύτην φύσιν τοῦ Σωκράτους κατέδειξεν ἐναρ-

γῶς ὁ Πλάτων ἐν Συμπόσιῳ (215). Σωκράτει δ' ἐγὼ ἐπαινεῖν, ὡ ἄνδρες, οὕτω ἐπιχειρήσω δι' εἰκόνων κλπ., ἐνθα καὶ ἡ ἐν Ποτιδαίᾳ ἐκτασις (εἰστήκει σιωπῶν) εἰκονίζει τὴν ἐν τῇ σκέψει καὶ ἀφαιρέσει ἐνθουσιώδη φύσιν του, ἣν παραλόγως ἀποδίδουσί τινες εἰς παραρροσύνην. Δὲν εἶναι λοιπὸν παράδοξον ἐὰν ἐν τῇ βαθείᾳ ταύτῃ σκέψει διείδεν αὐθόρμητα καὶ ἀνεξάρτητα τῆς θελήσεώς του πνευματικὰ φαινόμενα, ἅτινα, κυριευόμενος ὑπὸ τῆς ἰδέας τῆς πανταχοῦ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, ἐξέλαβεν ὡς θείας ἐμπνεύσεις, τὸ δαιμόνιον. Ταύτην δὲ τὴν γνώμην συνεμερίζετο ὅλη ἡ ἀρχαιότης θεωροῦσα πᾶσαν φυσικὴν ἐμπνευσιν ὡς θείαν καὶ ταυτίζουσα θεία τινὲς μανία καὶ τὴν μαντείαν καὶ τὴν ποίησιν καὶ τὸν ἔρωτα (Φαίδρ.). Καὶ διὰ τοῦ ἔρωτος ἐδίδασκεν ὁ Σωκράτης, καὶ ἐκέρδιζε τὴν εὐνοίαν καὶ τὴν συγκατάθεσιν τῶν μαθητῶν του. Ὁ ἔρωσ ἦτο, καθ' ὃ ἔλεγε τῷ Σωκράτει ἡ Διοτίμα, (Συμπόσ. 203) δαίμων μέγας, καὶ πᾶν τὸ δαιμόνιον μεταξύ ἐστὶ θεοῦ τε καὶ θνητοῦ... ἐρμηνεύον καὶ διαπορϑυμεῖον θεοῖς τὰ παρ' ἀνθρώπων καὶ ἀνθρώποις τὰ παρὰ Θεῶν, τῶν μὲν τὰς δεήσεις καὶ θυσίας, τῶν τε τὰς ἐπιτάξεις καὶ ἀμοιβὰς τῶν θυσιῶν... θεὸς δὲ ἀνθρώπων οὐ μίγνυται, ἀλλὰ διὰ τούτου πᾶσά ἐστὶν ἡ ὁμιλία καὶ ἡ διάλεκτος θεοῖς πρὸς ἀνθρώπους καὶ ἐγρηγοροῦσι καὶ καθεύδουσι· καὶ ὁ μὲν περὶ τὰ τοιαῦτα σοφὸς δαιμόνιος ἀνὴρ. Ἐν τῷ Τιμαίῳ ἐπίσης ἡ ψυχὴ θεωρεῖται ὡς δαίμων ἔνοικος, τὸ ἡγεμονικόν, καὶ λίαν φυσικὴ εἶναι ἡ ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ, ἐν τῇ ἐξάψει καὶ ἐν παντὶ σφοδρῶ αἰσθήματι ὀπτική, οὕτως εἰπεῖν, ἀπάτη τῆς ψυχῆς, δι'

ης τὸ ὑποκειμενικὸν ἀντικειμενοῦται. Ἡ ἐκ τοῦ αἰσθήματος ἀυθόρμητος αὐτὴ ἐνόρασις ἴσταται, ὡς ἡ δόξα, μεταξύ ἐπιστήμης καὶ ἀμαθείας, ταύτης σαφεστέρα, σκοτεινότερα δὲ ἐκείνης· καὶ ἐκ τούτου αἱ ἐν τῷ Ἴωνι καὶ τῷ Μένωνι εἰρωνικαὶ κατὰ τῶν ποιητῶν καὶ τῶν πολιτικῶν ἐπικρίσεις. Αὕτη δὲ ἡ ἀνωθεν ἐμπνευσις καὶ χάρις καὶ φώτισις ὑπάρχει, κατὰ Πλάτωνα, μᾶλλον ἢ ἦττον ἀνεπτυγμένη εἰς ὅλας τὰς ψυχὰς (μαντικὸν γέ τι καὶ ἡ ψυχὴ). Ἐὰν τῶντι κατέλθωμεν εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ πνεύματος, καὶ προσέξωμεν εἰς τὰς ἀυθόρμητους κινήσεις τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας, εὐρίσκωμεν ἀπρόσωπὸν τινα ἐνέργειαν ἀναμειγυρομένην εἰς τὴν προσωπικὴν καὶ ἀντανακλώσαν ἐν ἡμῖν τὴν καθολικὴν καὶ θεῖαν ζωὴν, πρὸς ἣν ἡ ἡμετέρα δὲν δύναται νὰ ἦναι ἀσχετος. Οὐχ ἦττον δὲ τοῦ Πλάτωνος καὶ ὁ Λειβνίτιος ἐθεώρει τὴν ἐν ἡμῖν μονάδα ὡς τὸ ἔσοπτρον καὶ τὴν συγκεφαλαίωσιν τοῦ παντός (Essais Προλεγόμενον), καὶ μεγίστην ἀπέδιδε σπουδαιότητα εἰς τὰς ἀυθόρμητους ταύτας ἐννοίας, αἵτινες φαίνονται ἀνεξήγητοι, ἀλλ' οὐσιωδῶς εἶναι ἀποτελέσματα μυρίων ἀνεπαισθήτων ἐπιρροῶν, καὶ σχετίζονται πρὸς πάντα τὰ φαινόμενα τοῦ κόσμου (σύμπνοια πάντα καθ' Ἱπποκράτην)· ὥστε ἐν τῇ ἐλαχίστῃ τῶν ὑποστάσεων τὸ ὄμμα τοῦ δύναται νὰ διακρίνη quae sint, quae fuerint, quae mox ventura trahantur. Ὁ Σωκράτης ἐνόμιζεν ὅτι τῆς θείας ταύτης ἐμπνεύσεως εἶναι ἐπίδεκτικοὶ πάντες ἄνθρωποι, καὶ ὅτι οὐδεμία ψυχὴ εἶναι ἔρημος συμβουλῆς θεῶν, ἐὰν ἡξεύρη νὰ παρατηρῇ καὶ νοῆ, διότι πάντα σημαίνουσιν ἐν τῇ φύσει, καὶ αὕτη ἡ φύσις εἶναι σημεῖον ἀποκα-

λύπτου τὸν Θεὸν ('Απομ. Α'.δ'.Δ'.γ'). Ἐθεώρει ὅμως ἐαυτὸν ἔχοντα ὑπὲρ τοὺς ἄλλους τὴν χάριν ταύτην, εἴτε διότι μᾶλλον τῶν ἄλλων προτεῖχεν εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα, εἴτε διότι εἶχε λάβει παρὰ Θεοῦ εἰδικωτέραν ἀποστολήν. Ἦκουε δὲ τὴν θεῖαν ἐμπνευσιν ὡς ἐσωτερικὴν φωνήν, φωνὴ τοῦ δαιμονίου... θεοῦ φωνὴ φαίνεται σημαίνουσα ὅτι χρὴ ποιεῖν ('Απολ. Ξεν. 12)· καὶ οὐχὶ ὡς ἐξωτερικὴν ἀπάτην τῆς ἀκοῆς (hallucination), καθὼς διίσχυρίσθησαν τινὲς μὴ προσέξαντες ἀρκούντως εἰς τὰ κείμενα. Κατὰ τὸν Ξενοφῶντα αἱ προαισθήσεις τοῦ Σωκράτους ἀνεφέροντο εἴτε εἰς ὅ,τι ἐμελλεν αὐτὸς νὰ πράξῃ, εἴτε εἰς τὰ σχέδια τῶν φίλων του ('Απομ. Α'.ή.Α'.α.), καὶ ἐλάμβανον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μορφήν ἀποτροπῆς, ὡς ἀποδεικνύουσιν αἱ περὶ τούτου συνδυαζόμεναι μαρτυρίαι τοῦ Ξενοφῶντος καὶ τοῦ Πλάτωνος. Ἐὰν δὲ συνενώσωμεν τὰς περὶ νοεράς καὶ ἀυθόρμητου ἐνοράσεως σοκρατικὰς διδασκαλίας, ἐξ ὧν καὶ ἡ πλατωνικὴ ἀνάμνησις καὶ ἡ διὰ τῆς διαλεκτικῆς μαιευτικὴ τέχνη, καὶ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς περὶ ἔρωτος, ἐμπνεόντος καὶ τούτου θαυμαστὴν δύναμιν κατανοήσεως τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ συνδέοντος τὰ θεῖα μὲ τὰ ἀνθρώπινα, καὶ τέλος, τὰς περὶ προνοίας, ἣτις πανταχοῦ εἰσδύει καὶ διέπει τὰ πάντα, οὐδόλως παράδοξον θέλει φανῆ τὸ φαινόμενον τοῦ Σωκρατικοῦ δαιμονίου, ἐν ἐποχῇ μάλιστα καθ' ἣν πάντα ἐπροσωποποιούντο καὶ ἐθεοποιούντο διὰ τῆς φαντασίας. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὸ δαιμόνιον, τοῦτο οὐδέποτε καλεῖται δαιμόνα ὁ Σωκράτης, οὔτε παρὰ Ξενοφῶντι οὔτε παρὰ Πλάτωνι, ὥστε δὲν ἀποδίδει αὐτῷ ἀντικειμενικὴν ὑπαρξίν, ἀλλὰ

τὸ θεωρεῖ δαιμόνιον τι πρᾶγμα ἢ σημεῖον, δαιμονίαν τινὰ ἀρχήν, ἢ ἔμπνευσιν, ἢ συμβουλήν, ἢ προαίσθησιν. Καὶ τὸ ἀόριστον τοῦτο τῆς σωκρατικῆς ταύτης ἐννοίας ἔδωκε μάλιστα ἀφορμὴν εἰς τὴν κατ' αὐτοῦ κατηγορίαν ὅτι ἕτερα καινὰ δαιμόνια εἰσφέρει, ἀφ' οὗ ἦτο γνωστὸν ὅτι δὲν παρεδέχετο καθ' ὅλοκληρίαν τὰς γενεολογίας καὶ τοὺς μύθους τῶν λατρευομένων θεῶν, εἰς οὐδένα δὲ τούτων ἠδύνατο νὰ ὑπαχθῇ ἢ θεία αὕτη ἀρχὴ καὶ τρόπον τινὰ ὁ ἰδιαίτερος καὶ ἀτομικὸς οὗτος χρησμός τοῦ Σωκράτους. Ἀνάγκη πᾶσα λοιπὸν ν' ἀπρὸ-ριφθῇ καὶ ἡ γνώμη πολλῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων, οἵτινες ἀντικατέστησαν εἰς τὸ δαιμόνιον ἓνα δαίμονα, καὶ πολλῶ μᾶλλον ἢ ἄλλη, ὅτι τὸ δαιμόνιον τοῦτο ἦτο ἀπλῆ μεταφορὰ ἢ εἰρωνικὴ ἀλληγορία.

ΒΙΒΛΙΟΝ Η΄.

Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΤΙΠΑΛΟΙ ΤΟΥ

Α΄.

Ἡ κατὰ τῶν σοφιστῶν πᾶλη τοῦ Σωκράτους.

Τὸ ὄνομα σοφιστῆς οὐδὲν ἔχον ἄτιμον κατ' ἀρχὰς ἐσή-μαινεν ἀπλῶς τὸν ἐπαγγελλόμενον καὶ διδάσκοντα τὴν ἐπι-στήμην, καὶ ἐφηροῦζετο εἰς τοὺς μετερχομένους οἰονδήποτε κλάδον μαθήσεως, τὴν μουσικὴν, τὴν ἀστρονομίαν κ λ π. Ἀλλὰ τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο ἔπρεπε νὰ διεγείρῃ τὴν ζηλοτυ-

πίαν καὶ τὴν δυσπιστίαν τοῦ κοινοῦ, ἀφ' οὗ μάλιστα ἤρχι-σαν οἱ σοφισταὶ νὰ ἐπιλαμβάνωνται φιλοσοφικῶν, πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν ζητημάτων, καὶ πολλῶ μᾶλλον, ἀφοῦ ἐπληρόνοντο. Ἔπρεπε ὡς ἐκ τούτου νὰ ἐγείρωσι κατὰ δι-τὸν λόγον τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν εἰρωνείαν τοῦ Σωκράτους, ὅστις τὸ μὲν ἐπαγγέλεσθαι τὴν σοφίαν ἐθεώρει ὡς ἀλαζονείαν, καὶ ὠμολόγει ἑαυτὸν ἀμαθῆ καὶ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν φίλων ζητοῦντα καὶ μαιεύοντα τὴν ἐπιστήμην, τὴν δὲ μίσθωσιν τῶν διδασκάλων, ὡς βεβήλωσιν τῆς φιλοσοφικῆς παραδόσεως, ἣτις ἔπρεπε νὰ ἦναι κατ' αὐτὸν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ἐκ-συμπαθείας καὶ ἔρωτος συγκοινωνία, καὶ οὐχὶ ἰδιοτελὲς ἐμ-πόριον· σοφιστὰς ὡσεὶ πόρνους ἀποκαλοῦσι (Ἄπομ. Α΄ Γ΄ Ἄπολογ. Πλάτ. 17). Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ μέθοδος τῶν σοφιστικῶν παραδόσεων ἔπρεπε νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῶν φιλοσο-φικῶν αὐτῶν διδασκαλιῶν, καὶ ἐπίσης νὰ διεγείρῃ τὴν ἀντε-νέργειαν τοῦ Σωκράτους, διότι οὔτε οἱ διδάσκαλοι οὔτε οἱ μαθηταὶ ἐζήτουν τὴν ἀλήθειαν διὰ τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' οἱ μὲν ἐκινουῦντο ὑπὸ τοῦ συμφέροντος καὶ τῆς κενοδοξίας, οἱ δὲ ἐπεδίωκον μόνον τὴν ἐν τῇ τότε κοινωνίᾳ ἐπιτυχίαν, ὅθεν καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ εὐχαριστοῦντο εἰς τὸ σχετικόν, τὸ πιθανόν καὶ ἐνίοτε τὸ ψευδὲς ἕνεκεν τοῦ ὠφελίμου. Ἀπ' ἐναντίας ὁ Σωκράτης ἐζήτει τὸ καθόλου, καὶ διαιρῶν, καὶ ἐπαγόμενος, καὶ ὀρίζων κατὰ γένη, ἐπεδίωκεν οὐχὶ τὰς εἰς τοὺς Ἀθηναί-ους εὐαρέστους καὶ ὠφελίμους γνώσεις, ἀλλ' αὐτὴν τὴν ἀλή-θειαν. Πρὸς τούτοις δὲ ἐν Ἀθήναις συνεκρούοντο τότε πᾶσαι αἱ ἀντίθετοι σχολαί, ἀντιφατικὰ ἐπιφέρουσαι συμπεράσματα, ὥστε ἐδύνατό τις νὰ ἰσχυρισθῇ, καὶ ὅτι πάντα ἀληθῆ, καὶ

ὅτι οὐδὲν ἀληθές, ἐν δὲ τῇ ἠθικῇ καὶ τῇ πολιτικῇ καὶ τῇ ὀρησκείᾳ, φυσικῇ καὶ ἀναπόφευκτος συνέπεια τῆς πνευματικῆς ταύτης ἀναρχίας ἦτο ὁ σκεπτικισμός. Ἡ μεταξὺ σοφιστοῦ καὶ ἀληθοῦς σοφοῦ διαφορά ἀκριβῶς καὶ ζωνρῶς εἰκονίζεται ἐν τῷ Σοφιστῇ, ὃν παρενόησεν ὁ Γρότε, ἰσχυριζόμενος λίαν παραδόξως ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ σοφιστοῦ ἀρμόζει καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Σωκράτην· οὐχὶ ἄλλως δὲ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (Τοπ. Δ' 100) χαρακτηρίζει τὸν σοφιστὴν χρηματιστὴν ἀπὸ φαινομένης σοφίας, ἀλλ' οὐκ οὔσης. Ἐὰν δὲ ἐξετάσῃ τις τὰς ἐν τοῖς πλατωνικοῖς διαλόγοις ἀναφερομένας δοξασίας τῶν σοφιστῶν, βεβαιούται ὅτι ἡ σοφία αὐτῶν ἦτο τφόντι φαινομένη, ὡς ἐκ τούτου ἀντιφατικῇ, οὐχὶ δὲ πραγματικῇ καὶ ἀληθῆς. Ἐκ δὲ τῆς σοφιστικῆς τέχνης ἡ Ἑλληνικὴ λεπτόνοια παρήγαγε τὴν ἐριστικὴν, ἧς παράδειγμα ἔχομεν ἐν τῷ Εὐθύδημῳ. Ἐπειδὴ δὲ πρὸς τοὺς σοφιστὰς ἀκαταπαύστως συνεζήτει ὁ Σωκράτης, δὲν εἶναι παράδοξον εἶναι καὶ αὐτὸν ἐξέλαβεν ὁ λαὸς ὡς σοφιστὴν, καὶ μᾶλλον τῶν ἄλλων ἐπικίνδυνον, διότι οὔτε ἔζη οὔτε ἐφρόνει ὡς ὁ ἐπίλοιπος κόσμος, καὶ εἰρωνικῶς ἔλεγεν ἑαυτὸν ἀμαθῆ, πιστεύων ἀπ' ἐναντίας ὅτι ἦτο πάντων σοφώτατος, καὶ παραδόξους ἐπρέσβευε θεωρίας, ὅτι οὐδεὶς κακὸς ἐκῶν, ὅτι ἐπιστήμη καὶ ἀρετὴ ταυτίζονται, ὅτι νόμιμος ἄρχων εἶναι μόνος ὁ ἐπιστήμων καὶ οὐχὶ ὁ κληρούμενος ὑπὸ τοῦ δήμου, ὅτι εἶχεν ἰδιαιτέρον δαιμόνιον κλ. Ἐντεῦθεν ἡ κατ' αὐτοῦ ἐξέγερσις τῆς τότε κοινωνίας, ἡ δίκη του καὶ ἡ κατ' αὐτοῦ ἐπίθεσις τοῦ Ἀριστοφάνους.

B'.

Ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Ἀριστοφάνης

Ὁ Σωκράτης δὲν ἦτο δημοτικὸς εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ κατηγορεῖτο, ὅτι δὲν ἐλάμβανε μέρος εἰς τὰ πολιτικά, καὶ κατέκρινε παρρησίᾳ τὰ ἐλλείμματα τῆς δημοκρατίας· ἡ δὲ ἀριστοκρατικὴ μερὶς τὸν κατηγορεῖ, ὅτι προσέβαλλε τὴν δημοσίαν λατρείαν ἀχώριστον εὔσαν τοῦ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ. Εἰς τὴν μερίδα ταύτην ἀνήκεν ὁ Ἀριστοφάνης, καὶ ὑπερησπίζετο κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ τοὺς ἀρχαίους νόμους καὶ τὰς ἀρχαίας παραδόσεις. Ἐπειδὴ δὲ οἱ δραματικοὶ ποιηταὶ ἐμισθοδοτοῦντο ὡς ὑπάλληλοι, καὶ ἀπηλλάττοντο τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, ἦσαν μᾶλλον συντηρητικοὶ ἢ νεωτερισταί. Ἐν κράτει δὲ ὅπου διηνεκῆς στρατὸς δὲν ὑπῆρχε, καὶ οἱ ἄρχοντες ἦσαν αἰρετοὶ καὶ ἐτήσιοι, μόνη ἐγγύησις τῆς ἡσυχίας ἦτο τὸ σέβας τῶν καθεστώτων, καὶ ἐν μέσῳ τῆς παντοτεινῆς κινήτεως ἦν ἐπέφερον ἡ ἄκρα δημοκρατία, ἡ κωμῳδία, ἡδύνατο νὰ παρουσιασθῆ ὡς μέσον κατάλληλον καὶ αποτελεσματικὸν πρὸς ἀμυναν τῆς πολιτείας. Ἐχρησίμευτε δὲ ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὡς μέσον ὀπισθοδρομικόν, καὶ παριστῶσα τὴν ἠθικὴν διαφθορὰν ὡς συνέπειαν τῶν νέων ἰδεῶν, οὐχὶ σπανίως περιέστειλε καὶ κατεβίβασε τὸ δημόσιον πνεῦμα. Τινὲς τῶν γερμανῶν, οἷον ὁ Βέργκ, ὁ Μεινέκε, ὁ Ράγκε καὶ ὁ Βέστερμαν, ἐξυμνοῦσι τοὺς κωμῳδοποιούς ὡς σοφοὺς καὶ ἀστήροους φύλακας τῆς δημοσίας ἠθικῆς καὶ τῶν νόμων, ἀλλὰ τὴν κρίσιν ταύτην δικαίως ἐλέγχει ὡς ψευδῆ ὁ Γρότε, αἱ δὲ

Νεφέλαι αποδεικνύουσι τρανῶς, ὅτι ἰδίως ὁ Ἀριστοφάνης δὲν ἦτο οὔτε μάρτυς πιστὸς οὔτε ἐπικριτὴς ἀμερόληπτος. Φανερόν ὅτι ὁ ποιητὴς οὗτος δὲν ἦτο θρησκός, καὶ ἐπειδὴ διεκωμῶδει τοὺς θεοὺς χωρὶς νὰ σκανδαλίσῃ τὸ κοινόν, πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὅτε ὑπερησπίζετο τὸ θρησκευμα, ἔπραττε τοῦτο διὰ πολιτικόν λόγον. Καὶ ὁμῶς εὖνους τῆ ἀριστοκρατία ἐφαίνετο καὶ αὐτὸς ὁ Σωκράτης, ἀλλὰ τῆ ἐπιστημονικῆ, ἐν ᾧ ὁ Ἀριστοφάνης ὑπεστήριζε τὴν ἀριστοκρατίαν τῶν τότε πολιτικῶν καὶ ποιητῶν καὶ θεολόγων.

Ὁ Ἀριστοφάνης παριστᾷ τὸν οἶκον τοῦ Σωκράτους πλήρη μαθητῶν ἀσχολουμένων εἰς πᾶν εἶδος μαθήσεως, τὴν ἀστρονομίαν, τὴν γεωμετρίαν, τὴν γεωγραφίαν (Νεφέλ. 187), διακωμῶδει δὲ τὴν ἀσάφειαν καὶ λεπτότητα τῆς διαλεκτικῆς του, δι' ἧς ζητῶν τὸ καθόλου χάνεται εἰς τὰς νεφέλας, (227, 270) ἐν ταύτῳ δέ, τὴν μανίαν τῶν διζιρέσεων καὶ ὑποδιαρέσεων, δι' ἣν κατέρχεται εἰς τὰς ἐσχάτας λεπτολογίας· καὶ λεπτολογεῖν ἤδη ζητεῖ καὶ περὶ καπνοῦ στενολευχεῖν — καὶ γνωμιδίῳ γνώμην νύξασ' ἑτέρῳ λόγῳ ἀντιλογεῖσαι (320)· καὶ αὐταὶ αἱ λέξεις ὑποβάλλονται παρ' αὐτοῦ εἰς λεπτομερῆ ἐξέτασιν (394, 660), καὶ πανταχοῦ αἱ ἀξιώσεις τοῦ φιλοσόφου ἀντιτίθενται πρὸς τὸ φροῦδον τῆς μεθόδου καὶ τῶν μελετῶν αὐτοῦ (366). Ἐὰν δὲ ἡ λεπτὴ αὕτη ἀνάλυσις ἐφαρμοσθῇ καὶ εἰς τὰ θεῖα, πᾶσα ὑπερφυσικὴ δύναμις ἐξατμίζεται. Ἐν δὲ τῆ τολμηρᾷ σκηνῇ ἐν ἣ ὁ δίκαιος καὶ ὁ ἀδίκος προσωποποιοῦνται (1080), προτίθεται ὁ ποιητὴς ν' ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν σοφιστῶν καὶ διαλεκτικῶν ἐκπαίδευσις ἐπιφέρει μετὰ τῆς ἀσεβείας καὶ τὴν ἠθικὴν

διαφθοράν. Καὶ εἰς τὰ δύο ταῦτα ἀνάγεται ἐπὶ τέλους ἡ κατὰ τοῦ Σωκράτους κατηγορία τοῦ Ἀριστοφάνους, εἰς ἣν φαίνεται ἀπαντῶν ὁ Πλάτων διὰ τοῦ Εὐθύφρονος, ἀνταποδεικνύων, ὅτι ἡ τυφλὴ πίστις εἰς τὸ ἐπικρατοῦν θρησκευμα δύναται ἐκ τῶν εἰς τοὺς θεοὺς ἀποδιδομένων ἀνοσιουργιῶν νὰ ἐξαγάγῃ λογικῶς πᾶσαν καλίαν. Τοιοῦτω τρόπῳ ὁ συντηρητικὸς ποιητὴς καὶ ὁ νεωτερίζων φιλόσοφος διεμάχοντο κατ' ἀλλήλων, τὸ παρελθόν κατὰ τοῦ μέλλοντος, ἡ πολυθεία κατὰ τοῦ πνευματισμοῦ, καὶ τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνονται ὁσάκις καθαρωτέρᾳ θρησκείᾳ καὶ ἠθικῇ ἀνατέλλει ἐν τῇ ἱστορίᾳ· ὁ ἠθικώτερος φαίνεται ἀνήθικος, καὶ ὁ θεοσεβέστερος ἄθεος. Οὕτω δὲ συνέτεινεν ἐμμέσως ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τὴν καταδίκην τοῦ Σωκράτους· ἡ δὲ νέα κριτικὴ ἀπέδειξε, κατὰ τοῦ Αἰλιανοῦ καὶ Διογένους τοῦ Λαερτίου, ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν παρεκινήθη εἰς τοῦτο ὑπὸ τῶν προτροπῶν τῶν ἀμέσων αὐτοῦ κατηγορῶν, τοῦ Ἀνύτου καὶ Μελήτου.

Γ'.

Αἷτια τῆς δίκης τοῦ Σωκράτους, καὶ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς αὐτοῦ διδασκαλίας.

Τὰ ἀληθῆ αἷτια τῆς δίκης τοῦ Σωκράτους δὲν διαγιγνώσκονται ἀκριβῶς εἰμὴ διὰ τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ διδασκαλίας. Ἡ κυριωτάτη ἰδέα τοῦ Σωκράτους ἦτο, ὡς εἶδομεν, ὅτι ἡ ἐπιστήμη, παντοδύναμος ἐπὶ τοῦ πνεύματος, ταυτίσεται τῷ ἀγαθῷ, καὶ παράγει ἐξ ἀνάγκης τὴν ἠθικὴν ἀρετὴν, τὴν πολιτικὴν ὠφέλειαν, τὸ τεχνικὸν κάλλος, τὴν θρησκευ-

τικήν πίστιν· ἀφιέρωσε δὲ ἀποκλειστικῶς τὴν ζωὴν του εἰς τὴν διὰ τῆς διαλεκτικῆς τῶν τε νοημάτων καὶ τῶν ἔργων κατάκτησιν τῆς ἐπιστήμης. Μεγάλη ἦτο ἡ ἰδέα του, ἀλλ' ἀτελής, ὡς εἶδομεν, διότι ἀπέκλειε τὸ οὐσιωδέστατον στοιχεῖον τοῦ ἀγαθοῦ, τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν. Ἐντεῦθεν καὶ τὸ ἠθικὸν ὕψος τοῦ Σωκράτους, καὶ τὸ αἰτιον τῆς καταστροφῆς του· διότι ἀπορρόφων ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς ἐπιστήμης πᾶσαν τὴν διαλεκτικὴν, παρέσχε λαβὴν εἰς τοὺς ἐχθροὺς τῶν σοφιστῶν μεθ' ὧν τὸν συνέχεον· ἀπορρόφων ἐν τῇ αὐτῇ ἰδέᾳ πᾶσαν τὴν ἠθικὴν, καὶ ἀρνούμενος τὴν ἐλευθερίαν, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τοὺς κατηγορήσαντας αὐτὸν ἐπὶ διαφθορᾷ τῶν νέων· ἀπορρόφων πᾶσαν τὴν πολιτικὴν, διήγειρε καθ' ἑαυτοῦ τοὺς πολιτικούς· ἀπορρόφων τὴν ποίησιν καὶ τὴν τέχνην, ἐπρόκάλεσε τοὺς ποιητὰς καὶ τοὺς καλλιτέχνας· ἀπορρόφων τέλος τὴν θρησκείαν, ἔμελλε νὰ ἐρεθίσῃ τοὺς θεολόγους. Ἄρα ἡ παράλειψις τοῦ ὑπ' αὐτοῦ παραγνωρισθέντος στοιχείου καθίστα ἐπιλήψιμον καὶ τὴν διαλεκτικὴν, καὶ τὴν ἠθικὴν, καὶ τὴν πολιτικὴν, καὶ τὴν καλολογίαν, καὶ τὴν θρησκείαν αὐτοῦ.

Καὶ πρώτη μὲν ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Σωκράτους ἤγειρε κατ' αὐτοῦ τὰ πνεύματα ἕνεκεν τοῦ ἰδανικοῦ ὅπερ διετύπωσε, τῆς ἀποστολῆς ἣν ἀνέλαβε, καὶ τῶν λογικῶν μέσων ἅτινα μετεχειρίσθη. Ἐν τῇ κατὰ Πλάτωνα Ἀπολογία παρίσταται αὐτὸς ὁ Σωκράτης ἐκθέτων τὸν κυριώτερον λόγον τῶν κατ' αὐτοῦ διαβολῶν πόθεν αἱ διαβολαὶ σοι αὗται γέγονασι; (ε) καὶ καταφαίνεται τὸ ὑπ' αὐτοῦ συλληφθὲν ὑψιστον ἰδανικὸν τῆς ἐπιστήμης, ὅπερ θεωρεῖ ὡς θέλαν ἀποκάλυψιν κυριεύουσιν αὐτὸν διὰ τινος ἐσωτερικοῦ χρησμοῦ, οὗ ὁ ἐν Δελφοῖς

πατρίδος. Ἐν ᾧ δὲ περιεφρόνει τοὺς πολιτευομένους, αὐτὸς ἀπέσχε τῶν κοινῶν, καὶ τοῦτο ἐπηύξανε τὸν κατ' αὐτοῦ ἐρεθισμόν. Τοὺς λόγους τῆς ἀποχῆς του ἐκθέτει σαφῶς ἐν τῇ κατὰ Πλάτωνα Ἀπολογία. Τούτου δὲ αἰτιὸν ἐστὶ ὃ ὑμεῖς ἐμοῦ πολλάκις ἀκηκόατε πολλαχοῦ λέγοντος... ἀναγκαῖον ἐστὶ τὸν τῷ ὄντι μαχοῦμενον ὑπὲρ τοῦ δικαίου, καὶ εἰ μέλλει ὀλίγον χρόνον σωθῆσεσθαι, ἰδιωτεύειν, ἀλλὰ μὴ δημοσιεύειν. Οὐδὲν ἤττον ἐσάκις ἀνέλαβε δημοσίαν τινὰ λειτουργίαν, ἀπεδείχθη ἀδιάσειστος ἐν τῇ δικαιοσύνῃ ἀπέναντι καὶ αὐτῆς παντοδυναμίας τῶν τριάκοντα. Πρὸς τούτοις δὲ, ἕνεκεν αὐτῶν τῶν πολιτικῶν διδασκαλιῶν του, ἃς ἐξεθέσαμεν ἐν οἰκείῳ τόπῳ, καὶ ἄκων παρεκινεῖτο νὰ ὑποστηρίξῃ μᾶλλον τὴν ἀριστοκρατικὴν μερίδα, καὶ τοῦτο ἐπίσης ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ὡς περιφρόνησις τῶν καθεστώτων ('Απομ. Δ', Β'). οἱ δὲ μαθηταὶ αὐτοῦ, ὁ Ξενοφῶν καὶ ὁ Πλάτων, ἐξεθείλαζον τὴν Σπάρτην, καὶ ἐκάκιζον τὰς Ἀθήνας, καὶ παρ' αὐτοῦ ἐπίσης εἶχον διδαχθῆ ὁ Ἀλκιβιάδης καὶ ὁ Κριτίας, ὥστε κατὰ πάντα λόγον ἔμελλε νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐχθρὸς τῆς πολιτείας.

Οὐχ ἤττον τῶν πολιτικῶν ἔπρεπε νὰ τὸν ὑποβλέπωσιν οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ καλλιτέχναι, οὓς ἔτασσε μετὰ τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν σοφιστῶν εἰς τὸν κατώτερον κύκλον τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς δόξης, καὶ ἐπίσης ὑπέβαλλεν εἰς τὴν μαιευτικὴν του, ὅπως τοῖς ἀποδείξῃ ὅτι δὲν ἐγνώριζον τὸν λόγον τῶν ἰδίων ἔργων. Μετὰ γὰρ τοὺς πολιτικούς ἦα ἐπὶ τοὺς ποιητὰς... ἔγνω οὖν καὶ περὶ τῶν ποιητῶν ἐν ὀλίγῳ τοῦτο, ὅτι οὐ σοφία ποιοῖεν ἢ ποιοῖεν κλ. ('Απολογ. 22). Ἐπειδὴ δὲ οἱ ποιηταί,

οί ραψωδοί και οί υποκριταί διεσκέδαζον τόν λαόν, εἶχον παρ' αὐτῷ οὐ μικράν ἐπιρροήν, καί ἡ ἀπέχθεια αὐτῶν ἦτο λίαν ἐπίφοβος. Μετά δὲ τῆς ποιήσεως στενώτατα συνεδέετο ἡ μυθολογία καί ἡ θεολογία, καί πρῶτον μὲν προῖον τῆς ἀπεχθείας ταύτης εἶναι αἱ Νεκρέλαι· τελευταῖον δέ, ἡ ὑπὸ Μελήτου, κατηγορία.

Ἐφάντι ὁ Μέλητος ἐκπροσωπεῖ, οὐ μόνον τὴν ποίησιν, ἀλλὰ καί τὴν θρησκείαν. Οἱ δὲ ἀνορθώσαντες τότε τὴν δημοκρατικὴν κυβέρνησιν ὤφειλον ν' ἀποκαταστήσωσι καί τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν, καί ὁ Σωκράτης ἔπρεπε νὰ θυσιασθῆ εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ὑπὸ Θρασυβούλου πολιτικῆς μεταβολῆς. Δύο τινὰ ὑπῆρχον ἐν τῇ θρησκευτικῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Σωκράτους ἐξ ἴσου ἐπιλήψιμα· ὁ ὀρθολογισμὸς καί ὁ μυστικισμὸς του. Ἐν τῇ λατρείᾳ ὁ Σωκράτης διώκει τὸ λογικὸν στοιχεῖον, καί οὔτε τυφλὴν θέλει τὴν πίστιν, οὔτε ἀνήθικον τὴν εὐσέβειαν. Τὴν ὑπαρξίν καί τὰ προσόντα τοῦ Θεοῦ ἀποδεικνύει διὰ τοῦ λόγου δι' οὗ καθαίρει αὐτὸν ἀπὸ παντὸς κακοῦ καί μόνον πᾶν ἀγαθὸν τῷ ἀποδίδει. Λογικὴν δὲ θέλει καί τὴν προσευχὴν, ἀποκλείων αὐτῆς τὰς ἐγωϊστικὰς καί παιδαριώδεις αἰτήσεις, καί οὕτως εἰσάγει εἰς τὴν θρησκείαν τὸ διαλεκτικὸν καί μεταφυσικὸν στοιχεῖον, τὸ καθόλου, ἀντικείμενον τοῦ λόγου. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς ἀνυψώσεως τοῦ λόγου εἰς τὸν ὑπατον βαθμὸν, ἐξ οὗ ἡ παντοδυναμία τῆς ἐπιστήμης καί ἡ ἐκ θείας τινὸς ἀποκαλύψεως ἱερὰ αὐτῆς ἀποστολή, ἐπήγαγε, διὰ τῆς συνταυτίσεως τοῦ λογικοῦ καί τοῦ θείου, ὁ ἐνθουσιασμὸς καί ὁ μυστικισμὸς του, καί τοῦ φαινομένου τούτου, πρωτοφανοῦς τότε, εἶδεν ἀκολούθως ἄλλα παραδείγματα ἢ ἱστορία τῆς φι-

λοσοφίας διὰ τοῦ πλατωνισμοῦ τῶν Ἀλεξανδρινῶν, τοῦ Βρούνου, τοῦ Σπινόζα καί τοῦ Σχέλλίγγου· ὥστε αὐτὸς ὁ σκώπτων τοὺς ἐμπνευσμένους ποιητὰς θεωρεῖ ἐπὶ τέλους ἑαυτὸν κατεχόμενον ὑπὸ τοῦ θείου καί ἐμπνεόμενον διὰ τινῶν δαιμονίων σημείων ὑποβοηθούτων τὴν ἀμάθειάν του, ἀλλὰ κατωτέρων πάντοτε τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης. Ἐκ τούτων ἀπάντων οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ἀρχαίας λατρείας ἔπρεπε νὰ συμπεράνωσιν, ὅτι ὁ Σωκράτης ἀπορρίπτων τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν καί καί τοὺς λειτουργοὺς αὐτῆς, εἰσήγε καινὰ δαιμόνια καί νέον μέσον συγκοινωνίας πρὸς τὸ θεῖον. Καί ἐὰν κατὰ τὴν πρῶτην περίοδον τοῦ φιλοσοφικοῦ βίου αὐτοῦ, ἐπόμενος εἰς τὰς φυσικὰς θεωρίας τοῦ Ἀναξαγόρου, ἐκλόνισε τὴν λατρείαν τοῦ ἡλίου καί τῆς σελήνης, αἱ κατὰ τὴν δευτέραν ἠθικαὶ μελέται, δι' οὗν ἀνήλθεν εἰς τὴν ἰδέαν θείας προνοίας πανταχοῦ ἐνεργούσης, πρὸ πάντων δὲ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ, καί ἰδίως ἐν τῇ ἰδικῇ του, τὸν ἐδίδαξαν ν' ἀπαλλαγῆ τῆς ἀνάγκης πολλῶν θεῶν καί ν' ἀναγνωρίσῃ ἓνα καί μόνον.

Τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἐσωτερικοὶ καί τρόπον τινὰ μεταφυσικοὶ λόγοι τῆς δίκης τοῦ Σωκράτους, οἵτινες συγκεφαλαιοῦνται εἰς τὰς πολμηρὰς αὐτοῦ θεωρίας, καί οἱ λόγοι οὗτοι ἐνεθάρρουναν αὐτὸν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δίκης καί παρηγόρησαν κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τῆς ζωῆς.

Ἡ δίκη, ἡ ἀπολογία καί ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτους.

Τὰ ἀληθῆ αἰτία τῆς δίκης τοῦ Σωκράτους εἶχον ἐπισωρευθῆ ἐπὶ εἰκοσιπέντε ἔτη, καί ἀπορον εἶναι πῶς ἐβράδυνε

τοσοῦτον τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν. Τιμᾶ δὲ τὸ φιλελεύθερον πνεῦμα τῶν Ἀθηναίων ἢ μακρὰ αὕτη ἀνοχή. Αἱ μερικαὶ ἀφορμαὶ τῆς κατηγορίας ἦσαν, ἀφ' ἑνὸς μὲν, ἡ δημοκρατικὴ καὶ ὀρησκευτικὴ ἀντενέργεια τῶν τριάκοντα, ἀφ' ἑτέρου δέ, ἡ ἀπέχθεια τοῦ Ἀνύτου, οὗ τὸν υἱὸν εἶχεν ἐλκύσει ὁ Σωκράτης εἰς τὰς συνδιαλέξεις του, καὶ ὃν εἶχε διακωμωδήσει διὰ τὴν πολιτικὴν οἴησίν του. Τῷ 399 ἔτει π. Χ. διετυπώθη ἡ κατηγορία ὑπὸ Μελήτου ὡς ἔπεται· ἀδικεῖ Σωκράτης, οὗς μὲν ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζων, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσηγούμενος· ἀδικεῖ δὲ καὶ τοὺς νέους διαφθείρων· τίμημα θάνατος. Ἡ κατηγορία αὕτη ὑπάρχει σχεδὸν ταυτούσιος παρὰ Διογένει, Ξενοφῶντι καὶ Πλάτωνι, Ἡ ἀγόρευσις δι' ἧς ἀνεπτύχθη, ἦτο τοῦ Ἀνύτου, καὶ ὁ δημογωγὸς Λύκων εἶχε διευθύνει τὰς πρώτας πράξεις τῆς διαδικασίας. Καὶ ὁ μὲν Μέλητος ἦτο πιθανῶς ὁ αὐτὸς ὃν διακωμωδεῖ ὁ Ἀριστοφάνης ἐν Βατραχίοις (1337), ὁ δὲ Ἀνύτος ἦτο πλούσιος, διαπρέφας εἰς τὰς ἀνωτέρας πολιτικὰς θέσεις, συμπολεμήσας τῷ Θρασυβούλῳ, συντηρητικώτατος καὶ ἄσπονδος ἐχθρὸς τῶν σοφιστῶν καὶ τῶν φιλοσόφων. Ἀγνωστα δὲ εἶναι τοῦ Λύκωνος τὰ προηγούμενα. Κατὰ τὴν κατηγορίαν ταύτην, ὁ Σωκράτης διαφθείρει τοὺς νέους, ὑπὸ μὲν τὴν νοητικὴν καὶ ἠθικὴν ἔψιν, διὰ τῆς διαλεκτικῆς του, ὑπὸ δὲ τὴν πολιτικὴν, διὰ τῶν πρὸς τὴν ἀριστοκρατίαν τάσεων αὐτοῦ, καὶ ὑπὸ τὴν ὀρησκευτικὴν, διὰ τῆς ἀπιστίας του· οὐσιωδῶς δὲ πάντα τοῦτα συγκεντρώνονται εἰς τὴν κατὰ τῶν καθεστώτων ἐπίθεσιν, καὶ ἡ φιλοσοφικὴ καὶ ἡ ὀρησκευ-

τικὴ διδασκαλία του θεωροῦνται ἀξιοποῖνοι καθὼς ὑποσκάπτουσαι τὰ θεμέλια τοῦ κράτους.

Διὰ τοῦτο ἐνώπιον δικαστηρίου ὅλως πολιτικοῦ εἰσήχθη ἡ δίκη. Ὁ Μεούρσιος καὶ ὁ Κουσίνοσ νομίζουσιν ὅτι ὁ Σωκράτης ἐδικάσθη ὑπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου. Καὶ ναὶ μὲν ἀληθεύει ὅτι μετὰ τὴν πτώσιν τῶν τριάκοντα ἀνωρθώθησαν οἱ τοῦ Σόλωνος νόμοι, καθ' οὓς ὁ Ἀρειὸς Πάγος ἐδίκαζε τὰς περὶ ἀσεβείας δίκας· πολλὰς δὲ ὅμως περιστάσεις τῆς δίκης ἀποκλείουσαι τὴν γνώμην ταύτην. Καὶ πρῶτον, ἐὰν κατὰ Διογένην 281 ψῆφοι κατεδίκασαν τὸν Σωκράτην, ὁ ἀριθμὸς οὗτος δὲν ἀρμόζει εἰς τὸ δικαστήριον ἐκεῖνο. Ἐπειτα, τὸ ὕφος τῶν κατηγορῶν ὁμοίαζε τὰς πρὸς τὸν λαὸν ἀγορεύσεις, καὶ ἐχαρκτηρίζετο ὁ κατηγορούμενος ὡς δεινὸς ῥήτωρ δυνάμενος νὰ παρασύρῃ τοὺς δικαστάς, καὶ νὰ διαφθείρῃ ἀκολούθως τὰ τέκνα των, ὅπερ ἐπίσης δὲν ἀρμόζει εἰς τὸ ὑψηλὸν ἀξίωμα τῶν Ἀρειοπαγητῶν· οἱ δὲ φίλοι τοῦ Σωκράτους παρακινουντες αὐτὸν νὰ ἐτοιμάσῃ τὴν ἀπολογίαν του, τῷ ἔλεγον ὅτι οἱ δικασταὶ πολλάκις εἶχον καταδικάσει ἢ ἀθωώσει τοὺς ὑποδίκους ἕνεκεν τῆς ἀπολογίας των, καὶ οὔτε τοῦτο ἀρμόζει εἰς τὸ ἀνώτατον ἐκεῖνο δικαστήριον, ἐνθα οἱ ἀγορεύοντες ὤφειλον νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὴν ἐκθεσιν τῶν γεγονότων, καὶ πᾶσα ῥητορικὴ ἀνάπτυξις αὐστηρῶς ἀπηγορεύετο. Ἐπειδὴ δὲ πολιτικὴ ἦτο ἡ κατηγορία, ἔπρεπε νὰ εἰσαχθῆ ἐνώπιον δημοτικοῦ δικαστηρίου. Τέλος ὁ ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ ἀναφερόμενος ὄρκος τῶν δικαστῶν εἶναι ὁ τῶν Ἡλιαστῶν, δηλ. τῶν ἐκ τοῦ λαοῦ κληρουμένων δικαστῶν διὰ κυάμων, ὅπερ πολλάκις εἶχεν ἐμπαίξει ὁ κατηγορούμενος. Ἐν τῷ κατὰ Τιμο-

κράτους λόγω ὁ Δημοσθένης διέσωσε τὸν τύπον τοῦ ὄρκου τούτου, καὶ τοὺς Ἡλιαστὰς ῥητῶς ἀναφέρει Μάξιμος ὁ Τύριος· ὁ δὲ Ἀθηναῖος λέγει ὅτι ὁ Σωκράτης κατεδικάσθη ὑπὸ κληρωθέντων δικαστῶν, 556 περίπου κατὰ Διογένην. Ἐνώπιον τοιούτων ἀνθρώπων, βαναύσων κατὰ τὸ πλεῖστον, ἔμελλε νὰ συζητηθῇ ἡ μεγίστη δίκη τῆς ἀρχαιότητος, καὶ εἰς τούτους ὤφειλε ν' ἀποδείξῃ ὁ μέγας φιλόσοφος τὴν ἀλήθειαν τῆς διδασκαλίας του.

Ἄλλὰ κανονικὴ ἀπολογία ἦτο ἄρα σύμφωνος πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ Σωκράτους; Μόνοι ἰσχυροὶ κατ' αὐτὸν ἦσαν οἱ ἐπισημονικοὶ λόγοι, οὓς δὲν ἠδύνατο ν' ἀναπτύξῃ ἐνώπιον τοιούτων δικαστῶν, καὶ προσέτι ἡ διὰ τῶν λόγων ὑπεράσπισιν δὲν τῷ ἐφαίνετο ἀξιοπρεπής, καὶ ἦτο ἀχώριστος τῆς ἐκ τῶν ἔργων, καὶ αὕτη προέκυπτεν ἐξ ὅλης του τῆς ζωῆς. Οὐ δοκῶ σοι ἀπολογεῖσθαι μελετῶν διαβεβιωκένας;..., οὐδὲν ἄδικον διαγεγένημαι ποιῶν, ἦνπερ νομίζω μελέτην εἶναι καλλίστην ἀπολογίας (Ἀπολ. Ξενοφ. 3). Ἐβλεπε δὲ εἰς τὰ συμβαίνοντα θεῖαν τινὰ πρόνοιαν, εἰς ἣν ὤφειλε νὰ ὑποκύψῃ ἀγγύστως, ἀποφεύγων οὕτω τὰ δεινὰ τοῦ γήρατος καὶ προσδοκῶν δόξαν ἀθάνατον· μεγίστην δὲ ἀφοβίαν τῷ ἐνέπνεεν ἡ ἀθωότης του. Καὶ διὰ τοῦτο ὅσακις ἠθέλησε νὰ προετοιμάσῃ τὴν ἀπολογίαν του, τὸ δαιμόνιον τὸν ἀπέτρεψε, καὶ διὰ τοῦτο ἀπεποιήθη ἦν τῷ προσέφερον ὁ Λυσίας ὡς ἀκατάλληλον, καὶ ἀπελογήθη μόνον ἵνα συμμορφωθῇ πρὸς τοὺς νόμους. Αἱ κατὰ Πλάτωνα καὶ Ξενοφῶντα Ἀπολογίαι συνετάχθησαν μετὰ τὸν θάνατόν του πρὸς δικαίωσιν τῆς μνήμης αὐτοῦ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις, καὶ ἐκ τῶν δύο πιστοτέρα

εἶναι ἡ τοῦ Πλάτωνος παρευρεθέντος εἰς τὴν δίκην. Ὁ Ξενοφῶν παριστᾷ τὸν Σωκράτην δικαιολογούμενον διὰ τὰς ὀρησκευτικὰς δοξασίας του περισσότερο παρ' ὅσον ἐπέτρεπεν ἡ γνωστὴ αὐτοῦ παρρησία. Ὁ Πλάτων ἐπὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου εἰκονίζει ἀκριβέστερον τὸν χαρακτήρα καὶ τὸν τρόπον τοῦ διδασκάλου. Περὶ δὲ τῆς διαφθορᾶς τῶν νέων ἀπαντᾷ εἰς τὸν Μέλητον ὅτι αὐτὸς ὁ κατηγορὸς του δὲν ἠξεύρει τί εἶναι διαφθορά, καὶ τί εἶναι βελτίωσις, καὶ διηγούμενος τὰς ἀπάτας τῆς ψευδοῦς ἐπιστήμης, ἐπιμένει εἰς ἣν ἔλαβε παρὰ τοῦ ἐν Δελφοῖς θεοῦ ἐντολήν, καὶ ἀποποιεῖται καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν, ἐὰν δὲν τὴν ἀφιέρωσιν εἰς τὴν ἐκπλήρωσίν της, ἐπιβεβαιῶν οὕτω πάσας τὰς διδασκαλίας του περὶ τῆς ταυτότητος τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀρετῆς καὶ περὶ τῆς λόγῳ καὶ ἔργῳ διαλεκτικῆς, ἧς ὅλη του ἡ ζωὴ ἦτο ἡ ἐνσάρκωσις. Εὐρίσκεται ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ καὶ αὕτη ἡ περὶ θελήσεως θεωρία, ἐξ ἧς ἐπήγασαν αἱ ἀποπλανήσεις τῆς διδασκαλίας του, διότι καὶ τοὺς κατηγοροὺς καὶ τοὺς δικαστὰς θεωρεῖ ὡς θύματα ἀκουσίας ἀπάτης, ἐντεῦθεν ἡ πρὸς αὐτοὺς ὑπεροχὴ καὶ εἰρωνεία καὶ τρόπον τινὰ ὁ πρὸς αὐτοὺς οἶκος· Non supplex aut reus sed magister aut dominus videretur esse iudicium, καθ' ἃ λέγει ὁ Κικέρων (De Orat. 154)· ἐντεῦθεν ἐπίσης καὶ ἡ γαλήνη μετ' ἧς ὑποβάλλεται εἰς τὴν λογικὴν τῶν πραγμάτων, πεποιθῶς ὅτι πᾶν τὸ λογικὸν εἶναι ἐν ταύτῳ καὶ ἀγαθόν. Δὲν ἠπόρησε λοιπὸν ὁ Σωκράτης διὰ τὴν καταδίκην του, ἀλλὰ μόνον, ὅτι ἐγένετο διὰ μικρᾶς πλειονότητος, τριῶν ψήφων κατὰ Πλάτωνα. Οὐδεμία δὲ ἀμφιβολία ὅτι τὸ ὕφος καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἀπολογίας πολὺ συνέτεινον εἰς τὴν κατα-

δίκην, ὡς ἠμολογεῖ καὶ ὁ Ξενοφῶν, ὅθεν οἱ ῥήτορες θεωροῦσι τὴν κατὰ Πλάτωνα Ἀπολογία ὡς κακὴν δικηγορίαν καὶ ἀναξίαν τοῦ τε Πλάτωνος καὶ τοῦ Σωκράτους· ἀλλ' ὁ φιλόσοφος ἀπ' ἐναντίας θέλει τὴν θαυμάσει ὡς ἀριστούργημα ἀπεικονίζον τοὺς εὐγενεστέρους χαρακτήρας τῆς φυσιογνωμίας καὶ αὐτὰς τὰς ἀδυναμίας τοῦ ἀπολογουμένου. Καὶ οὐ μόνον τὴν καταδίκην του προσέκαλεσεν ὁ Σωκράτης, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶδος τῆς ποινῆς. Κατὰ τὴν δικονομίαν ὑπεχρεοῦτο νὰ δηλώσῃ τὴν ποινὴν. Προτείνας δὲ τῷ ἐν Πρυτανείῳ σιτεῖσθαι, ἐφάνη βεβαίως ἀπαυθαδιζόμενος καὶ ὑβρίζων καὶ προκαλῶν τοὺς δικαστάς, ἀλλ' ἦτο συνεπὴς πρὸς ἑαυτὸν καὶ ἀξιοπρεπέστατος. Τὸν δὲ κατ' αὐτοῦ καταγγελθέντα θάνατον ἐθεώρησεν ὡς σωτηρίαν, καὶ ὑπεβλήθη εἰς αὐτὸν διὰ τῆς συνήθους αἰσιοδοξίας του, ὡς εἰς ἀπόφασιν τῆς θείας προνοίας.

Θαυμαστὴ εἶναι ἡ προφητεία ἣν ἀπαγγέλλει μετὰ τὴν καταδίκην· Τὸ δὲ δὴ μετὰ τοῦτο ἐπιθυμῶ ὑμῖν χρησιμοθεῖσαι, ᾧ καταψηφισάμενοί μου· καὶ γὰρ εἶμι ἤδη ἐνταῦθα, ἐν ᾧ μάλιστα ἄνθρωποι χρησιμοδοῦσιν ὅταν μέλλωσιν ἀποθανεῖσθαι· φημί γάρ, ὦ ἄνδρες, οἱ ἐμὲ ἀπεκτόνατε, τιμωρίαν ἡμῖν ἤξειν εὐθύς μετὰ τὸν θάνατον πολὺ χαλεπωτέραν νῆ Δι' ἢ οἴαν ἐμὲ ἀπεκτόνατε. Νῦν γὰρ τοῦτο εἴργασθαι οἰόμενοι ἀπαλλάξασθαι τοῦ διδόναι ἔλεγχον τοῦ τοῦ βίου· τὸ δὲ ὑμῖν πολὺ ἐναντίον ἀποβήσεται, ὡς ἐγὼ φημι. Πλείους ἔσονται ὑμᾶς οἱ ἐλέγχοντες οὓς νῦν ἐγὼ κατεῖχον, ὑμεῖς δὲ οὐκ ἠσθάνεσθε (ἐννοεῖ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ξενοφῶντα καὶ τὴν ἐκ τοῦ βίου καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ πνευματικὴν ἐπανάστασιν ἐν τῷ μέλλοντι), καὶ χαλε-

πώτεροι ἔσονται ὅσῳ νεώτεροί εἰσι, καὶ ὑμεῖς μᾶλλον ἀγανακτήσετε. Καὶ ἄλλας προβήσεις προσθέτει ἢ κατὰ Ξενοφῶντα Ἀπολογία περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀνύτου ὅτι κακῶς ὑπὲρ τοῦ πατρὸς παιδεύθει, κακῶς θέλει ζῆσαι ὅπερ καὶ ἠλήθευσε. Στρεφόμενος δὲ πρὸς τοὺς ἀποψηφισαμένους, τοῖς λέγει ὅτι ἡ συνήθης μαντικὴ τοῦ δαιμονίου, τὸ τοῦ Θεοῦ σημεῖον, δὲν τὸν ἀπέτρεψεν οὔτε τοῦ νὰ προσέλθῃ εἰς τὸ δικαστήριον, οὔτε ν' ἀπολογηθῇ ὡς ἀπελογήθη, καὶ συμπεραίνει· κινδυνεύει γάρ μοι τὸ ξυμβεβηκὸς τοῦτο ἀγαθὸν γεγονέναι, καὶ οὐκ ἔσθ' ὅπως ἡμεῖς ὀρθῶς ὑπολαμβάνομεν, ὅσοι οἰόμεθα κακὸν εἶναι τὸ τεθνάναι· τελειώνει δὲ ὁμολογῶν τὴν εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν πίστιν αὐτοῦ· ἐν τι τοῦτο διανοεῖσθαι ἀληθές, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνδρὶ ἀγαθῷ κακὸν οὐδὲν οὔτε ζῶντι οὔτε τελευτήσαντι, οὐδὲ ἀμελεῖται ὑπὸ θεῶν τὰ τούτου πράγματα, οὐδὲ τὰ ἐμὰ νῦν ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου γέγονεν, ἀλλὰ μοι δῆλόν ἐστι τοῦτο, ὅτι ἤδη τεθνάναι καὶ ἀπαλλάχθαι πραγμάτων βέλτιον ἦν μοι, διὰ τοῦτο καὶ ἐμὲ οὐδαμοῦ ἀπέτρεψε τὸ σημεῖον, καὶ ἔγωγε τοῖς καταψηφισαμένοις μου καὶ τοῖς κατηγοροῖς οὐ πάνυ χαλεπαίνω.

Τὸ αὐτὸ πνεῦμα ζωογονεῖ καὶ τὴν ἀπάντησιν αὐτοῦ εἰς τὸν Κρίτωνα προτείνοντα νὰ τὸν σώσῃ διὰ τῆς διαφθορᾶς τῶν δεσμοφυλάκων, καὶ προσπαθοῦντα διὰ παντοίων ἐπιχειρημάτων νὰ τὸν καταπέισῃ. Πιστὸς εἰς τὴν λόγῳ καὶ ἔργῳ διαλεκτικὴν, ἀπαντᾷ σκοπεῖσθαι οὖν χρὴ ἡμᾶς εἴτε ταῦτα πρακτέον εἴτε μὴ ὡς ἐγὼ οὐ μόνον νῦν, ἀλλὰ καὶ αἰεὶ τοιοῦτος, οἷος τῶν ἐμῶν μηδενὶ ἄλλῳ πείθεσθαι ἢ τῷ λόγῳ

ὅς ἂν μοι λογιζομένῳ βέλτιστος φαίνεται. Τοὺς δὲ λόγους, οὓς ἐν τῷ ἔμπροσθεν ἔλεγον οὐ δύναμαι νῦν ἐκβαλεῖν, ἐπειδὴ μοι ἤδε ἡ τύχη γέγονεν, ἀλλὰ σχεδὸν τι ὅμοιαι φαίνονται μοι καὶ τοὺς αὐτοὺς πρὸς βεῦω καὶ τιμῶ οὓς περ πρότερον. Καὶ ὁ λόγος καθολικῶς ἐπιβάλλει τὸ καθήκον νῦν ἡμεῖς πάντοτε δίκαιαι καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἀδικοῦντας ἡμᾶς, καὶ νῦν μὴ ἀποκρούωμεν τὸ κακὸν διὰ τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἀγαθοῦ, ἀδιαφοροῦντες καὶ πρὸς τὰ δεινὰ τοῦ σώματος καὶ πρὸς τὰς μωρὰς γνώμας τῶν ἀνθρώπων. Ἐὰ τοίνυν, ὦ Κρίτων, ἐπιλέγει, καὶ πράττωμεν ταύτη, ἐπειδὴ ταύτη ὁ θεὸς ὑριγεῖται.

Αἱ δὲ ἐν τῷ Φαίδωνι μεταφυτικαὶ διδασκαλίαι καὶ τὰ περὶ μελλούσης ζωῆς κυριώτερα ἐπιχειρήματα ἀνήκουσι βεβαίως εἰς τὸν Πλάτωνα μᾶλλον ἢ τὸν Σωκράτην, ἀλλὰ πιθανώτατον ὅτι καὶ εἰς τοῦτον τοιαῦται σκέψεις ἐπεβλήθησαν ὑπὸ τῶν περιττάσεων. Ἱστορικὴ δὲ εἶναι ἡ ἐν τῷ Φαίδωνι ἠθικὴ εἰκὼν τοῦ Σωκράτους, ὅστις ἀείποτε φαίνεται γενναῖος καὶ πρῶτος καὶ ἐπεικὴς πρὸς τοὺς ἐχθρούς του, οὓς δὲν κατηγορεῖ, ἀλλὰ νοεῖ καὶ ἐξηγεῖ καὶ τρόπον τινὰ ὀρίζει, καὶ τὸν ἐπικείμενον θάνατον δὲν φοβεῖται, ἀλλὰ καὶ τοῦτον λογικῶς ἐξηγεῖ, καὶ ὡς ἀγαθὸν ἀποδέχεται, εἰς ταύτην δὲ τὴν γαλήνην τῆς διανοίας προτρέπει. ἐν τέλει τοῦ λόγου καὶ ἡ τρυφερότης καὶ συγκίνησις τῆς καρδίας. Ἐπειδὴ δὲ ἐλούσατο καὶ ἠνέχθη παρ' αὐτὸν τὰ παιδιά... καὶ αἱ οἰκεῖαι γυναῖκες ἀφίκοντο, ἐκείναις ἐναντίον τοῦ Κρίτωνος διαλεχθεῖς τε καὶ ἐπιστείλας ἅττα ἐβούλετο, τὰς μὲν γυναῖκας καὶ τὰ παιδιά ἀπιέναι ἐκέλευσε... καὶ ἦκεν ὁ τῶν ἐν-

δεκα ὑπηρέτης καὶ στάς παρ' αὐτόν, ὦ Σώκρατες, ἔφη, οὐ καταγνώσομαι γε σοῦ ὅπερ τῶν ἄλλων καταγινώσκω, ὅτι μοι χαλεπαίνουσι καὶ καταρῶνται ἐπειδὴν αὐτοῖς παραγγέλλω πίνειν τὸ φάρμακον ἀναγκαζόντων τῶν ἀρχόντων, σὲ δ' ἐγὼ καὶ ἄλλως ἔγνωκα ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ γενναϊότατον καὶ πραότατον καὶ ἀριστον ἄνδρα ὄντα τῶν πρόποτε δεῦρο ἀφικομένων, καὶ δὴ καὶ νῦν εἶ οἶδα ὅτι οὐκ ἐμοὶ χαλεπανεῖς, γινώσκεις γὰρ τοὺς αἰτίους, ἀλλ' ἐκείνοις νῦν οὖν, οἶσθα γὰρ ἃ ἦλθον ἀγγέλων, χαῖρέ τε καὶ πειρῶ ὡς ῥᾶστα φέρειν τὰ ἀναγκαῖα. Καὶ ἅμα δακρύσας μεταστρεφόμενος ἀπῆει. Καὶ ὁ Σωκράτης ἀναβλέψας πρὸς αὐτόν. Καὶ σύ, ἔφη χαῖρε, καὶ ἡμεῖς ταῦτα ποιήσομεν. Καὶ ἅμα πρὸς ἡμᾶς ὡς ἀστεῖος ἔφη, ὁ ἄνθρωπος καὶ παρὰ πάντα τὸν χρόνον προσῆει καὶ διελέγετο ἐνίοτε καὶ ἦν ἀνδρῶν λῶστος καὶ νῦν ὡς γενναῖος μὲ ἀποδεικνύει. ἀλλ' ἄγε δὴ, ὦ Κρίτων, πειθόμεθα αὐτῷ, καὶ ἐνεγκάτω τις τὸ φάρμακον, εἰ τέτριπται, εἰ δὲ μή, τριψάτω ὁ ἄνθρωπος... Καὶ ἅμα ὠρεξε τὴν κύλικα τῷ Σωκράτει, καὶ ὡς λαβὼν καὶ μάλα ἴλεως, ὦ Ἐλέκτρατε, οὐδὲν τρέσας, οὐδὲ διαφθειράς οὔτε τοῦ χρώματος οὔτε τοῦ προσώπου, ἀλλ', ὡς περ εἰώθει, ταυρηδὸν ὑποβλέψας πρὸς τὸν ἄνθρωπον, τὸν ἐρωτᾷ, εἴν δύναται νῦν κάμη μικρὰν τινα σπονδὴν ἐκ τοῦ πόματος, καὶ ἐκείνου ἀπαγορεύσαντος, ἀλλ' εὐχεσθαί γε που τοῖς θεοῖς ἔξεστί τε καὶ χρὴ τὴν μετοίκησιν τὴν ἐνθένδε ἐκεῖσε εὐτυχῆ γενέσθαι, ἃ δὴ καὶ ἐγὼ εὐχομαί τε καὶ γένοιτο ταύτη. Καὶ ἅμα εἶπ ὡν ταῦτα ἐπισχόμενος καὶ μάλα εὐχερῶς καὶ εὐκόλως

ἐξέπιε. Καὶ πάντες οἱ παρευρισκόμενοι τότε ἐκλαυσαν, πλήν γε αὐτοῦ Σωκράτους· ἐκεῖνος δέ, οἷα, ἔφη, ποιεῖτε ὧ θαυμάσιοι; ἐγὼ μέντοι οὐχ ἦκιστα τούτου ἔνεκα τὰς γυναῖκας ἀπέπεμψα, ἵνα μὴ τοιαῦτα πλημμελοῖεν, καὶ γὰρ ἀκήκοα ὅτι ἐν εὐφημίᾳ χορὴ τελευτᾶν, ἀλλ' ἡσυχίαν τε ἄγετε καὶ καρτερεῖτε. Αἱ δὲ τελευταῖαι τοῦ λέξεις ἦσαν· ὧ Κρίτων, τῷ Ἀσκληπιῷ ὀφείλομεν ἀλεκτρούνα, ἀλλ' ἀπόδοτε καὶ μὴ ἀμελήσητε, δι' ὧν ἠθέλησεν ἴσως νὰ χαρακτηρίσῃ τὸν θάνατον ὡς ἰατρικὴν τῆς ζωῆς θεραπείαν. Ἀπέθανε λοιπὸν ὡς ἔζησε, πλήρης πίστεως εἰς τὴν παντοδύναμον ἀλήθειαν.

Τελεσθείσης δὲ τῆς οὐσίας, οἱ Ἀθηναῖοι μετεμελήθησαν ἄρα, καὶ ἐκλαυσαν τὸ θῦμα ὃ προσέφερον εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ τοὺς θεοὺς των; Τοῦτο βεβαίως τινὲς τῶν ἀρχαίων. Ὁ Διόδωρος λέγει ὅτι ὁ λαὸς μανιωδῶς καὶ ἄνευ δίκης ἐθάνατῶσε τοὺς κατηγοροὺς τοῦ Σωκράτους, ὁ δὲ Διογένης ὅτι πειθοῦντες ἐκλείσαν τὰ γυμνάσια, ὅτι ἤγειραν εἰς μνήμην αὐτοῦ χαλκοῦν ἀνδριάντα, ἔργον τοῦ Λυσίππου, ὅτι τὸν μὲν Μέλητον κατεδίκασαν εἰς θάνατον, τοὺς δὲ ἄλλους κατηγοροὺς εἰς ἔξορίαν, καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Ἡρακλείας ἀπέβαλον τὸν Ἄλυτον ἅμα φθάσαντα. Κατὰ τινὰ δὲ παράδοσιν διασωθεῖσαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου, οἱ κατήγοροι τοῦ φιλοσόφου μὴ ἀνεχόμενοι τὸ μῖσος τοῦ λαοῦ ἀπηγγονίσθησαν.

Ἄλλ' ἐκ τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Ξενοφῶντος φαίνεται ὅτι, καὶ ὅτε συνετάττοντο, πολὺ δημοτικὴ δὲν ἦτο ἐν Ἀθήναις ἡ μνήμη τοῦ Σωκράτους. Ὁ Πλάτων ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ διδασκάλου ἀπῆλθε, καὶ ἐπὶ τινὰ ἔτη ἦτο

ἀπὸν τῶν Ἀθηνῶν, οἱ πλεῖστοι δὲ τῶν διαλόγων αὐτοῦ ἀφορῶσιν εἰς ἀπολογητικὸν τοῦ Σωκράτους σκοπὸν, ἡμίσειαν δὲ ἑκατονταετηρίδα μετὰ ταῦτα ὁ ῥήτωρ Αἰσχίνης ἀνευφήμει εἰς τὸν θάνατον τοῦ Σωκράτους, ὃν ἀποκαλεῖ σοφιστὴν. Εὐλόγως ἄρα ὁ Γρότε καὶ ὁ Φορχάμμερ, καὶ πρὸ αὐτῶν ὁ Βαρθελμύς καὶ ὁ Φρερέτος, ἀμφιβάλλουσι περὶ τῆς μεταμελείας τῶν Ἀθηναίων. Ἄλλ' ἐὰν δὲν μετεμελήθησαν, βεβαίως ἀπεθανάτισαν ὃν ἤξιον νὰ καταισχύνωσι καὶ καταστρέψωσι.

BIBLION Θ'.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

α. Κύριος χαρακτήρ τοῦ Σωκράτους εἶναι ἡ πίστις εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἣν ἐταύτιζε τῷ ἀγαθῷ, καὶ τὴν πίστιν ταύτην καὶ τὴν ἐν λόγῳ ἀνίκητον ἐλπίδα ἀντέταττεν εἰς τὰς ἀμφιβολίας τῶν σκεπτικῶν, τὰς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας τῶν συγχρόνων του, ἐκ μόνης τῆς ἐπιστήμης προσδοκῶν καὶ τὴν εὐπραξίαν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν. Ἐὰν δὲ ἐπανήρχετο μετὰξὺ ἡμῶν, τὰ αὐτὰ ἠθέλεν ἀναγνωρίσει συμπτώματα τῆς αὐτῆς περὶ τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν πνευματικῆς κρίσεως ἐν ἣ εὐρέθη, καὶ ἠθέλεν ἀρμοδίως προτείνει καὶ πάλιν τὴν μαιευτικὴν τέχνην του. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτο ὑπερέχομεν τῶν συγχρόνων του, καὶ τοῦτο ἐν μέρει εἰς αὐ-

τόν ὀφείλομεν, ὅτι τοῦλάχιστον πιστεύομεν, ὡς αὐτός, εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἂν καὶ θέλομεν ἐνίοτε νὰ τὴν περιορίσωμεν εἰς τὰ μαθηματικά καὶ φυσικά, ἅτινα ἐθεώρει δευτερεύοντα καὶ ὑπέβαλλεν εἰς τὴν ἀνωτάτην ἐπιστήμην τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῶν πρὸς αὐτὸ σχέσεων τῶν ἄλλων πάντων, διότι κατ' αὐτὸν πᾶσα γνῶσις πρέπει νὰ ἐπαναχθῆ εἰς τὴν γνῶσιν ἡμῶν αὐτῶν καὶ αὕτη εἰς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ· εἰς τοῦτο δὲ ὑφίσταται ἡ μαιευτικὴ, ἢ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Σωκράτους εἰς τὸ νὰ ἐξάγῃ ὁ φιλόσοφος αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ τὴν ἐπιστήμην, τοῦτο καὶ τοὺς ἄλλους διδάσκων, εἴτε ἀνάγων πάντα τὰ προβλήματα εἰς τὰ στοιχεῖα αὐτῶν, τουτέστιν εἰς τὰ φαινόμενα τῆς συνειδήσεως, καὶ εἰς ταῦτα συγκεντρῶν τὴν ἐσωτερικὴν σκέψιν, εἴτε συνδιαλεγόμενος πρὸς τοὺς ἄλλους, ὅπερ μετῆρχετο κατὰ προτίμησιν ὁ Σωκράτης, καὶ προκαλῶν δι' ἐπιτηδεῶν ἐρωτήσεων ἀπαντήσεις καὶ ἀναπτύξεις διαφωτιζούσας τὰ σκοτεινότερα ζητήματα, καὶ αὕτη ἦτο ἡ ἐξωτερικὴ οὕτως εἰπεῖν διαλεκτικὴ του.

Τὸ μέσον τοῦτο εἶναι τὴν σήμερον σχεδὸν ἐγκαταλειμμένον, ἀλλὰ δύναται νὰ τὸ ἀναπληρώσῃ ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, εἰάν δι' αὐτῆς ἐπερωτῶντες, καὶ τρόπον τινὰ μαιεύοντες τοὺς διασημοτέρους νόας, ζητήσωμεν πάσας τὰς ὀψεις τῆς ἀληθείας καὶ ὑποκινήσωμεν τὴν αὐθόρμητον ἡμῶν σκέψιν γινόμενοι, ὡς ὁ Σωκράτης, αὐτουργοὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἔχει ὅμως ἐλλείμματα καὶ ὁ σωκρατικὸς διάλογος· οὐκ ἀδύνατος ν' ἀποβῆ διαλεκτικῶς καὶ κενῶς, ὡς παρετήρησεν ὁ Ἀριστοτέλης, λογικὴ γυμνασία (τὰ λογικά, τὰ ἐξωτερικά), μᾶλλον ἢ ψυχολογικὴ μελέτη. Καὶ εἶδομεν ὅτι ἐν

τῇ ψυχῇ τὸν λόγον πρὸ πάντων ἐθεώρει ὁ Σωκράτης πρὸς βλάβην τῆς ἐλευθέρου ἐνεργείας, ἢν ἀπ' ἐναντίας βαθύτερον ἠρεῦνησε καὶ ἐπροσπάθησε νὰ ὀρίσῃ ἀκριβέστερον ὁ Ἀριστοτέλης. Οὐδὲν ἦττον, πρῶτος ὁ Σωκράτης ἐφήρμοσε τὸ Γνωθὶ σαυτόν, καὶ ἠννόησεν ὅτι ἡ ἀληθὴς μέθοδος ἀνάγει τὰ πάντα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν. Καὶ ἡ μὲν πρὸ τοῦ Σωκράτους ἐποχὴ ἦτο ἡ στιγμὴ τῆς ἀντικειμενικῆς φιλοσοφίας, συγκεχυμένη σύνθεσις τῆς νοήσεως καὶ τῶν πραγμάτων, εἰς ἃ καὶ αὐτὸ τὸ ὑποκείμενον ἐβυθίζετο. Διὰ δὲ τῶν σοφιστῶν καὶ τοῦ σκεπτισμοῦ τῶν τὸ ὑποκείμενον ἀπομονοῦται, καὶ γίνεται τὸ μέτρον τοῦ παντός. Μόνον διὰ τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος τελεῖ ἡ ἀληθὴς σύνθεσις τοῦ ἀτομικοῦ λόγου καὶ τοῦ λόγου τῶν ὄντων, δι' ἧς τὸ ἀτομον ἐν τῇ γνῶσει ἑαυτοῦ εὕρισκει τὴν γνῶσιν τῆς καθολικῆς ἀληθείας. Καὶ τὴν πρώτην ὠθησιν εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς μεθόδου ταύτης ἔδωκεν ὁ Σωκράτης διὰ τῆς λογικῆς ἀναλύσεως, τῆς ἐξαγωγῆς, τῆς διαιρέσεως, τοῦ ὀρισμοῦ, τῆς ἐπαγωγῆς, καὶ διὰ τῆς πεποιθήσεως ὅτι ἡ διαλεκτικὴ τῶν νοημάτων ταυτίζεται τῇ διαλεκτικῇ τῶν ἔργων καὶ τῶν πραγμάτων, καὶ ὅτι ἐν τῷ λογικῷ ὀρισμῷ περιέχεται ἡ οὐσία αὐτοῦ τοῦ πραγματικοῦ. Συλλογίζεσθαι γὰρ ἐξήτει· ἀρχὴ δὲ τῶν συλλογισμῶν τὸ τί ἐστίν. Διαλεκτικὴ γὰρ ἰσχὺς οὐπω τότε ἦν, ὥστε δύνασθαι (ὡς ὁ Πλάτων) καὶ χωρὶς τοῦ τί ἐστίν ἀναντία ἐπισκοπεῖν, καὶ τῶν ἐναντίων εἰ ἡ αὕτη ἐπιστήμη (Ἀριστ. Μετάφ. Α' ἐ). Ἡ τολμηρὰ αὕτη μέθοδος ἦτις διὰ τῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν προσπαθεῖ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων, καὶ ἦν τινες

ἐν Γαλλία καὶ Ἀγγλία τὴν σήμερον ἀποδοκιμάζουσιν, εἶναι οὐχ ἥττον ὁ ἰσχυρότερος μοχλὸς τῆς νοητικῆς προόδου, διότι προσβάλλουσα ἐπίστευε τὰ γνωστὰ καὶ παραδεδογμένα, ἐγείρει τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ ληθάργου τῆς στασιμότητος, καὶ διατέμνουσα αὐτῷ νέας ἐδοὺς τῷ προετοιμάζειν προσδόκητα καὶ μέγιστα βοηθήματα. Δὲν εἶχον λοιπὸν ἄδικον οἱ Σωκράτεις καὶ οἱ Πλάτωνες θεωροῦντες τὴν νόησιν ὡς ἐνδομύχως συνηνωμένην τῷ ὄντι, καὶ τοὺς νόμους τοῦ ὄντος ταυτιζομένους οὐσιωδῶς μὲ τοὺς νόμους τῆς νοήσεως. Καὶ αὐταὶ αἱ θετικώτεραι ἐπιστήμαι, καὶ ἰδίως αἱ μαθηματικαί, ἀποδεικνύουσι τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν, καὶ ὅτε θεωρία τις λογικὴ δὲν ἐπαρκεῖ εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν γεγονότων, δὲν πρέπει νὰ τὴν ἀποβάλλωμεν ὡς θεωρίαν, ἀλλ' ὡς μὴ ἀρκούντως λογικὴν, καὶ νὰ τὴν καταστήσωμεν, εἰ δυνατόν, λογικωτέραν, προσπαθοῦντες νὰ προσεγγίσωμεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους καὶ Πλάτωνος διοραθὲν σημεῖον, ἐν ᾧ τὸ ἰδανικὸν καὶ τὸ πραγματικὸν ταυτίζονται. Καὶ οὕτω πᾶσα μεταφυσικὴ ὑπόθεσις ἐλέγχουμένη ὑπὸ τῆς πείρας καὶ τῆς ἠθικῆς, δύναται ν' ἀποβῆ χρησιμωτάτη εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος. Οἱ νόμοι τῆς νοήσεως δὲν εἶναι ὑποκειμενικοὶ μόνον, καὶ ἐὰν οὐχὶ πάντοτε τὸ πραγματικόν, παρέχουσι τοῦλάχιστον τὸ λογικῶς δυνατόν, καὶ ἐὰν εἰς κρῖκος τῆς λογικῆς ἀλύτῃ ἀποδειχθῆ ὑπάρχων, συναποδεικνύονται δι' αὐτοῦ καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ συνδεόμενοι, ἂν καὶ δὲν ἀποκαλύπτονται ὑπὸ τῆς πείρας· ὅπου δὲ ἡ πλήρης ἐπιστήμη εἶναι ἀνέφικτος, ἡ μέγιστη πιθανότης τῆς ὑποθέσεως ἰσοδυναμεῖ σχεδὸν μὲ τὴν βεβαιότητα, καὶ ἐπιβάλλει ἕλλο-

γαν πίστιν. Ὑπὸ τὴν ἔψιν ταύτην σπουδαιοτάτη εἶναι ἡ θεμελιώδης θεωρία τοῦ Σωκράτους, ὅτι τὸ ἀγαθόν, εἰς ὃ πάντα ἀνάγονται, καὶ πρὸς ὃ πάντα σχετίζονται, πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἠθικὸν κριτήριον τῆς πραγματικῆς καὶ τῆς μεταφυσικῆς ἀληθείας.

β'. Πρῶτον στοιχεῖον τῆς Σωκρατικῆς μεθόδου ἦτο ἡ διαίρεσις, προᾶξις τῆς διανοίας προετοιμάζουσα τὴν ἐπιστήμην, διότι ἡ νόησις δὲν εἶναι ἀπλή παθητικότης, ἀλλ' ἐνέργεια, κατ' Ἀριστοτέλην· αἴτιον δὲ ὅτι ἡ νόησις ἐνέργεια—ποιοῦντες γινώσκουσιν, ὅπερ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ τοῦ Σωκράτους καὶ Πλάτωνος, αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ τὴν ἐπιστήμην ἀναλαμβάνειν. Τοῦτο δὲ ποιοῦσι καὶ αἱ μαθηματικαὶ καὶ θετικαὶ ἐπιστήμαι δι' ἰδιαιτέρων διαιρέσεων καὶ συνδυασμῶν, δι' ὧν ποιοῦσι τὴν γνῶσιν, ὡς ὁ φιλόσοφος ἐξάγει ἐκ τοῦ γένους τὸ εἶδος, ἐκ τῆς ἀρχῆς τὴν συνέπειαν, γεννῶν τὴν τε γνῶσιν καὶ αὐτὸ τὸ γινωσκόμενον, τοῦλάχιστον ὑπὸ τὸν τύπον τῆς γνώσεως.— "Ὅ,τι δὲ ἀληθεύει περὶ διαιρέσεως καὶ ἀναλύσεως, ἀληθεύει ἐπίσης περὶ ἐπαγωγῆς καὶ συνθέσεως. Ἡ ἰδανικὴ σύνθεσις εἶναι γονιμωτάτη ἐν ταῖς μαθηματικαῖς ἐπιστήμαις, καὶ ἀείποτε μιγνύεται τῇ ἀναλύσει. Ὡσαύτως, ἡ φιλοσοφικὴ γενίκευσις καὶ ἐπαγωγή γεννᾷ καὶ αὕτη κατ' ἴδιον τρόπον καὶ πραγματοποιεῖ, παράγουσα ἐκ τῶν καθ' ἕκαστα, τὸ ἐν αὐτοῖς καθόλου, καὶ οὕτω γινώσκουσα αὐτό. Καὶ ὁ μὲν Ἀριστοτέλης ἐπίστευεν ὅτι τὸ γένος εἶναι πραγματικὸν μόνον ἐν τῇ διανοίᾳ, καὶ κατακρίνει τὸν Πλάτωνα, ὅτι κατὰ διαφορὰν τοῦ Σωκράτους ἐχώρισε τὸ καθόλου καὶ τοὺς ὀρισμοὺς, καὶ τὰ τοιαῦτα ἰδέας τῶν ὄντων προσηγόρευσε

(Μεταφ. Α'). Ὁ δὲ Πλάτων ἰσχυρίζετο ὅτι τὰ γένη προϋ-
 πάρχουσιν, ἀφ' οὗ ἐξάγομεν αὐτὰ ἐκ τῶν ὄντων, καὶ ἀφ' οὗ,
 κατ' αὐτὸν τὸν Ἀριστοτέλην, τὸ δυνάμει προηγείται τοῦ
 ἐνεργείᾳ· ἄρα πρὸ τῆς ἐνεργείας ὑπάρχει πραγματικὴ τις
 δυνατότης, καὶ πᾶν δυνατὸν καὶ νοητὸν προϋποθέτει πραγμα-
 τικόν τι· πᾶν λοιπὸν τὸ ἐπιπόνως γεννώμενον ἐκ τῆς διανοίας
 εἶναι ἤδη ἐνεστῶς ἐν τινι ἀνωτέρᾳ διανοίᾳ, ἀιδίως ταυτιζο-
 μένη τῷ ὄντι, ἐν ᾗ τὰ χωριστὰ ταῦτα, καὶ ὅμως μεθεκτά,
 εἶναι συνάμα νόησις καὶ ὄν. Καὶ κατὰ τοῦτο ὁ Πλάτων ἦτο
 σωκρατικώτερος τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις κατὰ τὴν διαίρε-
 σιν μόνον παραδέχεται, ὡς εἶδομεν πρὸ μικροῦ, τὴν σωκρα-
 τικὴν διδασκαλίαν, ἐν ᾗ ὁ Πλάτων τὴν ἐφαρμύζει καὶ εἰς
 τὴν ἐπαγωγὴν, καὶ τὰ ὑπὸ τῆς ἀνθρώπινης διανοίας συλ-
 λαμβανόμενα λογικὰ γένη ἀναρτᾷ εἰς τὰς πραγματικὰς
 ἰδέας τῆς θείας διανοίας. Ἐν ταύτῃ δὲν ὑπάρχουσι κατ' Ἀρι-
 στοτέλην οὔτε γένη οὔτε ἰδέαι, διότι ταῦτα μὲν εἶναι πολ-
 λαπλά, ἐν αὐτῇ δὲ ὑπάρχει ἀδιαίρετος συνείδησις ἀδιαίρετου
 ἐνεργείας, νοήσεως νόησις ἐν τῇ ἀνωτάτῃ ἀτομικότητι.—
 Διὰ δὲ τῆς περὶ ὀρισμοῦ, οὐχ ἦττον ἢ διὰ τῆς περὶ ἐπαγω-
 γῆς, θεωρίας ὁ Σωκράτης προητοίμασε τὸν πλατωνισμόν. Ἰω-
 ὄντι κυριώτερον στοιχεῖον τοῦ ὀρισμοῦ ἐθεώρει τὸ γένος, ὅπερ
 δι' ἐπαγωγῆς ἀνακαλύπτομεν, καὶ ὅπερ ἐνόμιζε πραγματι-
 κὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Ὅθεν ὁ Ἀριστοτέλης τὸν Σω-
 κράτην ἅμα δὲ καὶ τὸν Πλάτωνα ἀνασκευάζει θέτων τὸ κύ-
 ριον στοιχεῖον τοῦ ὀρισμοῦ ἐν τῇ εἰδικῇ διαφορᾷ, καὶ θεω-
 ρῶν τὴν οὐσίαν ὡς ἀτομικὴν. Ἐὰν δὲ ἡ οὐσία εἶναι ὁ λόγος
 ὁ καλλιστῶν πράγμα τι δυνατὸν καὶ νοητὸν, ἀληθεύουσιν ὁ

Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων ὀνομάζοντες τὸ καθόλου οὐσίαν
 τοῦ ἀτομικοῦ, ἀλλ' ἐὰν οὐσία εἶναι ἡ ἐνεστῶσα πραγματι-
 κότης, ἢ ἰδίᾳ ὄντοτης καὶ ἐνέργεια, δικαίως ἐλέγχει αὐτοὺς
 ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι παρεγνώρισαν τὸ ἐνδότερον αἴτιον, αὐτὴν
 τὴν ἀτομικὴν ὑπόστασιν τοῦ ὄντος. Καὶ πραγματικῶς οἱ δύο
 πρῶτοι, ἐν ᾧ συνδυάζουσι λογικὰς καὶ δυνατὰς ἐννοίας, δὲν
 κατανοοῦσιν ἀρκούντως διὰ τῆς συνειδήσεως τὴν ἐν αὐτοῖς
 ἀτομικὴν καὶ ἐλευθέραν ἐνέργειαν, καὶ ζητοῦσι μᾶλλον τοὺς
 νοητοὺς λόγους ἢ τὰ ποιητικὰ αἴτια, ἅτινα οὐχ ἦττον εἶναι
 οἱ ζῶντες καὶ γόνιμοι λόγοι τῶν πραγμάτων. Καὶ διὰ τοῦτο
 ὁ Σωκράτης ὀρίζων τὰς ἀρετὰς διὰ τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἀγα-
 θοῦ, χωρὶς νὰ προσθέσῃ καὶ διὰ τῆς πράξεως αὐτοῦ, ἐρίζει
 τὸ καθολικὸν γένος ὀλιγορῶν τῆς ἀτομικῆς διαφορᾶς, καὶ
 ὡς ἐκ τούτου ἀρνεῖται τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν.

γ'. Οἱ σοφισταὶ ἔθετον ζήτημα σπουδαῖον καὶ δυσεπί-
 λυτον λέγοντες· ὅτε ζητοῦμεν τὴν ἀλήθειαν, ἢ ἠξεύρομεν
 τί ζητοῦμεν, καὶ τότε περιττὴ ἡ ζήτησις, ἢ δὲν ἠξεύρομεν,
 καὶ τότε πῶς νὰ βεβαιωθῶμεν ὅτι εὔρομεν τὸ ζητούμενον;—
 Εἰς ταῦτα ἀπήντα ὁ Σωκράτης, ὅτι ἐὰν δὲν παραδεχθῶμεν
 ἐπιστήμην τινὰ ἔμφυτον καὶ δυνάμει ὑπάρχουσαν ἐν τῷ
 πνεύματι, τὸ δῆλημα δὲν λύεται. Αὐτὸς δὲ καὶ ὁ Πλάτων
 ἐπικαλούμενοι τὴν ψυχολογικὴν παρατήρησιν, ἐρείδονται εἰς
 τὸ γεγονὸς τῆς μνήμης, ἥτις ὑποθέτει προγενεστέραν γνῶ-
 σιν. Ἡ συγκεχυμένη καὶ συνθετικὴ ἰδέα εἶναι ἄρα τὸ ἐμ-
 βρυον τῆς διακεκριμένης καὶ ἀναλυτικῆς, ἡ γνῶσις εἶναι
 ἀναγνώριστις τοῦ νοητοῦ καὶ ἀληθοῦς, καὶ ἡ ἐπιστήμη εἶναι

κατὰ Πλάτωνα ἀνάμνησις. — Ἡ νέα αὕτη διδασκαλία διαδοχικῶς μεταμορφωθεῖσα περιῆλθε μέχρις ἡμῶν.

Ἡ γνῶσις τῆς ἀληθείας δύναται νὰ ᾖ πρώτη ἢ κατὰ τὴν μεταφυσικὴν τάξιν ἢ κατὰ τὴν χρονολογικὴν. Καὶ ὁ μὲν Σωκράτης δὲν διακρίνει τὰς δύο ταύτας προτερότητας, ὁ δὲ Πλάτων συνδυάζων τὴν μαιευτικὴν τοῦ Σωκράτους μὲ τὴν κατὰ Πυθαγόραν προύπαρξιν, ἀποδίδει εἰς τὰς ἐμφύτους ἀληθείας τὴν ἐν χρόνῳ προτερότητα, οὐδὲ ἀποποιεῖται τὴν ἀλλήν, δι' ἧς ἡ ἀρχὴ εἶναι πρὸ τῶν συνεπειῶν, καὶ τὸ ἀπόλυτον πρὸ τοῦ σχετικοῦ. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀνασκευάζων τὴν ἐν τῷ Μένωνι θεωρίαν, παραδέχεται ὅμως ὅτι τὸ καθόλου ὑπάρχει δυνάμει ἐν τῷ πνεύματι, καὶ ἀποβάλλων τὸ ἐμφυτον τῶν μερικῶν ἐννοιῶν, δὲν ἀντιμάχεται πραγματικῶς κατὰ τοῦτο οὔτε πρὸς τὸν Σωκράτην, οὔτε πρὸς τὸν Πλάτωνα, διότι οὔτε οὗτος ἰσχυρίζετο ὅτι αἱ καθολικαὶ ἀλήθειαι ὑπάρχουσιν ἐν ἡμῖν ὡς νοήματα ἐνεστῶτα, ἀλλ' ὡς τις θεῖος βλαστὸς ἐκ τῆς τοῦ λόγου καὶ τοῦ ὄντος συνουσίας συλλαμβανόμενος, καὶ ἔχων ἀνάγκην τῆς διαλεκτικῆς, ἵνα ἔλθῃ εἰς τὴν ζωὴν. Ἡ μεγάλη αὕτη σωκρατικὴ καὶ πλατωνικὴ διδασκαλία διαμένει ἐν τῇ Ἀλεξανδρινῇ σχολῇ, καὶ ἀναφαίνεται διὰ τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας. Ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος λέγει ὅτι ἔχομεν ἐσωτερικὸν καὶ θεῖον διδάσκαλον ἐν ἡμῖν, καὶ Θωμᾶς ὁ Ἀκυνάτης πρεσβεύει ὅτι πᾶσα μάθησις ἐξέρχεται ἐκ τῶν μυχῶν τοῦ πνεύματος, ἀνάπτυξις οὕσα αὐτῆς τῆς ψυχῆς. Ἡ δὲ περὶ θεοῦ καὶ ἀνθρωπίνου λόγου διδασκαλία τῆς χριστιανικῆς θεολογίας συνάδει πρὸς τὸ ἐμφυτον τῆς γνώσεως.

Κατὰ δὲ τὴν νέαν φιλοσοφίαν ὁ Καρτέσιος ἐπίσης ἀπαιτεῖ ὡς θεμελιώδη ὄρον τῆς ἐπιστήμης τὴν ἐκ τῆς ἐναργείας ἐσωτερικὴν συγκατάθεσιν δυνάμει ἐμφύτων ἀρχῶν, καθ' ἃς κρίνομεν, καὶ ἃς συλλαμβάνομεν ἐξ ἀνάγκης ἐνεκεν ἐσωτερικῆς τινος προδιαθέσεως. Παρὰ δὲ Λεϊβνιτίῳ ἡ διδασκαλία αὕτη ὀρίζεται ἀκριβέστερον, καὶ συνδυάζεται μὲ τὴν μεταφυσικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, καθ' ὅσον ὁ Λεϊβνίτιος προσπαθεῖ νὰ συμβιδάσῃ τὸ δυνάμει καὶ τὸ ἐνεργείᾳ διὰ τῶν ἀείποτε ἐνεργῶν δυνάμεων (puissances actives), εἴτε ἔχομεν συνείδησιν αὐτῶν εἴτε μὴ, ἐξ ὧν παράγονται, ὡς αἱ ἀνακαλούμεναι διὰ τῆς ἀναμνήσεως (souvenir ἐκ τοῦ subvenir), ὑποβοηθούσης τῆς σκέψεως καὶ ἀφορμῆς δοθείσης ὑπὸ τῆς πείρας, αἱ διακεκριμέναι καὶ ἐνεστῶσαι ἰδέαι· ὅθεν ἡ διαφορὰ τῆς κτήσεως καὶ τῆς ἕξεως. Ὁ μεταξὺ Θεοδώρου καὶ Φιλαλήθους διάλογος ἀναμνηστικῶς τὰς σωκρατικὰς συνδιαλέξεις, καὶ ἰδίως τὴν Θεάλτητον (Essais 35 κλ.). Ἀξιοπαρατήρητοι δὲ εἶναι αἱ ἐξῆς σκέψεις. Ἐπεθύμουν νὰ μάθω πῶς θὰ εἶχομεν τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, εἰ μὴ ἡμεῖς καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ὄντα, καὶ μὴ εὐρίσκωμεν τὸ ὄν ἐν ἡμῖν... Ἡ ψυχὴ περιέχει τὸ ὄν, τὴν ὑπόστασιν, τὸ ἔν, τὸ αὐτό, τὸ αἷτιον, τὴν ἀντίληψιν, τὸν λογισμὸν καὶ πλῆθος ἄλλων ἐννοιῶν, ἃς ἀδύναταν νὰ δώσωσιν αἱ αἰσθήσεις.

Ὅτε δὲ ὁ Κάντιος καταδεικνύει τὸ μέρος τοῦ λόγου ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἧς μόνην τὴν ὕλην παρέχουσι τὰ ἐκτός, ὁ δὲ νοητὸς τύπος ἔγκειται τῇ ψυχῇ, καὶ ὑπὸ ταύτης ἐπιβάλλεται τοῖς αἰσθητοῖς, προφανῶς ἐπανέρχεται εἰς τὴν θεωρίαν τῆς μαιευτικῆς. Τὴν τάξιν, τὴν ἁρμονίαν, τὴν ἐνότητα, αἰ-

τινες συνιστώσι τὴν ἐπιστήμην, δὲν λαμβάνομεν, κατὰ τὸν Κάντιον, παρὰ τῶν ἀντικειμένων, ἀλλ' αὐτὰ ὑποβάλλομεν εἰς τοὺς νόμους τούτους τῆς διανοίας. Ὁ Κάντιος θέτων ὡς κέντρον τὸ ὑποκείμενον, παραβάλλει ἑαυτὸν πρὸς τὸν Κοπέρνικον καταδείξαντα ὅτι οὐχὶ ὁ ἥλιος στρέφεται περὶ τὴν γῆν, ἀλλ' αὐτὴ καὶ τὰ ἄλλα οὐράνια σώματα περὶ τὸν ἥλιον· ὁμολογητέον ὅμως ὅτι τὴν ἐπανάστασιν ταύτην ἤρχισεν ὁ Σωκράτης, ἐκ τῶν ἐντὸς καὶ οὐχὶ πλέον ἐκ τῶν ἐκτὸς ἐξαγαγὼν τὴν ἐπιστήμην.

Τέλος, ἡ νέα Ἀγγλικὴ σχολὴ δύο πολύτιμα στοιχεῖα εἰσήγαγεν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, τὸ τῆς κληρονομικῆς μεταδόσεως καὶ τὸ τῆς ἐξελιξέως (evolution). Ὁ κ. Herberl Spencer δὲν παραδέχεται ὅτι οὐδεμία προϋπάρχει νοητικῆ προδιάθεσις ἐν τῷ πνεύματι, τὸ δὲ ἔμφυτον τῆς γνώσεως ἐξηγεῖ διὰ τῆς προδιατυπώσεως τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης ἕνεκεν ἐπανειλημμένων ἐντυπώσεων, αἵτινες μετεδόθησαν ἐπὶ πολλὰς γενεάς εἰς τοὺς ἀπογόνους, καὶ βαθμηδὸν ἀνεπτύχθησαν καὶ ἐτελειοποιήθησαν (Special synthesis, § 197 Chap. VII). Τοῦτο ἀπομακρύνει, ἀλλὰ δὲν λύει τὸ ζήτημα, διότι πάντοτε ἀναγκαζόμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ἐν αὐτῇ τῇ πρώτῃ πηγῇ τῆς νοήσεως, ὅσα μεμακρυσμένα καὶ ἂν ἦναι, συνδυασμὸν τινα μεταξὺ τῶν ἐκτὸς καὶ τῶν ἐντὸς, καὶ τότε ἀπλούστερον εἶναι νὰ εἰπώμεν μετὰ τοῦ Λεϊβνιτίου, ὅτι ἡ νόησις εἶναι ἐν ἑαυτῇ ἔμφυτος, l' intelligence est innée à elle même, διότι οὐ μόνον, τύποι, ὡς ἔλεγεν ὁ Κάντιος, ἐνυπάρχουσιν ἐν τῇ νοήσει, ἀλλ' ὡς ἐν πάσῃ ἐνεργείᾳ, οὐσιώδης τις τάσις καὶ σκοπός. Κατὰ Σωκράτην καὶ Πλά-

τωνα ὁ σκοπὸς οὗτος εἶναι τὸ ἀγαθόν, δηλ. ἡ ἀπειρος τελειότης, καὶ δύσκολον ν' ἀρνηθῇ τις ὅτι τοιαύτη τάσις ὑπάρχει ἐν πᾶσι καὶ κατὰ πάντα· ἴσως δὲ ἡ τάσις αὕτη, κατὰ τε τὴν νόησιν καὶ τὴν θέλησιν, εἶναι τὸ μόνον τῶντι ἔμφυτον στοιχεῖον ταυτιζόμενον τῇ ἡμετέρᾳ φύσει καὶ ἐνεργείᾳ, καὶ εἰς καὶ εἰς τὴν τάσιν ταύτην ἀνάγεται καὶ ἡ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τάσις, ἣν δὲν εἶδον ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων λαμβάνουσαν ὑπὸ τὸν λόγον. Ἐνταῦθα ὁ κ. Fouillée παραπέμπει εἰς τὰς ἐν τέλει τοῦ β' τόμου τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος μελέτας καὶ εἰς τὸ πόνημα αὐτοῦ, La liberté et le déterminisme, ἐν οἷς πειρᾶται ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὸ θεμελιώδες ἀξίωμα τοῦ λόγου εἶναι ἡ ἀφηρημένη ἔκφρασις τῆς τακτικῆς καὶ φυσικῆς διευθύνσεως τῆς ἡμετέρας ἐνεργείας, δηλ. τῆς τάσεως ἡμῶν πρὸς τὴν ἀπειρον ἐλευθερίαν.

Συνδεδεμένον πρὸς τὰ προηγούμενα εἶναι καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐμπνεύσεως καὶ τῆς μεγαλονοίας (génie). Ἡ καθολικὴ ἀλήθεια παρίσταται, κατὰ Σωκράτην καὶ Πλάτωνα, καὶ εἰς τὰ ταπεινότερα πνεύματα, ἀλλ' εἰς τινὰ προνομιοῦχα ἢ ἐνεργεια τοῦ λόγου εἶναι τόσῳ ἔξοχος, ὥστε μὴ χρίζουσα τῶν ἐπιτόνων καὶ μακρῶν ἐργασιῶν τῆς διαλεκτικῆς καὶ τῆς ἀναλύσεως, ἀποκαλύπτεται διὰ τῆς αὐθορμήτου ἐνοράσεως τῆς μεγαλονοίας, καὶ τὸ ἀναντίρρητον τοῦτο φαινόμενον ἀπέδιδον οἱ ἀρχαῖοι εἰς δαιμόνιον τι, εἰς τινὰ μέθεξιν τοῦ θεοῦ· οὐχὶ ἄλλως ὁ Goethe ὠνόμαζε τὴν μεγαλόνοιαν ἀποκάλυψιν ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀναπτυσσομένην εἰς τὸ ἐξωτερικόν, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος προαισθάνεται τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ὁμοιότητα αὐτοῦ· εἶναι δὲ τοῦτο ἔνωσις καὶ τρόπον τινὰ σύνθεσις

τῆς φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος, παρέχουσα ἡμῖν τὴν γλυκυτάτην βεβαιότητα τῆς ἁρμονίας τοῦ ὄντος, διότι ἀναμφιβόλως ὑπάρχουσι ἐν τῷ ἀνθρώπινῳ πνεύματι, ἐν τῷ ὑποκειμένῳ, ἰδέαι ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς νόμους εἰσέτι ἀγνώστους ἐν τῇ φύσει, ἐν τῷ ἀντικειμένῳ, καὶ ἡ μεγαλόνοια ἀνακαλύπτει τὸν εἰς τὰ ἄλλα βάθη τῶν πραγμάτων κρυπτόμενον νόμον, οὗ τὸν εἰσέτι ἀδιάγνωστον τύπον φέρει ἐν ἑαυτῷ τὸ πνεῦμα. Ὡσαύτως τὴν προαισθησιν τοῦ μέλλοντος, οὐχ ἤττον ἢ τὴν ἀνάμνησιν τοῦ παρελθόντος, παρεδέχοντο ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων. Διὰ τῆς προαισθήσεως ταύτης ἔχομεν αἰφνιδίαν γνῶσιν τοῦ δυνάμει ὑπάρχοντος ἐντὸς καὶ ἐκτὸς ἡμῶν, τοῦτέστι, διαλεκτικοῦ τινος νόμου μέλλοντος νὰ πληρωθῇ, καὶ ὑπὸ τὴν δυνατότητα βλέπομεν τὴν μέλλουσαν καὶ ἀφευκτον πραγματικότητα. Καὶ αὕτη ἡ μεγαλόνοια δὲν εἶναι ἡ προαισθησις, μαντεία, στιγμιαῖά τις μαίευσις καὶ ἀπροσδόκητος γέννησις ἀληθειῶν, ὡς ἐγκυμονεῖ ἡ ψυχὴ. Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι ἄξιον τῆς μελέτης τῆς συγχρόνου ψυχολογίας, καὶ φέρει ἐξ ἀνάγκης εἰς ἔτερον καὶ μυστηριωδέστερον, τὸ περὶ τῶν πρὸς τὸ παρελθὸν σχέσεων τῆς μεγαλονοίας, καὶ περὶ τῶν ποικίλων αἰτιῶν καὶ ἐνεργειῶν ἐξ ὧν αὕτη παράγεται.

δ'. Καίτοι ἐπιμείνας πρὸ πάντων εἰς τὴν ψυχολογικὴν πύγην τοῦ ἔρωτος, οὐχ ἤττον καὶ τὴν μεταφυσικὴν αὐτοῦ ἀρχὴν διείδε πρὸ τοῦ Πλάτωνος ὁ Σωκράτης, καὶ τὸν ἔρωτα τοῦ ἀγαθοῦ ἀνεγνώρισεν ὡς τὸ οὐσιῶδες τέλος πάσης ψυχῆς, καὶ εἰς αὐτὸν ἀνήγαγε πάντας τοὺς ἄλλους, ἐξ οὗ ἡ ταυτότης τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς ἐπιστήμης, διότι ἀμφοτέρων ἀντι-

κείμενον εἶναι τὸ καθόλου ἀγαθόν, δι' οὗ καὶ τὰ κατὰ μέρος ἀγαθὰ καὶ οἱ κατὰ μέρος ἔρωτες ὀρίζονται. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἐπίσης παρατηρεῖται σύγχυσις τοῦ λογικοῦ ὄρου καὶ τοῦ ἐνεργητικοῦ αἰτίου, ὃ ἐστὶ τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας. Μόνον δὲ τὸ ἀγαθόν, ἐν ᾧ πάντα τὰ κατὰ μέρος ἀγαθὰ ταυτίζονται, εἶναι ὁ ἀληθῆς σύνδεσμος καὶ ἡ οὐσία τῆς ἀληθοῦς φιλίας τῶν ψυχῶν, ὡς τὸ ἀπλῶς εὐάρεστον, τὸ ἰδιοτελές καὶ τὸ φαινόμενον ἀγαθόν διαχωρίζουσι, καὶ οὕτω προαγγέλλεται ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία, ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ παράγει καὶ τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην. Πρωτότυπον δὲ στοιχεῖον τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ αἰτιολογισμὸς (determinisme), ὅστις, οὐχὶ ἐκ τῶν ποιητικῶν αἰτιῶν, ὡς ὁ ἐκ τινος μηχανικῆς ἀνάγκης εἰμαρμενισμὸς (fatalisme), παράγεται, ἀλλ' ἐκ τῶν τελικῶν, διὰ τῆς εὐεργετικῆς ἑλξέως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς ἀυθορμήτου καὶ ἐλλόγου συγκαταθέσεως τῆς διανοίας. Ἡ συγκατάθεσις αὕτη καὶ ἐκλογὴ ἐπιδέχεται λογικῶς τὸ ἐναντίον, ἂν καὶ πραγματικῶς τὸ ἐναντίον δὲν ἀληθεύει, διότι τὸ θέλητρον τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι ἀνίκητον. Τὴν ἀνίκητον ταύτην ἑλξεν τοῦ ἀγαθοῦ παρεδέχθη καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ οὐδόλως ἀπάδει πρὸς αὐτὴν ἡ θριαμβεύουσα χάρις τῶν θεολόγων. Ὁ ἄνθρωπος φύσει ἀγαθὸς ὢν, ζητεῖ τὸ ἀγαθόν, καὶ ὑπ' αὐτοῦ κυριεύεται, ἅμα τὸ ἀναγνωρίσῃ, διότι ἐν αὐτῷ εὕρισκει τὸ ἀληθές καὶ τὸ καλόν, καὶ τὸ ἀγαπᾷ, ἅμα τὸ ἰδῆ, καὶ ἅμα τὸ ἀγαπήσῃ, τὸ ἐκπληροῖ. Ἀλλὰ τὸ οὐσιωδέστατον τοῦ ἀγαθοῦ στοιχεῖον, ἡ ἐλευθέρως θέλησις, λείπει ἐν τῇ θεωρίᾳ ταύτῃ, ἥτις ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ αἰσιοδοξία ἀνθρώπινος, καὶ ἐπομένως ἀτελής καὶ οὐχὶ ἀναμάρτη-

τος, διότι ἀμαρτάνομεν ὡςάκις διώκομεν τὸ ψευδὲς ἀγαθὸν ἀντὶ τοῦ ἀληθοῦς, δηλ. τὸ κακὸν, ὅπερ εἶναι τοῦ ἀγαθοῦ παρανόησις, καὶ ἐντεῦθεν ἢ πρὸς τοὺς ἀμαρτάνοντας ὀφειλομένη ἀνογχὴ καὶ ἐπιείκεια, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ τιμωρίᾳ τὸ καθήκον τῆς ἠθικῆς αὐτῶν ἀνορθώσεως.

Ἡ διδασκαλία αὕτη μακρὰν ἔσχεν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ἱστορίας. Καὶ πρῶτος μὲν παρεδέχθη αὐτὴν ὁ Πλάτων, ὁλόκληρον ὡς πρὸς τὸν Θεόν, ἐν μέρει μόνον ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, διότι μόνον παρὰ τῷ Θεῷ ἡ ἀπόλυτος ἐπιστήμη ταυτίζεται τῇ θελήσει. Ἐτροπολόγησε δὲ αὐτὴν ὁ Ἀριστοτέλης εἰσαγαγὼν τὸ ἐκούσιον καὶ τὸ ἀκούσιον, τὴν εὐθύνην, τὴν ἀξιωμασίαν καὶ τὴν ἀναξιωμασίαν, τὴν ἀμοιβὴν καὶ τὴν ποινὴν. Οἱ δὲ στωϊκοὶ ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὴν σωκρατικὴν παράδοσιν, ταυτίσαντες τὴν ἐλευθερίαν μὲ τὴν νόησιν καὶ τὴν ἀρετὴν, ὥστε κατ' αὐτοὺς ἐλεύθερος καὶ ἐνάρετος εἶναι ὁ συνταυτιζόμενος μὲ τὸν καθολικὸν λόγον, ὁ ζῶν ὁμολογουμένως τῷ λόγῳ, ὅστις εἶναι ὑπερτάτη ἀνάγκη καὶ ἐν ταύτῳ ὑπερτάτη ἐλευθερία. Τὸν Σωκράτην καὶ τὸν Πλάτωνα ἠκολούθησαν ἐπίσης οἱ Ἀλεξανδρινοὶ, καὶ ὁ Πλωτῖνος ὀρίζει τὸ ἐκούσιον, ὃ μὴ βία μετὰ τοῦ εἰδέναι, καὶ κατ' αὐτοὺς ἀληθὴς ἐλευθερία εἶναι ἢ κατ' ἀνάγκην πράξις τοῦ ἀγαθοῦ. Οἱ δὲ θεολόγοι, ἰδίως ἐν τῇ ὄψει, ποτὲ μὲν συνετάχθησαν τῷ Σωκράτει, καὶ τῷ Πλάτῳ. Θεωρήσαντες τὴν θεϊαν χάριν ἀνίκητον, ποτὲ δὲ τῷ Ἀριστοτέλει, ἀντιτάξαντες εἰς αὐτὴν τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν, καὶ ἐντεῦθεν τὸ ζήτημα, εἰν *gratia efficiax per se*, ὡς ἐφρόνουν οἱ Ἰανσενισταί, *aut per aliud*, ὡς ἐδόξαζον οἱ Μολινισταί, καὶ τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ἐν ᾧ

οἱ Ἰανσενισταί, ὧν ἡ ἠθικὴ εἶναι αὐστηροτέρα, ἔκλινον μᾶλλον πρὸς τοὺς στωϊκοὺς, οἱ Ἰησουῖται χαλαρὰν καὶ λίαν ἀνειμένην ἠθικὴν πρεσβεύοντες καὶ μετερχόμενοι, ὑποστηρίζουσι τὴν ἀδιάφορον ἐλευθερίαν, ὡς οἱ ἐπικούρειοι.

Τὴν ἐλευθερίαν ἀνυψοῖ ὑπεράνω τῆς νοήσεως ὁ Καρτέσιος θραύων τολμηρῶς τὴν ὑπὸ τῶν σωκρατικῶν, τῶν πλατωνικῶν καὶ τῶν θωμιστῶν πρεσβευομένην ἐνότητα τῆς θελήσεως, καὶ ἀποδίδων εἰς τὴν ἐλευθερίαν τὸ ἄπειρον, δι' οὗ ὑπερβαίνει τὰ ὅρια πάσης νοήσεως.

Ἀλλὰ τὴν βαθεῖαν ταύτην σύλληψιν τοῦ Καρτεσίου δὲν ἐνόησαν οἱ μετὰ ταῦτα, καὶ ὁ Σπινόζας, ἂν καὶ ἀπέκλειε τὰ τελικὰ αἴτια, ἐπανῆλθεν εἰς τὸν αἰτιολογισμὸν τοῦ Σωκράτους. Ὡς ὁ Πλάτων καὶ ὁ Σωκράτης, ἐπρέσβευεν ὁ Σπινόζας ὅτι ἡ ψυχὴ γίνεται ἐλευθέρᾳ διὰ τοῦ θείου ἔρωτος, ὅτι γινώσκουσα τὸν Θεὸν τὸν ἀγαπᾷ, καὶ ὅτι ὁ καθαρὸς ἔρως ταυτίζεται τῇ καθαρᾷ ἐπιστήμῃ. Συνειθίζοντες δὲ νὰ θεωρῶμεν τὰ πράγματα ὑπὸ τὴν ἰδέαν, ἦτοι τὸ εἶδος, τῆς αἰωνιότητος, *sub specie aeterni* (τὰ γένη τοῦ Σωκράτους καὶ αἱ ἰδέαι τοῦ Πλάτωνος), προετοιμαζόμεθα εἰς τὴν μετὰ θάνατον πλήρη μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐνωσιν. Καὶ πρὸς τοῦτο ἡ ἐλευθερία εἶναι περιττὴ, καὶ ἀρκεῖ ἡ ἐπιστήμη. Ἀπαριθμῶν δὲ τὰς πρακτικὰς συνεπειὰς τῆς πίστεως ταύτης εἰς τὴν παντοδυναμίαν τῶν ἰδεῶν, ὁ Σπινόζας ἐπαναλαμβάνει αὐτολεξεί σχεδὸν τὰ δόγματα τοῦ Σωκράτους καὶ τῶν στωϊκῶν. — Ἐπι μᾶλλον εἰς τὸν Σωκράτην καὶ τὸν Πλάτωνα πλησιάζει ὁ Λειβνίτιος, ὅστις λέγει ῥητῶς καὶ ἀπαραλλάκτως ὡς ὁ Σωκράτης, ὅτι δὲν θέλομεν εἰμὴ ὅ,τι εὐρίσκομεν ἀγαθόν, ὅτι καὶ προτιμῶντες τὸ

χειρόν, υποθέτομεν και πιστεύομεν (ἡ δόξα τοῦ Πλάτωνος) ὅτι εἶναι τὸ βέλτιον, ὅτι τὸ ἀγαθὸν προτρέπει ἡμᾶς ἄνευ καταναγκασμοῦ, ἂν και ἡ προτροπὴ αὕτη εἶναι πάντοτε αποτελεσματικὴ, καὶ ὅτι προαιρούμενοι διὰ τοῦ λόγου τὸ βέλτιον, εἴμεθα μᾶλλον ἐλεύθεροι. Καὶ ἐκ τούτου ἡ μεγάλη πίστις ἦν εἶχεν εἰς τὴν ἐπιρροὴν τῶν φώτων πρὸς ἠθικὴν ἀνάπλασιν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ διδασκαλία τοῦ Λεῖοντίου, στηριζομένη πᾶσα εἰς τὸ θέλητρον τοῦ τελικοῦ αἰτίου, εἶναι ἐκ τῶν νεωτέρων ἡ πιστοτάτη εἰς τὸ σωκρατικὸν πνεῦμα. Μόνον μετὰ τὸν Κάντιον καὶ τὸν Μαῖν δὲ Βιράν ἀνωτέρα ἔννοια τῆς ἐλευθέρως θελήσεως καὶ τῆς ἠθικότητος, ὑπερβαίνουσα τὸν δογματισμὸν τοῦ Καρτεσίου καὶ τὸν αἰτιολογισμὸν τοῦ Σωκράτους, θέλει εἰσαχθῆ εἰς τὴν φιλοσοφίαν, καὶ ἡ θέλησις θέλει θεωρηθῆ ὡς πρώτη ἀρχὴ τῶν πραγμάτων καὶ οὐσία αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως, ἡ δὲ νόησις ὡς ἀντανάκλασις τῆς θελήσεως.

Πρῶτος καὶ ὑπὲρ πάντα ἄλλον συνέλαβεν ὁ Σωκράτης τὴν ἐν τῷ καθολικῷ ἀγαθῷ ἐνότητα ὅλων τῶν ἀγαθῶν, καὶ βεβαίως ὁ κατέχων αὐτὸ ὡς ἀντικείμενον πλήρους καὶ ἀπολύτου ἐπιστήμης, ἐξ ἀνάγκης ἀγαπᾷ καὶ θέλει αὐτό. Ἀλλὰ τὸ ἄκρον τοῦτο ἀγαθὸν εἶναι ἰδανικὸν ὅπερ δὲν ἀληθεύει διὰ τῆς πείρας, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ διὰ τοῦ λόγου ἀπόδειξις αὐτοῦ μένει ἀσυμπλήρωτος, καὶ ἐπιφέρει τὸν δισταγμὸν καὶ τὴν ἀμφιβολίαν, ἅτινα αἴρονται μόνον διὰ τῆς πίστεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ, ἀφ' οὗ πᾶσα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἐπαλήθευσις εἶναι ἀδύνατος, ὡς ἐπίσης ἀδύνατος εἶναι ἡ συνταύτισις τοῦ ἀτόμου, τοῦ πεπερασμένου, μετὰ τοῦ καθολικοῦ καὶ ἀπείρου. Δὲν ἐγχωρεῖ ἐνταῦθα ἡ διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς

ταυτότητος ἦτοι τῆς ἀντιφάσεως ἀπόδειξις, ἥτις μόνη εἶναι ἀναμφίβολος. Ὅθεν ἐπὶ τῶν τοιούτων οὐχὶ πάντοτε ἰσχύει ἡ ἐπιστήμη, ἀλλὰ καὶ ἡ ἠθικὴ καὶ ἔλλογος πίστις (δόξα μετὰ λόγου)· καὶ ἡ πίστις αὕτη, λογικῶς κατωτέρα τῆς ἐπιστήμης, δύναται νὰ εἶναι ἠθικῶς ἀνωτέρα αὐτῆς, καὶ δὲν συχέεται οὔτε μὲ τὴν τυφλὴν καὶ ἄσκεπτον γνώμην, οὔτε μὲ τὸν μυστικισμὸν, διότι δυνάμεθα νὰ δώσωμεν λόγον αὐτῆς (λόγον διδόναι). Οἱ λόγοι καταφάσεώς τινος δύνανται νὰ ἐξαχθῶσιν εἴτε ἐκ τοῦ ὄντος, εἴτε ἐκ τοῦ δέοντος· καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην πρώτην περίπτωσιν, ἡ κατάφασις εἶναι ἀπλῶς λογικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν, εἶναι ἠθικὴ, ὅθεν ἀντὶ τῆς λογικῆς ἀνάγκης τῶν ἀφηρημένων ἀληθειῶν εὐρίσκομεν ἐνταῦθα τὴν ἠθικὴν ἀνάγκην καὶ τὴν ζῶσαν ἀγαθότητα. Τὰ δύο ταῦτα εἶδη τῆς βεβαιότητος δὲν διέκρινεν ὁ Σωκράτης. Ἄν καὶ λείπει ἡ αἰσθητὴ ἐπαλήθευσις, ἡ ἔλλογος αὕτη πίστις εἶναι μάλιστα νοητὴ καὶ ἐλευθέρη, καὶ δι' αὐτῆς μεταβαίνομεν ἀπὸ τοῦ ἰδανικοῦ εἰς τὸ πραγματικόν, ἀπὸ τῆς ὑποκειμενικῆς συλλήψεως εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν βεβαίωσιν· ἡ νόησις πραγματοποιεῖ ἐαυτὴν διὰ τῆς θελήσεως (ἔργῳ καὶ λόγῳ), καὶ ἡ ἠθικότης τελειοποιεῖται διὰ τῆς ἀξιομισθίας. Τὸ γεωμετρικὸν ἀξίωμα δὲν γεννᾷ τοιαύτην πίστιν, διότι δὲν ποιοῦμεν αὐτό, ἀλλ' ἐπιβάλλεται ἡμῖν ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων· τὴν δὲ πίστιν εἰς τὴν πραγματικότητα τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ ποιοῦμεν ἐν μέρει ἡμεῖς διὰ τῆς ἡμετέρας θελήσεως, καὶ ἐκ τούτου ἡ μεγάλη ἀξία τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς διὰ πάσης οὐσίας παντελοῦς εἰς τὸν Θεὸν ἀφοσιώσεως. Τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅπερ οὐσιωδῶς εἶναι τὸ τῆς

πρὸς ἀλλήλας ἀξίας τῶν λογικῶν ἀρχῶν, ἐὰν δηλ. ἡ ἀρχὴ τῶν τελικῶν αἰτίων, ἢτοι τῆς τελεότητος, ἔχει ἡττονα ἀξίαν τῶν ἀρχῶν τῆς ταυτότητος καὶ τῆς αἰτιότητος, καὶ τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων τοῦ λόγου καὶ τῆς πίστεως, ἀναπτύσσει ὁ κ. Fouillée ἐν τῷ σοφῷ αὐτοῦ πονήματι *La liberté et le déterminisme*. Συμφώνως δὲ πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ πρεσβευομένην ἀρχὴν κατηγορεῖ τὸν Σωκράτην καὶ πάντας τοὺς ἰδανιστάς, ὅτι μεταξὺ τῶν παντοδυνάμων ἰδεῶν, ὑφ' ὧν φερόμεθα εἰς τὴν ἐνέργειαν, δὲν διέκρινον τὴν δραστηριωτέραν καὶ μᾶλλον ἀκατάσχετον, τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι ἅμα ἀνατελλῆ αὕτη ἐν τῷ πνεύματι, κατανοοῦμεν αὐτήν, καὶ ἐπιθυμοῦμεν, καὶ ἀγαπῶμεν, καὶ πραγματοποιοῦμεν, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὁμοιοῦμενοι, κατὰ Πλάτωνα, πρὸς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο τοῦ ἔρωτος ἡμῶν.

ε. Τὴν ἀντίθεσιν τῆς ἠθικῆς τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ λόγου εὐρίσκωμεν ἐνόρως ἐν τῇ ἐλληνικῇ φιλοσοφίᾳ· καὶ κατὰ μὲν τὴν πρώτην, πάντα ὑπάγονται εἰς τὴν αἰσθητὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀτόμου, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν, τὸ ἀτομον ὑποτάσσεται εἰς τὸ ὅλον, οὐ εἶναι μέρος, εἰς τὸν καθολικὸν νόμον, ἐν συλλαμβάνει ὁ λόγος του. Μολις δὲ διείδον οἱ ἀρχαῖοι ἀνωτέραν τινὰ διδασκαλίαν καὶ μόνην ἀληθῶς ἠθικὴν, στηριζομένην εἰς τὴν ἐλευθέραν θέλησιν, ἢτις εἶναι καὶ τοῦ καθήκοντος· ἡ ἀρχὴ καὶ τοῦ δικαίου, καὶ ποιεῖ ἑαυτὴν καὶ τὸν ἴδιον νόμον. Ἐν τῇ προόδῳ ταύτῃ τῆς ἀρχαίας διανοίας πρὸς τὴν ἠθικὴν ἰδέαν σπουδαίαν θέσιν κατέχει ὁ Σωκράτης, ἣν διαφωτίζουσι καὶ ἐξακριβοῦσι τὰ προηγούμενα τῆς διδασκαλίας του, ἅτινα ὀφείλομεν νὰ ὑποδείξωμεν.

Ἐν ᾧ κατὰ τοὺς Πυθαγορείους καὶ τοὺς Ἐλεάτας, τὸ ἀγαθὸν ὑφίσταται εἰς τὴν ἁρμονίαν, τὸν ἀριθμὸν, τὴν ἐνότητά, τουτέστιν εἰς μαθηματικούς τύπους καὶ λογικούς νόμους, κατὰ τοὺς Μιλησίους καὶ τοὺς Ἀβδηρίτας, τὸ ἀγαθὸν ἀνάγεται καὶ εἰς εὐάρεστον. Ἰδίως κατὰ τὸν Δημόκριτον, προδρομὸν τοῦ Ἐπικούρου, τὸ ἀγαθὸν εἶναι τὸ ὠφέλιμον. Ὅρος γὰρ συμφορέων καὶ ἀσυμφορέων, τέριψις καὶ ἀτερπία (Στοβ. λογ. γ' 35), καὶ ἡ ὠφέλεια εἶναι διορισμὸς καὶ διάκρισις τῶν ἡδονῶν. Δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ φύσει εἰμὴ τὸ εὐάρεστον ἢ τὸ δυσάρεστον, νόμῳ δέ, ἢτοι διὰ τῆς διανομῆς τῆς διανοίας, ὑπάρχει τὸ καλὸν καὶ τὸ αἰσχρὸν, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἀδίκον ἐν τε τῷ ἀτόμῳ καὶ τῇ πολιτείᾳ, ἐν ἣ τὰ πάντα ἀνάγονται εἰς τὴν ὠφέλειαν. Ἐκ τῆς τάσεως ταύτης προήλθεν ὁ σκεπτικισμὸς τῶν σοφιστῶν, καθ' οὓς πάντα καὶ ἠθικῶς καὶ μεταφυσικῶς εἶναι σχετικὰ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐν οἷς ἡ σύγχρονος Ἀγγλικὴ σχολὴ τῶν ὑλοφρόνων εὐρίσκει τὰ προηγούμενα, ὡς λέγει ὁ Γρότε, τῆς ἰδίας διδασκαλίας. Τοιαύτην ἠθικὴν ἐπολέμησεν ὁ Σωκράτης ἀναγαγὼν οὐχὶ τὸ ἀγαθὸν εἰς τὸ ὠφέλιμον, ἀλλὰ τὸ ἀνάπαλιν, καὶ ἀποδείξας, ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι τὸ τέλος ἐκάστου πράγματος ἀποκαλυπτόμενον ὑπὸ τοῦ λόγου. Ἐντεῦθεν οἱ ἄγραφοι νόμοι, ἀνώτεροι τῶν γραπτῶν, καθ' ὃ ἀπορρέοντες οὐχὶ ἐκ συνθήκης, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν ὄντων. Κατὰ τοὺς νόμους τούτους, ὑπάρχει ἡ λογικὴ κατάταξις, ἢτοι ἡ διανομὴ τῶν γενῶν καὶ εἰδῶν, ἐν ἣ τὸ γένος τὸ καθόλου, εἶναι τὸ κύριον καὶ οὐσιῶδες στοιχεῖον τοῦ ὀρισμοῦ, καὶ οὕτω ἀποκαθίσταται ἡ ἐνότης τῆς φύσεως

και του λόγου, της πραγματικότητας και της διανοίας, διότι υπάρχει λόγος ανώτερος του ημετέρου, οὐ οί νόμοι εἶναι λογικοί και φυσικοί, υπάρχει ἢ ἐν τῷ παντί φρόνησις, βελτίων ἢ κατ' ἄνθρωπον νομοθέτης, θέλων και πράττων τὸ ἀγαθόν, και διὰ τοῦ νόμου αὐτοῦ ἀνταμείβων και τιμωρῶν· ἄρα και αὐτὸς ἀγαθὸς ὢν και τέλειος, ἐξ οὗ πᾶν τέλειον και ἀγαθόν.

Ἡ ἠθικὴ μέθοδος τοῦ Σωκράτους πρὸς προσδιορισμὸν τῶν καθηκόντων ἡμῶν εἶναι ἡ ψυχολογικὴ παρατήρησις συνδυαζομένη μετὰ τὴν διαλεκτικὴν μελέτην τῶν τελικῶν αἰτίων, και ἀπ' αὐτοῦ εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως προήλθον οἱ τε κυνικοί, οἱ μεγαρεῖς, οἱ πλατωνικοί και οἱ στωϊκοί, καθ' οὓς ἀγαθόν, λόγος και φύσις ἐξισοῦνται πρὸς ἀλλήλα. Γινώσκομεν, ἀφ' ἑτέρου, ὅτι τὸ λογικὸν ταυτίζεται μετὰ τὸ καθόλου, τοῦτο δὲ εἶναι ὁ χαρακτηριστὴρ ἴδιος τοῦ ἀνωτάτου τέλους, ἢ τοῦ ἀγαθοῦ. Τὸ καθολικὸν τοῦτο τέλος συνδέεται πρὸς ἐκάστην μερικὴν πράξιν διὰ τινος διαμέσου σχέσεως, ἣτις εἶναι ἠθικῶς μὲν, τὸ ὠφέλιμον, μεταφυσικῶς δέ, ἢ μεταξὺ μέσου και τέλους σχέσις, και λογικῶς, τὸ γένος, διάμεσον τι μεταξὺ μερικοῦ και καθολικοῦ. Και ἐντεῦθεν ἡ κατάταξις τῶν ἀγαθῶν κατὰ τὴν σχετικὴν ἀξίαν ἐκάστου, ἀντίστοιχος πρὸς τὴν εἰς γένη και εἶδη λογικὴν κατάταξιν, και ἀντίστοιχος ἐπίσης πρὸς τὴν ἠθικὴν κατάταξιν τῶν καθηκόντων, και οὕτω ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Πλάτωνος προετοιμάζεται και προαγγέλλεται. Ἡ γενίκευσις καταλήγει εἰς τὸν ὀρισμὸν, ὅστις εἶναι ἐκείνη ἡ σχέση μεταξὺ τέλους και μέσου, ὥστε ἡ πράξις τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι τρόπον τινά ὁ διὰ τῶν πράξεων ὀρισμὸς τῶν πραγμάτων.

Πᾶσα λοιπὸν ἡ ἠθικὴ μέθοδος τοῦ Σωκράτους εἰς τοῦτο ὀφίσταται, ὅτι δι' αὐτῆς ἀνερχόμεθα εἰς τὰ γένη, κατερχόμεθα εἰς τὰ εἶδη, καταδεικνύομεν τὴν σχέσιν αὐτῶν ἐν τῷ ὀρισμῷ, και θέτομεν διὰ τῆς πράξεως τοῦ ἀγαθοῦ τὸ γένος ὑπεράνω τοῦ εἶδους.

Ἀλλὰ τί εἶναι ἐπὶ τέλους τὸ ἀγαθόν τοῦτο, ἀντικείμενον τοῦ λόγου, ὅπερ ἀναγνωρισθὲν ὡς ἀνωτάτη ἀλήθεια ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης, πραγματοποιεῖται διὰ τῆς ἀρετῆς; Κατὰ τὸν Πλάτωνα (Πολιτ.) τὸ ἀγαθόν τοῦτο δὲν εἶναι οὔτε ἡ ἡδονὴ οὔτε ἡ ὠφέλεια, ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη, δι' ἣς πάντα ἀνάγονται εἰς τὴν ἁρμονίαν και τὴν ἐνότητα ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ ἀτόμου, ὡς ἐν τῷ κόσμῳ τῆς πόλεως και ἐν τῷ κόσμῳ τῆς φύσεως, και ὑπεράνω αὐτῆς τῆς δικαιοσύνης, καθὼς ἐν ὄν φύσει και ἑναρμόνιον, και αἰδίων, και ἀτρεπτον, και τέλειον, ἴσταται τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν, και διὰ τοῦτο ἡ ψυχὴ τοῦ δικαίου εἶναι ἀθάνατος. Ἡ δικαιοσύνη εἶναι μία τῶν Ἰδεῶν, και μετ' αὐτῶν ἀνέρχεται εἰς τὸν νοητὸν και ἰδανικὸν κόσμον, και διὰ τοῦτο, εἰς τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν, και ταυτίζεται, ἀντικειμενικῶς μὲν, μετὰ τὸ ἀληθὲς και καλόν, ὑποκειμενικῶς δέ, μετὰ τὴν ἐπιστήμην, τὸν ἔρωτα και τὴν ἀρετήν. Ἄν και δὲν ἀνῆλθεν εἰς τὸ μεταφυσικὸν τοῦτο ὕψος ὁ Σωκράτης, θεωρήσας τὸ ἀγαθόν μᾶλλον κατὰ τὰ ἐξωτερικὰς αὐτοῦ σχέσεις και ὑπὸ τὴν ἔψιν τοῦ ὠφελίμου, οὐχ ἤττον παρέστησε και αὐτὸς τὴν φυσικὴν και θεϊαν δικαιοσύνην ὡς ἔχουσαν ἐν ἑαυτῇ τὸ ἴδιον κῦρος, και ἀπονέμουσαν τὴν εὐτυχίαν εἰς τὴν ἀρετὴν και τὴν δυστυχίαν εἰς τὴν κακίαν, και διήνοιξεν οὕτω εἰς τὸν Πλάτωνα τὴν ὁδόν, ἵνα εἰσελθὼν εἰς

τὰ ἐνδότερα τοῦ ζητήματος ἴδη τὸ ἀγαθόν, οὐχὶ πλέον κατὰ τὰς ἐξωτερικὰς αὐτοῦ σχέσεις καὶ συνεπείας, ἀλλ' ὡς ὑφιστάμενον ἐνδομύχως ἐν αὐτῇ τῇ δικαιοσύνῃ. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ὁρμώμενος ἐκ τῶν αὐτῶν σωκρατικῶν ἀρχῶν προέβη κατὰ τοῦτο ἄλλως ἢ ὁ Πλάτων, διότι τὸ ἀγαθὸν θέτει ἐν τῇ ἐνεργείᾳ, ἐν τῷ οἰκείῳ ἔργῳ, καὶ ἐπειδὴ κύριος χαρακτήρ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ νόησις, τὸ ἄκρον ἀγαθὸν εἶναι αὐτὴ ἡ νόησις, καθαρὰ καὶ ἀφιλοκερδής, θέλουσα ἑαυτὴν δι' ἑαυτὴν, καὶ ἐν ἑαυτῇ εὐρίσκουσα τὴν ἰδίαν ὠφέλειαν (Ἡθ. Νικομ. ἐν τέλει). Τοιούτῳ τρόπῳ ὁ Ἀριστοτέλης λαμβάνει παρὰ τῶν προκατόχων του τὴν ἰδέαν τοῦ τελικοῦ αἰτίου, ἀλλὰ ζητεῖ τὸ τέλος τὸ ἀνώτατον, τὸ ἀπόλυτον, ἐν αὐτῷ τῷ ἀτόμῳ, οὐχὶ ἐν τῇ ἡδονῇ, ἥτις εἶναι τὸ σχετικὸν καὶ εὐμετάβλητον ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας, ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ ἐνεργείᾳ, ἥτις οὐσιωδῶς εἶναι αὐτὴ ἡ νόησις ἐν τῇ ἀνωτάτῃ αὐτῆς ἀναπτύξει, καὶ οὕτω πάλιν τὸ σωκρατικὸν πνεῦμα θριαμβεύει καὶ παρ' Ἀριστοτέλει, διότι τὸ ἀγαθὸν καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἀνάγεται εἰς τὴν ἐπιστήμην.

Μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἡ ἀρχαία φιλοσοφία ἠκολούθησε νὰ ταλαντεύηται μεταξὺ τῆς αἰσθητόφρονος ἠθικῆς καὶ τῆς ἰδανικῆς, χωρὶς νὰ ὑπερβῇ αὐτάς. Ὅμως οἱ ἐπικουρείοι καὶ αὐτοὶ οἱ στωϊκοὶ διορῶσιν ἤδη ἀρχὴν τινὰ ἀνωτέραν καὶ τοῦ μεταξὺ φύσεως καὶ νόμου ἀνταγωνισμοῦ, ὃν ἐπρέσβευον οἱ σοφισταί, καὶ τῆς ἀμέσου ταυτότητος τῶν δύο τούτων ὄρων, ἣν ὑπεστήριζεν ὁ Σωκράτης. Καθ' ὅσον ὁ νοῦς τῶν ἀρχαίων εἰσδύει βαθύτερον εἰς τὴν ἰδέαν εἴτε τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας, ἣν ἡ ἡμετέρα φύσις ἐπιζητεῖ, εἴτε τοῦ καθολικοῦ νό-

μου, ὃν ὁ ἡμέτερος λόγος ἐπιδιώκει, κατὰ τοσοῦτον ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας διασαφηνίζεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον· καὶ αἱ πλέον ἀντίθετοι διδασκαλῆαι καταντῶσιν ἐξ ἴσου νὰ θέσωσι τὴν ἀνωτάτην ἱκανοποίησιν τῆς φύσεως καὶ τὸν ἀνώτατον νόμον τῆς θελήσεως ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ τοῦ λόγου, ἐπειδὴ καὶ οἱ ἐπικουρείοι τὴν ἐλευθερίαν ὑποθέτουσιν εἰς τὴν ἀταραξίαν των, *fatis avulsa voluntas*, καὶ οἱ στωϊκοὶ εἰς τὴν ἀπάθειάν των, καὶ τὴν ἐλευθερίαν ὡς ἄκρον εὐδαιμονίαν θεωροῦσιν οἱ φιλόσοφοι, καὶ ταύτην ὡς ἀνώτατον νόμον καὶ ἀνώτατον ἰδανικὸν τοῦ λόγου πρεσβεύουσιν οἱ ἰδανισταί, καὶ οὕτω προετοιμάζεται ἡ ἔννοια ὑψηλοτέρας ἠθικότητος ὑπερβαίνουσα ἀμφοτέρους τοὺς τύπους τῆς ἀρχαίας ἀνάγκης, τὴν φύσιν καὶ τὸν νόμον· ἀλλὰ μόνη ἡ νεωτέρα φιλοσοφία ἐμελλε νὰ κατίδη τὴν ἀληθῆ ἔκτασιν καὶ τὰς ἀληθεῖς συνεπείας τῆς ἐλευθέρας θελήσεως, ἥτις παρέχει ἑαυτῇ τὴν ἰδίαν φύσιν καὶ τὸν ἴδιον νόμον.

Ὡς πρὸς τὰς μερικὰς ἀρενάς, τὴν ἐγκράτειαν, τὴν ἀνδρίαν κλ. εἶδομεν ὅτι καὶ ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων ἀνήγαγον αὐτάς διαλεκτικῶς εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ ἀγαθοῦ, ἐξ ἧς καὶ ὁ σύνδεσμος τῶν ψυχῶν καὶ τὸ καθήκον τῆς πρὸς πάντας δικαιοσύνης καὶ εὐποιίας· καὶ ὁ μὲν Πλάτων ἐν αὐτῇ τῇ διακρίσει τῶν ἀρετῶν κατέδειξε τὴν ἀρμονίαν, ὁ δὲ Σωκράτης, καταργήσας τὴν θέλησιν καὶ τὸ πάθος, ἐξαλείφει τὴν διάκρισιν, καὶ πάσας τὰς ἀρετάς ἀνάγει εἰς μόνην τὴν ἐπιστήμην. Ταύτης δὲ ἡ κοινωνικὴ ἐπιρροή ἐξηγεῖ καὶ ἐπιβεβαιοῖ τὴν σχετικὴν ἀλήθειαν τῶν σωκρατικῶν ἰδιῶν, διότι ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς στατιστικῆς, εἰς ἣν πολλὴν

ἐπέστησαν προσοχὴν οἱ νεώτεροι, καταφαίνεται εὐρύτερον καὶ σαφέστερον πόσον εἶναι ἀλάνθαστοι οἱ λογικοὶ νόμοι, καθ' οὓς ἡ πρόοδος τῶν ἠθῶν ἀντιστοιχεῖ πάντοτε πρὸς τὴν πρόοδον τῶν φώτων, καὶ ἐπὶ τέλους τὸ ἀγαθὸν ὑπερισχύει. Καὶ ἐὰν ὁ Σωκράτης ἔζη εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, βεβαίως, πρὸς ἀσφαλῆ θεραπείαν τῶν κοινωνικῶν κακῶν καὶ αἰσίαν λύσιν τῶν πολιτικῶν προβλημάτων, δύο ἤθελε προτείνει σύμφωνα πρὸς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ μέσα· νὰ φωτίσωμεν τὴν κοινωνίαν περὶ τῶν δικαιωμάτων καὶ πρὸ πάντων περὶ τῶν καθόντων αὐτῆς, καὶ νὰ τῇ ἀποδείξωμεν ὅτι τὰ ἀληθῆ αὐτῆς συμφέροντα ταυτίζονται μὲ τὰ καθήκοντά της, διότι ἐκ τῶν δύο τούτων ἐξαρτᾶται πᾶσα ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ ἀγωγή καὶ ἡ ἀληθῆς τῶν λαῶν εὐημερία. Εἶδομεν δὲ ὅτι ἡ ἀριστοκρατικὴ τάσις τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας ὑπῆρχε μόνον κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῆς, διότι αὐτὴ ἡ ἐπιστήμη ἀποκλείει τὴν βίαν, καὶ δὲν διαδίδεται εἰμὴ διὰ τῆς πειθοῦς καὶ τοῦ λόγου. Δημοκρατία τυφλή, ἐμπαθής, ἀνευ φώτων καὶ ἠθῶν ἔχει μόνον τῆς δημοκρατίας τὸ ὄνομα, καὶ οὐσιωδῶς εἶναι τυραννία παράγουσα τὴν ἀναρχίαν ἢ τὸ ἀπολυτισμόν. Ὡσαύτως ἀριστοκρατία ἐπιβαλλομένη διὰ τῆς βίας εἶναι ὀλιγαρχικὴ τυραννία καὶ οὐχὶ ἡ κυβέρνησις τῶν ἀρίστων. Μόνη ἡ ἔλλογος καὶ ἠθικὴ ἐλευθερία συμβιβάζει τὰ δικαιώματα τοῦ λαοῦ μὲ τὰς λειτουργίας τῶν ἀρχόντων, καὶ τούτους ἐκλέγει ἐκ τῶν ἠθικωτέρων καὶ ἰκανωτέρων πολιτῶν, καὶ αὐτῶ ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ λόγου προκύπτει οὐ μόνον ἡ ἐν τῷ ἀτόμῳ ἠθικότης, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀρίστη πολιτεία.

ς'. Ἐν ταῖς προηγουμέναις παραγράφοις ἐξεθέσαμεν συνοπτικῶς τὴν διαλεκτικὴν, ἥτοι τὴν λογικὴν, ἠθικὴν καὶ μεταφυσικὴν μέθοδον τοῦ Σωκράτους, ἐν γένει καὶ καθ' ἕκαστα (α. β'.): τὴν κατ' αὐτὸν ἐμφυτον γνῶσιν καὶ τὴν μαιευτικὴν τέχνην (γ'.): τὴν σωκρατικὴν θεωρίαν τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς θελήσεως (δ'.): καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν τοῦ Σωκράτους διδασκαλίαν (ε.). Ὅπως δὲ συγκεφαλαιώσωμεν, εἰ δυνατόν, καὶ αὐτὸ τὸ συμπέρασμα τῆς παρούσης μελέτης, ὀφείλομεν ν' ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἀναγνώστου ὅτι τὴν ἰδέαν τοῦ τελικοῦ αἰτίου, ἥτοι τοῦ ἀγαθοῦ, πρῶτος ἔθηκεν ὁ Σωκράτης ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς διανοίας καὶ τοῦ κόσμου, καὶ δι' αὐτοῦ διεῖδε τὴν ὑψηλοτέραν τῶν μεταφυσικῶν ἐννοιῶν, τὴν ἐνότητα πάντων τῶν ἀγαθῶν ἐν τῷ καθολικῷ ἀγαθῷ. Ἐντεῦθεν ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι ἡ ὑπερτάτη ἐπιστήμη, καὶ τόσον ἰσχυρὰν καὶ ἀποτελεσματικὴν ἐθεώρει τὴν ἐπιστήμην ταύτην, ὥστε ἀναγκαιῶς κατ' αὐτὸν πραγματοποιεῖ τὸ ἴδιον ἀντικείμενον ἐν τε τῷ ἀτόμῳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ. Ταύτην δὲ τὴν ἐπιστήμην ἔχει ἐν ἑαυτῇ συνεπτυγμένην ἡ ψυχὴ ἐγκυμονοῦσα, καὶ διὰ τῆς διαλεκτικῆς γεννῶνται αἱ ἀλήθειαι ὧν εἶναι ἔγκυος, δηλ. ἡ λογικὴ καὶ ἠθικὴ κατάταξις τῶν γενῶν καὶ τῶν εἰδῶν, ἡ ἀρμονία τῆς νοήσεως καὶ ἐνεργείας, τοῦ νόμου καὶ τῆς φύσεως, τῆς θεωρίας καὶ τῆς πράξεως. Ἐὰν δὲ παρεγνώρισεν ὁ Σωκράτης τὴν ἐνδοτάτην τῆς ψυχῆς ἐλευθερίαν, ἀποδοτέον τοῦτο εἰς τὸν ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ ἐνθουσιασμόν του, δι' οὗ θεωρεῖ ὡς πραγματοποιήσιμον ἐν ἡμῖν καὶ ἀπὸ τοῦδε ἐκεῖνο τὸ ἰδανικόν ἐν ᾧ τὸ ἀγαθὸν καὶ ἡ ἐπιστήμη ταυτίζονται, καὶ ὅπερ ὁ Πλάτων ἔθηκεν ἐκ-

τός και υπεράνω ἡμῶν ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἰδεῶν ὡς τέρμα καὶ ὄρον ἀνώτατον τῆς διαλεκτικῆς του. Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς σωκρατικῆς διδασκαλίας ἤρκει νὰ εἰσδύσῃ τις βαθύτερον εἰς αὐτήν, καὶ τοῦτο ἐπραξεν ὁ Πλάτων, τὴν πραγματοποιήσιν τοῦ ἰδανικοῦ ἀναγαγὼν εἰς αὐτὸν τὸν Θεόν, καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀνευρὼν ἐν αὐτῇ τῇ ψυχῇ τὴν γόνιμον καὶ μαιευτικὴν οὕτως εἰπεῖν ἐνέργειαν, δι' ἧς αἱ δυνάμεις αὐτῆς πραγματοποιοῦνται, καὶ οὕτω γινόμεθα αὐτουργοί, ὡς ἔλεγεν ὁ Σωκράτης, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς εὐδαιμονίας ἡμῶν, καὶ προκύπτει ἡ διὰ τῆς ἐλευθερίας τελειότης. Τὴν ἀληθῆ ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας παρῆιδε πᾶσα σχεδὸν ἡ Ἑλληνικὴ ἀρχαιότης. Ἐν τούτοις στηρίζων τὴν μεταφυσικὴν εἰς τὴν ἠθικὴν, ὁ Σωκράτης ὑπέδειξεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὴν ἀληθῆ μέθοδον καθ' ἣν καὶ αὐταὶ αἱ μεταφυσικαὶ ἐννοιαὶ πρέπει νὰ ἐξάγονται ἐκ τῆς ἠθικῆς πράξεως. Ἀλλ' αὕτη δὲν εἶναι πλήρης ἢ ὅτε ἀπορρέει ἐκ τῆς ζώσης, τουτέστι, προσωπικῆς καὶ ἐλευθέρως ἀγαθότητος, ὡς ἐκ τούτου ἡ ἠθικὴ ἀρχὴ τοῦ Σωκράτους εἶναι ἠθικὴ ἐξ ἡμισείας. Καὶ διὰ τοῦτο παρέμεινε καὶ αὐτὸς καὶ ὁ Πλάτων ἐν τῇ διαμέσῳ χώρᾳ τοῦ ὠφελίμου καὶ τοῦ καλοῦ, ὥστε παρ' Ἑλλήσι τὸ ἀκρον ἀγαθὸν εἶναι καλολογικὸν μᾶλλον ἢ ἠθικόν. Ἀλλά, καὶ τοὶ ἀτελής, ἡ σωκρατικὴ φιλοσοφία εἶναι οὐσιωδῶς ἀληθής, καὶ δύο πολυτίμους ἀρχὰς παρέχει εἰς τὴν σύγχρονον ἐπιστήμην· ὅτι ἡ μεταφυσικὴ ὑποτάσσεται εἰς τὴν ἠθικὴν, καὶ ὅτι εἰς τὴν ἠθικὴν ἐπίσης ὑποτάσσεται καὶ ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἐπιστήμη, διότι τὸ ἀγαθὸν εἶναι ὁ ἔσχατος καὶ ὁ ἀνώτατος λόγος, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῶν ὄντων.

Ἐλεγεν ὁ Σωκράτης ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ του, ὅτι καὶ ἐν τῷ ἄλλῳ κόσμῳ θὰ εὐηρεστεῖτο νὰ συνεχίσῃ τὴν ἀποστολὴν του ἐπερωτῶν καὶ φιλοσόφους, καὶ ποιητάς, καὶ ῥήτορας, ἵνα διακρίνῃ τίνες εἶναι οἱ ἀληθεῖς, καὶ τίνες οἱ νομιζόμενοι, μὴ ὄντες δὲ σοφοί. Ἐὰν δὲ καὶ μεταξὺ ἡμῶν ἐπανήρχετο, βεβαίως θὰ ἐπανελάμβανεν, ὅτι ὁ κατέχων πᾶσας τὰς ἐπιστήμας καὶ τέχνας ἀνευ τῆς ἐπιστήμης τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ δικαίου, οὐδὲν γινώσκει, καί, ὡς ἐν τῷ Κλειτοφῶντι, θὰ ἔλεγε: Ποῦ φέρεσθε, ἄνθρωποι, καὶ ἀγνοεῖτε οὐδὲν τῶν δεόντων πράττοντες, οἵτινες χρημάτων μὲν περὶ πᾶσαν τὴν σπουδὴν ἔχετε, ὅπως ὑμῖν ἔσται, τῶν δὲ υἱέων οἷς ταῦτα παραδώσετε, ὅπως ἐπιστήσονται χρῆσθαι δικαίως τούτοις, ἀμελεῖτε, καὶ οὔτε διδασκάλους αὐτοῖς εὗρίσκετε τῆς δικαιοσύνης. Εἰς δὲ τοὺς σοφοὺς θὰ ἔλεγεν ἐπίσης· τί ἐρευνᾶτε τὰ ἐπὶ γῆς καὶ τὰ ἐν οὐρανῷ, καὶ ἀμελεῖτε τὸ μόνον παρέχον ἀξίαν εἰς πάντα τὰ ἄλλα, τὴν ἐπιστήμην τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ δικαίου, τὴν μόνην ἀξίαν τοῦ ὀνόματος ἐπιστήμην, τὴν τοῦ ἀγαθοῦ; Εἰς τοὺς ῥήτορας θὰ ἔλεγεν· ἡ καθ' ὑμᾶς τέχνη τοῦ λόγου εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σοφιστεία καὶ ἀπάτη, καὶ λαλεῖτε, ὡς ὁ Ἀλκιβιάδης, περὶ ὧν οὔτε ἡμεῖς οὔτε οἱ ἀκούοντες οὐδὲν γινώσκετε· μόνη ἡ ἀληθῆς εὐγλωττία εἶναι ἡ συγκεκινημένη ἔκφρασις τῆς ἀληθείας. Εἰς τοὺς πολιτικούς ἐπίσης θὰ ἔλεγεν, ὡς εἰς τὸν Ἄνυτον· ὦ θεῖοι ἄνθρωποι, ποῦ εἶναι τὰ ἔργά σας; δείξατε ἂν οἱ λαοὶ εἶναι δι' ὑμῶν ἰσχυρώτεροι καὶ εὐδαιμονέστεροι, καὶ νοήσατε ἐπὶ τέλους, ὅτι μόνη σοφὴ καὶ σωτήριος πολιτικὴ εἶναι ἡ στηριζομένη ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης.

Καί τινες μὲν θεωροῦσι τοῦ Σωκράτους δυνατὸν νὰ παρέλθωσιν, ἢ δὲ ἀδάμαστος πίστις αὐτοῦ εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι ἀνάνατος, καὶ ἐξ αὐτῆς συμφέρει ἀειποτε νὰ ἐμπνεώμεθα. Οὐδεὶς μᾶλλον αὐτοῦ ἐπίστευσεν εἰς τὸν τελικὸν θριάμβον τῆς δικαιοσύνης καὶ εἰς τὴν ἐν τῷ καθολικῷ ἀγαθῷ ὀριστικὴν συμφιλίωσιν τῶν ἀνθρώπων. Ὅσῳ διστάζει καὶ ἀμφιβάλλει ἐνίοτε περὶ ζητημάτων ὑπερβαινόντων, καθ' ἃ ἐδόξαζε, τὰ ὅρια τῆς ἡμετέρας διανοίας, τόσῳ καταφατικὸς εἶναι καὶ βέβαιος περὶ τοῦ νόμου τῆς θελήσεως, περὶ τῆς δικαιοσύνης. Ἰπὸ τῆς πίστεως ταύτης, τοῦ ἀληθοῦς τούτου δαιμονίου, ἐμπνεόμενος καὶ ἐνθουσιῶν, περιεφρόνει τοὺς φαινομενικοὺς θριάμβους τῆς βίας, καὶ ἀπὸ τοῦδε ἀνυψοῦτο εἰς τὴν ἀνωτάτην ἐκείνην σφαῖραν ἐνθα μόνη δύναμις εἶναι ἡ τῆς ἀληθείας.

Ἐνόμιζον οἱ Ἀθηναῖοι ὅτι καταδικάζοντες αὐτὸν ἐστερέουν τὸ ἐθνικὸν θρήσκευμα καὶ τὴν πολιτικὴν των, καὶ ἐπὶ μικρὸν ἐφάνη ὅτι ἐπέτυχον, καὶ τοῦτο ἐπίστευσαν οἱ μυωπάζοντες τῶν συγχρόνων πολιτικῶν, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἤθελεν ἢ ὑπ' αὐτοῦ λατρευομένη δικαιοσύνη, ἢ τὰ πάντα ὑποβάλλουσα εἰς τοὺς ἀπαραγκλίτους νόμους τῆς ἰδίας διαλεκτικῆς, καθ' οὓς θάπτον ἢ βράδιον ἢ ἀλήθεια καὶ τὸ ἀγαθὸν θριαμβεύουσι. Πᾶσαι αἱ μεγάλαι ἰδέαι τοῦ Σωκράτους ἀνέζησαν μετ' αὐτόν, καὶ θέλουσι κυριεύσει τὸν κόσμον. Ὁ Σωκράτης τὸ ἤξευρε, καὶ ἀπέθανε μὲ τὸ μείδιμα εἰς τὰ χεῖλη.

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΦΕΞΗ ^{ΚΝ} ΑΘΗΝΑΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ ΓΝΩΣΕΩΝ ΦΕΞΗ

ΟΡΝΙΘΟΤΡΟΦΙΑ Πρακτική Γ. Παρίση λακ. 70	Ο ΠΛΑΝΗΤΗΣ ΑΡΗΣ Plannarion λακ. 60
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΜΕΛΙΣΣΟΚΟΜΙΑΣ Πρακτικής υπό Κ. Στασινοπούλου 80	ΥΓΙΕΙΝΗ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ υπό J. Laumonier 80
ΑΝΘΟΚΟΜΙΑ Οικιακή Α. Γεωργιάδου 60	ΟΙ ΠΟΛΥΤΙΜΟΙ ΛΙΘΟΙ Paul Gaubert 80
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΟΙΝΟΠΟΙΪΑΣ Πρακτικής υπό Κ. Στασινοπούλου 90	Ο ΧΡΥΣΟΣ υπό H. Mercereau 80
ΑΙ ΑΣΘΕΝΕΙΑΙ ΤΩΝ ΚΡΑΣΙΩΝ υπό Κ. Στασινοπούλου 80	ΤΟ ΑΛΑΣ υπό M. Arsanbauz 80
ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗΣ υπό Federico Reale καθηγητού 90	ΥΓΙΕΙΝΗ των ΟΔΟΝΤΩΝ υπό Schurr 80
ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ ΑΡΩΜΑΤΟΠΟΙΪΑΣ υπό Henri Courin, καθηγητού 80	ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ επί ποσειδώνης και ξύλου 80
ΜΕΤΑΣΟΞΩΔΗΚΟΤΡΟΦΙΑ Πρακτική υπό Χ. Φασκόλου, γεωπόνου 80	ΥΔΑΤΟΓΡΑΦΙΑ 80
ΤΟ ΟΙΝΟΠΝΕΥΜΑ υπό Α. Hébert 80	Ο ΠΝΕΥΜΑΤΙΣΜΟΣ 80
ΚΕΡΑΜΟΠΟΙΪΑ και Άγγειοπλαστική υπό Ch. Guillard, καθηγ. Χημείας 90	Ο ΥΠΝΩΤΙΣΜΟΣ 80
Ο ΗΛΙΟΣ υπό Charles Martin 80	ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΣΑΠΟΝΟΠΟΙΪΑ 90
ΟΔΗΓΟΣ ΤΟΥ ΚΥΝΗΓΟΥ υπό Κιμωνος Δημακαύλη 70	ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΠΟΤΟΠΟΙΪΑ 90
ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΧΟΡΟΥ Πρακτική και θεωρητική υπό Α. Ανδρεοπούλου 90	ΚΡΕΟΦΑΓΙΑ και ΦΥΤΟΦΑΓΙΑ 90
ΟΙΚΙΑΚΗ ΜΑΓΕΙΡΙΚΗ Ν. Σταθάτου 90	ΤΟ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΟΝ 90
ΟΙΚΙΑΚΗ ΖΑΧΑΡΟΠΛΑΣΤΙΚΗ υπό Ν. Δημητριάδου 90	Η ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ του δέρματος και τριχών 60
ΠΩΣ ΚΑΘΑΡΙΖΟΝΤΑΙ και διατηρούνται τα ένδυμα υπό Α. Γεωργιάδου 50	Όδηγός καλλισγ. κακνού υπό Α. Λάμπρου δρ. 1.—
Η ΟΙΚΟΔΕΣΠΟΙΝΑ ως νοσοκόμος και φαρμακοποιός υπό Α. Γεωργιάδου 60	Διδασκαλία Χορού υπό Α. Ανδρεοπούλου 2.—
ΤΟ ΨΑΡΕΥΜΑ υπό Φ. Καλαφάνη 90	Λογιστική και διπλογραφία Faure 4.—
ΟΔΗΓΟΣ ΤΗΣ ΚΑΛΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ υπό της Βαρώνης Στάφ. Τεθχος Α'. Γέννησις—Βάπτισις—Γάμος—Προκλήτηρια—'Εκκλησία—Θεάτρον—'Επιστολαί—'Αγγελτήρια—Φιλοφρονήσεις—'Εσχαί κτλ. 70	Όδηγός της Μοδίστας υπό 'Ελίτς Κιτζέ 1.50
Τεθχος Β'. Γαύματα—'Εσπερίδες—Δώρα—Χοροί—'Αλληλογραφία κτλ. 70	'Εγινόλιον 'Οδοντοφαρμικής Α. Prettere 2.—
Τεθχος Γ'. 'Επιστάσεις—'Εθιμοτυκία συνομιλίας—Προσόντα του αληθοδός τέχνηλεμαν και της εθγανός κνρίας κτλ. 70	Μηχανική και σιδηροδρομική 2.—
ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΕΛΛΙΟΥΡΓΙΑ Π. Σουρή 90	'Εγχειρίδιον 'Ορνιθοτροφίας 0.80
Ο ΟΥΡΑΝΟΣ υπό Charles Martin 60	Οικιακή Γυμναστική 0.90
ΟΙ ΑΣΤΕΡΕΣ υπό Charles Martin 60	Στρατολογικός οδηγός του κληρωτού 0.80
ΟΙ ΣΕΙΣΜΟΙ υπό Victor Meunier 60	Πρακτική παιδιατρική Α. Γεωργιάδου 4.—
ΤΑ ΗΦΑΙΣΤΕΙΑ υπό Charles Martin 60	Μεγάλη μαγειρική και Ζαχαροπλαστική υπό Καντόρου 2.—
Ο ΑΛΚΟΟΛΙΣΜΟΣ υπό Legrain 60	Μέθοδος Κιθάρας Catulll 2.50
ΑΙ ΑΚΤΙΝΕΣ ΡΑΙΝΤΓΕΝ υπό Paul Philpprou, καθηγητού 80	Μέθοδος Μανδολίνου υπό Κριστοφόρο 4.—
ΟΔΗΓΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΟΥ 60	'Ορθογραφικά ασκήσεις υπό Μ. Σουβία 1.20
	Πρακτική Μηχανική υπό Ν. Σολωμού 4.—
	Πρακτική Οικονομική υπό Ν. Σολωμού 2.50
	Σιδηρουργική υπό Ν. Σολωμού 2.50
	Κοκτική και Ραπτική υπό Roussel 8.—
	Συλουργική υπό Α. Λαμπροπούλου 2.50
	Στοιχεία Θεωρίας Μουσικής Α. Λαυράγκα 1.—
	'Εγχειρίδιον 'Αρμονίας υπό Α. Λαυράγκα 4.—
	Όδηγός της τελεωνιακής σπηρσείας υπό Γ. Μουρβίη 2.—

100 ΛΡ. ΒΒΒΙΑ ΔΥΝΑΣΘΕ Ν' ΑΓΟΡΑΣΗΤΕ ΠΑΡΕΧΟΝΤΕΣ 5 ΛΡ. ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΣΗΤΗΛΕ ΤΙΜΟΛΟΓΙΟΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΔΟΡΕΩΝ

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΙ ΔΙΑΛΟΓΟΙ ΦΕΞΗ

(Συστήματος Kuntzé).

Ό *Ελλην έν Γαλλία ή 'Ελληνογαλλικοί διάλογοι μετά της προφορής των γαλλικών λέξεων δρ. 0.80
Ό *Ελλην έν 'Αγγλία και 'Αμερικη ή 'Ελληνοαγγλικοί διάλογοι μετά της προφορής αούτων 0.80
Ό *Ελλην έν Γερμανία ή 'Ελληνογερμανικοί διάλογοι μετά της προφορής των γερμ. λέξεων 0.80
Ό *Ελλην έν 'Ιταλία ή 'Ελληνοιταλικοί διάλογοι μετά της προφορής των 'Ιταλικών λέξεων 0.80
Ό *Ελλην έν Τουρκία ή 'Ελληνοτουρκικοί διάλογοι δι' ελληνικών χαρακτήρων 1.—
Ό *Ελλην έν Αιγύπτω ή 'Ελληνοαραβικοί διάλογοι δι' ελληνικών χαρακτήρων 1.—
Ό *Ελλην έν Ρωσία ή 'Ελληνορωσικοί διάλογοι δι' ελληνικών χαρακτήρων 1.—
Ό *Ελλην έν Ρουμανία ή 'Ελληνορουμανικοί διάλογοι δι' ελληνικών χαρακτήρων 1.—
Le Français en Grèce ή 'Αλλοσληνικοί διάλογοι δι' ελληνικών χαρακτήρων 1.—
Der Deutsche in Griechenland ή Γερμανοσληνικοί διάλογοι δι' ελληνικών χαρακτήρων 1.—
The Englishman in Greece ή 'Αγγλοσληνικοί διάλογοι δι' ελληνικών χαρακτήρων 1.—
L'Italiano in Grecia ή 'Ιταλοσληνικοί διάλογοι δι' ελληνικών χαρακτήρων 1.—

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΦΕΞΗ ^{EN} ΑΘΗΝΑΙΣ

ΙΑΤΡΙΚΑ

ΕΙΔΙΚΗ ΝΟΣΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ, υπό Α. Strimpell, καθηγητού διευθυντού της Ιατρικής κλινικής του εν Βreslau Πανεπιστημίου. Έξελληνισθείσα εκ της τελευταίας 16ης εκδόσεως του Γερμανικού πρωτοτύπου υπό Α. Καλλιβωκά και Θ. Βαρούνη, ύφηγητων Έθν. Παν. Μετ' εικόνων. Τόμοι 8. Έκδοσις 1908. Δρ. 50.—

ΕΠΙΤΟΜΗ ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑΣ, υπό Paul Lefert, καθηγ. Μετάφρ. Α. Καλλιβωκά. Δρ. 4.—

ΕΠΙΤΟΜΗ ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΘΟΛΟΓΙΑΣ, υπό Paul Lefert. Μετάφρ. Ν. Μακρίδου. Δρ. 4.—

ΕΠΙΤΟΜΗ ΦΑΡΜΑΚΟΛΟΓΙΑΣ, γραφέισα υπό Άν. Καλλιβωκά, Ιατρού. Σελ. 890. Δρ. 4.—

ΟΣΕΙΑΙ ΛΟΙΜΩΔΕΙΣ ΝΟΣΟΙ Α. Strimpell, μετάφρασις Α. Καλλιβωκά. Δρ. 8.—

ΧΕΙΡΟΥΡΓΙΚΗ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ εν τῇ καθ' ἡμέραν πράξει, μετά πολλῶν ἐν τῇ κειμένην εικόνων υπό Γεωρ. Φωκά, καθηγητοῦ ἐν τῇ Έθν. Πανεπιστημίῳ, τόμοι 2 Δρ. 80.—

ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ, υπό Ε. Vialut και Ε. Jolyet καθηγητῶν, μετάφρασις Άλ. Γεωργιάδου Ιατροῦ, εικόνες 150 Δρ. 16.—

ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ υπό Ν. Καλλιβωκῆ, καθηγητοῦ τῆς Θεραπευτικῆς καὶ Φαρμακολογίας ἐν τῇ Έθν. Πανεπιστημίῳ.

ΠΕΡΙ ΟΡΡΟΘΕΡΑΠΕΙΑΣ, υπό Ίω. Καραβία, ὑφηγητοῦ τῆς Φαρμακολογίας κλπ. Δρ. 8.—

ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ ΧΕΙΡΟΥΡΓΙΚΗΣ υπό τοῦ Dr Villeroy, κατὰ μετάφρασιν Ό. ρέατου Κυπρίδου, Ιατροῦ. Δρ. 5.—

ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ ΦΑΡΜΑΚΟΛΟΓΙΑΣ καὶ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗΣ υπό Henri Durand, Μετάφρασις Α. Καλλιβωκῆ, Δρ. 5.—

ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ ΕΙΔΙΚΗΣ ΝΟΣΟΛΟΓΙΑΣ υπό Dr. Villeroy, μετάφρασις Χρ. Μοσχονησίου, Ιατροῦ. Δρ. 5.—

100 ΔΡ. ΒΙΒΛΙΑ ΑΓΟΡΑΖΕΤΕ 5 ΔΡ. ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΠΛΗΡΟΝΟΤΕΣ 5 ΔΡ. ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΠΛΗΡΗΣ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ἐφαρμοσμένη, υπό Gaston Lyon. Μετάφρασθεῖσα ἐκ τῆς τελευταίας ἐκδόσεως υπό Ι. Καραβία, Ι. Παπαβασιλείου, Ι. Άβάξου καὶ Α. Καλλιβωκά Ιατροῦν. Τόμ. 2, σελ. 2000 Δρ. 80.—

ΑΦΡΟΔΙΣΙΑ ΝΟΣΗΜΑΤΑ, υπό Edmond Lesser καθηγητοῦ τῆς Συφιλιδολογίας ἐν Βερολίῳ. Μετάφρασις ἐκ τῆς τελευταίας ἐκδόσεως υπό Σ. Ζωγραφίδου καὶ Α. Γεωργιάδου Δρ. 8.—

ΕΠΙΤΟΜΗ ΑΝΑΤΟΜΙΚΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ γραφέισα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ συγγράμματος τοῦ καθηγητοῦ Λουκά Παπαϊωάννου υπό Άλ. Γεωργιάδου, Ιατροῦ. Δρ. 10.—

ΕΠΙΤΟΜΗ ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΘΟΛΟΓΙΑΣ, ἥτοι περὶ αἰτίων, ἀνατομικῶν ἀλλοιώσεων κ.τ.λ. γραφέισα υπό Μεν. Σακοράφου Δρ. 16.—

ΣΥΣΤΗΜΑ ΙΑΤΡΟΔΙΚΑΣΤΙΚΗΣ πρὸς χρῆσιν τῶν τῶν Ἱατρῶν καὶ Νομικῶν υπό Α. Καλλιβωκά Ιατροῦ, ὑφηγητοῦ κτλ. καὶ Δ. Ποταμιάνου, ἑστῆτου κτλ. Δρ. 4.—

ΕΓΚΟΛΠΙΟΝ ΟΔΟΝΤΟ-ΙΑΤΡΙΚΗΣ πρὸς χρῆσιν τῶν Ιατρῶν καὶ ὀδοντοίατρῶν, υπό Α. Fretterre, μετάφρ. Α. Καλλιβωκά Δρ. 2.—

ΝΟΣΗΜΑΤΑ ΠΑΙΔΩΝ υπό Ε. Weill, καθηγητοῦ τῆς Κλινικῆς τῶν Παιδῶν ἐν τῇ Πανεπιστημίῳ τῆς Lyon, μετάφρασθέντα ἐκ τῆς τελευταίας Γαλλικῆς ἐκδόσεως υπό Α. Καλλιβωκά, μετά πολλῶν εικόνων.

ΜΑΙΕΥΤΙΚΗ υπό L. Dubrion, πρῶτον ἀρχίατρον τῆς Μαιευτικῆς κλινικῆς τῶν Σχολῶν τῶν Παρισίων καὶ G. Jeannin ἐκτάκτου καθηγητοῦ τῆς Μαιευτικῆς ἐν τῇ Σχολῇ τῶν Παρισίων. Μετάφρασθεῖσα ἐκ τῆς τελευταίας γαλλικῆς ἐκδόσεως υπό Α. Καλλιβωκά Ιατροῦ ὑφηγητοῦ κτλ. μετά πολλῶν εικόνων.

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ ΦΑΡΜΑΚΕΥΤΙΚ. ΧΗΜΕΙΑΣ υπό Γ. Γαρουφαλίδου. Δρ. 5.—

ΛΑΤΙΝΗ ΙΑΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΦΕΞΗ

ΦΘΙΣΙΣ. Ἡ φθίσις εἶνε μεταδοτική. Ἡ φυματίωσις καὶ ὁ ἀλκοολισμὸς. Πῶς δύνανται τις νὰ ἀποφυγῇ τὴν φθίσην. Θεραπεία.

ΡΕΥΜΑΤΙΣΜΟΙ. Ὁξὺς ἀρθριτικὸς ρευματισμὸς. Χρόνιος ρευματισμὸς. Μνῖκος ρευματισμὸς. Ἐπιπλοκαί. Θεραπεία.

ΑΥΤΗΝΙΑ. Νευρική ἀσθένεια. Ἀδένια νευρασθενικῶν. Ὑπνωτικὰ τινὰ φάρμακα. Θεραπεία.

ΔΥΣΚΟΙΛΙΟΤΗΣ. Μορφα τῆς δυσκοιλιοτήτος. Κίνδυνος καὶ συνέπειαι. Θεραπεία.

ΝΟΣΗΜΑΤΑ ΚΑΡΔΙΑΣ. Περικαρδίτις. Μυοκαρδίτις. Ἀθηρωμάτωσις. Πάλμοι. Θεραπεία.

ΝΟΣΗΜΑΤΑ ΑΙΜΑΤΟΣ (Ἀναιμία, Χλωρῶσις κτλ.) Θεραπεία.

ΝΕΥΡΙΚΑ ΝΟΣΗΜΑΤΑ. Νοσήματα τῶν νεύρων. Παραλύσεις Σπασμοί. Νευραλγία. Ἀναίσθησις. Συνολκαί. Θεραπεία.

ΒΛΕΝΝΟΡΡΟΙΑ. Ἡ βλεννώρροια εἰς τὸν ἄνδρα καὶ εἰς τὴν γυναῖκα. Ἐπιπλοκαί. Θεραπεία.

ΣΥΦΙΑΣ. Πῶς μεταδίδεται. Τὸ σκληρὸν ἔλκος. Β' περίοδος. Γ' περίοδος. Στοιματίτις. Θεραπεία.

ΑΥΝΑΝΙΣΜΟΣ. Αἷτα. Μέσα φαρμάκια. Ἀνάλογα νοσήματα.

ΑΝΙΚΑΝΟΤΗΣ. Ἀνικανότης ψυχολογική. Ἀνικανότης ἐκ καταχρήσεων. Θεραπεία.

ΝΕΥΡΑΣΘΕΝΕΙΑ. Ἱστορία. Συμπτώματα. Ἐξέλιξις. Θεραπεία.

ΔΙΦΘΕΡΙΤΙΣ. Συμπτώματα. Μεταδοτικότης. Θεραπεία.

ΙΜΦΛΟΥΕΝΤΖΑ. Συμπτώματα. Αἷτα. Διάρκεια. Ἐπιπλοκαί. Θεραπεία. Προφύλαξις.

ΝΟΣΗΜΑΤΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ. Κνησμός. Λευκώρροια. Καλπίτις. Ἐμμηνα. Μητροίτις. Θεραπεία.

Ο ΓΑΜΟΣ. (Συζυγική ὄψεισις). Αἰσθησιακὰ σθένεισις. Διαιτητική τῆς ἐγκύου γυναίκος. Περὶ στασιμῶσεως. Αἱμόρροια γάμοι κτλ.

Ἡ θεραπεία τῆς φαρμιάσεως υπό Α. Χαράμη, Ιατροῦ Δρ. 80

Κίνδυνος καὶ προφύλαξις ἐκ τῶν ἀφραδισίων παθῶν υπό Α. Τραμπαδόρου, Ιατροῦ Δρ. 60

Ὁ ἀλκοολισμὸς υπό τοῦ δόκτορος Legrain Δρ. 70

ΕΚΑΣΤΟΝ ΤΙΜΑΤΑΙ ΛΕΠΤΑ 50

ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΦΕΞΗ

ΟΒΥΣΣΕΥΣ ΑΝΔΡΟΥΤΕΙΟΣ (ΤΟ ΚΑΝΙ ΤΗ ΓΡΑΒΙΑΣ) Χ. Άγγίνου.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΤΣΙΡΩΤΗΣ Ο ΣΚΕΡΑΣΜΕΝΟΣ, Η. Οικονομοπούλου.

Η ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΙΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ υπό Γ. Κονδυλάκη.

Η ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΤΟΥ ΝΑΥΑΡΙΟΥ υπό Γ. Τσοκοπούλου.

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΠΑΦΑΝΕΣ υπό Γ. Πατρονιάκου.

Η ΛΑΩΣΙΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ, ΟΙ τρεις Πύργοι κτλ. υπό Π. Δημητράκοπούλου

Ο ΚΑΤΣΑΝΤΩΝΗΣ υπό Χρ. Χρηστοβασιλή.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο ΠΑΛΛΑΔΟΔΟΤΗΣ, υπό Δ. Καλογεροπούλου.

Η ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ ΑΘΗΝΩΝ υπό Γ. Άσπρη.

ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΚΑΙ ΛΑΩΣΙΣ ΤΗΣ ΤΡΙΠΟΛΙΤΕΩΣ Γ. Τσοκοπούλου.

ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΚΑΙ ΕΞΟΔΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ Ε. Πανταλίδου.

Η ΚΥΡΑ ΦΡΟΙΥΝΗ υπό Σπ. Ποταμιάνου.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΔΙΑΚΟΣ υπό Τιμ. Μαγαρίτην.

ΖΗΤΗΣΑΤΕ ΤΙΜΟΛΟΓΙΟΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΜΑΣ ΔΟΡΕΑΝ

Η ΛΑΩΣΙΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ Γ. Φραγκούδη.

Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΛΑΒΑΝΩΝ ΕΝ ΝΑΥΠΑΓΓΟ Γ. Άντωνοπούλου.

ΑΝΑΜΝΗΣΙΣ ΕΚ ΤΗΣ ΕΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΕΠΑΝΑΤΑΣΤΕΩΣ ΤΟΥ 1878 υπό Ἰδομενέως Στρατηγοπούλου.

Η ΕΝΑΦΟΣ ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΠΕΤΡΑΙ υπό Ἀνδρέου Στάτου.

ΟΙ ΒΟΥΛΓΑΡΟΚΤΟΝΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ υπό Ε. Ἐδστρατιάδου

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΡΑΘΚΟΤΡΩΝΗΣ υπό Γ. Τσοκοπούλου.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΜΙΑΟΥΝΗΣ υπό Γ. Τσοκοπούλου.

ΣΟΥΛΙΟΤΕΣ ΚΑΙ ΑΙΩΝΙΔΕΣ υπό Χρ. Χρηστοβασιλή.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΣ υπό Γ. Τσοκοπούλου.

Ο ΚΑΠΕΤΑΝ ΚΑΛΟΓΗΡΟΣ υπό Χρ. Χρηστοβασιλή.

Η ΓΡΑΜΜΟΥΣΑ υπό Ίωάν. Κονδυλάκη.

ΡΗΓΑΙ Ο ΦΕΡΡΑΙΟΣ υπό Γ. Τσοκοπούλου.

Ο ΛΟΡΔΟΣ ΒΥΡΩΝ υπό Θεοδ. Ρ. Κυπρίου.

ΕΚΑΣΤΟΝ ΤΙΜΑΤΑΙ ΛΕΠΤΑ 35

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΕΞΗ ^{EN} ΑΘΗΝΑΙΣ

ΓΑΛΛΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Μέθοδος Γαλλικῆς γλώσσης Caspey-Otto-Sauer Δρ. 5.—

Κλεις μεθόδου γαλλικῆς γλώσσης Caspey-Otto-Sauer Δρ. 1.50

Ἡ Γαλλικὴ ἀνευ διδασκάλου υπό Xavier de Bouge Δρ. 7.50

Νεωτάτη Μέθοδος τῆς γαλλικῆς γλώσσης υπό F. Ahn Δρ. 2.—

Λεξικὸν Γαλλοελληνικὸν υπό Θ. Κυπρίου. Τόμοι 2 Δρ. 10.—

» **Ἑλληνογαλλικὸν** » » Δρ. 12.50

Πρόχειρον Γαλλοελληνικὸν Λεξικὸν Δ. Μελισσοπούλου Δρ. 4.—

» **Ἑλληνογαλλικὸν** » » Δρ. 4.—

Ἑμπορικὴ Ἑλληνογαλ. Ἐπιστολογραφία Θ. Κυπρίου Δρ. 1.50

Γαλλικὴ γραμματικὴ Γ. Φέξη (ἐγκεκρμ. υπό τοῦ Ἰπουργ.) Δρ. 1.20

Γαλλικὸν ἀλφάβητάριον Γ. Φέξη Δρ. 1.20

Ἑλληνογαλλικοὶ διάλογοι δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων Δρ. 70

Ἡχῶ τῶν Παρισίων Δρ. 2.—

Ὁ Ἑλλῆν ἐν Γαλλίᾳ ἢ Ἑλληνογαλλικοὶ διάλογοι Kuntze Δρ. 80

De Francais en Grèce ἢ Γαλλοελληνικοὶ διάλογοι Δρ. 1.—

ΑΓΓΛΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Μέθοδος ἀγγλικῆς γλώσσης υπό Caspey-Otto-Sauer Δρ. 5.—

Κλεις μεθόδου Ἀγγλικῆς γλώσσης Δρ. 1.50

Ἡ Ἀγγλικὴ ἀνευ διδασκάλου υπό Xavier de Bouge Δρ. 7.50

Νεωτάτη μέθοδος τῆς ἀγγλικῆς γλώσσης υπό F. Ahn Δρ. 2.—

Λεξικὸν ἀγγλοελληνικὸν υπό Γ. Αλεξάνδρου Δρ. 6.50

» **ἑλληνοαγγλικὸν** » » Δρ. 6.50

» **ἀγγλοελληνικὸν** υπό Ἀλ. Γεωργιάδου Δρ. 10.—

Πρόχειρον ἀγγλοελληνικὸν λεξικὸν υπό Φ. Φιλίππου Δρ. 4.—

» **ἑλληνοαγγλικὸν** » » Δρ. 4.—

Ἀγγλοελληνικὸν ἐπιστολόγιον υπό Θ. Κυπρίου Δρ. 2.50

Ἑμπορικὴ ἑλληνοαγγλικὴ ἐπιστολογραφία υπό Hugo Δρ. 1.50

Ἀγγλικὸν ἀλφάβητάριον υπό Ἀλ. Γεωργιάδου Δρ. 50

Γραμματικὴ τῆς ἀγγλικῆς γλώσσης υπό Φ. Φιλίππου Δρ. 2.50

Ἡχῶ τοῦ Λονδίνου Δρ. 1.25

Ὁ Ἑλλῆν ἐν Ἀγγλίᾳ ἢ Ἑλληνοαγγλικοὶ διάλογοι Kuntze Δρ. 80

The Englishman in Greece ἢ Ἀγγλοελλῆν. διάλογοι Kuntze Δρ. 1.—

ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Ἡ Γερμανικὴ ἀνευ διδασκάλου υπό Xavier de Bouge Δρ. 7.50

» » » Sanderson Δρ. 3.50

Νεωτάτη μέθοδος τῆς γερμανικῆς γλώσσης υπό F. Ahn Δρ. 2.—

Λεξικὸν γερμανοελληνικὸν - υπό Ἐμμ. Δρακοπούλου Δρ. 7.50

» **ἑλληνογερμανικὸν** υπό Χ. Χαμαδᾶ Δρ. 7.50

Γραμματικὴ τῆς γερμανικῆς γλώσσης υπό Χ. Χαμαδᾶ Δρ. 2.—

Ὁ Ἑλλῆν ἐν Γερμανίᾳ ἢ διάλογοι ἑλληνογερμανικοὶ Kuntze Δρ. 80

Der Deutsche in Griechenland ἢ Γερμανοελλῆν. διάλογοι Δρ. 1.—

ΙΤΑΛΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Ἡ Ἰταλικὴ ἀνευ διδασκάλου υπό Xavier de Bouge Δρ. 7.50

Νεωτάτη μέθοδος τῆς Ἰταλικῆς γλώσσης υπό F. Ahn Δρ. 2.—

Λεξικὸν Ἰταλοελληνικὸν υπό Μ. Περίδου Δρ. 7.50

Ἰταλικὸν ἀλφάβητάριον Δρ. 60

Ἰταλικὴ γραμματικὴ υπό Χ. Γεωργιάδου Δρ. 2.—

Ὁ Ἑλλῆν ἐν Ἰταλίᾳ ἢ Ἑλληνοϊταλικοὶ διάλογοι Kuntze Δρ. 80

Italiano in Grecia ἢ Ἰταλοελληνικοὶ διάλογοι Δρ. 1.—

ΑΡΑΒΙΚΑ-ΤΟΥΡΚΙΚΑ-ΡΟΥΜΑΝΙΚΑ-ΡΩΣΣΙΚΑ-ΛΑΤΙΝΙΚΑ-ΟΜΗΡΙΚΑ

Ὁ Ἑλλῆν ἐν Τουρκίᾳ ἢ Ἑλληνοτουρκικοὶ διάλογοι Kuntze Δρ. 1.—

» **» Ρουμανία ἢ Ἑλληνορουμαν.** Δρ. 1.—

» **» Ρωσσία ἢ Ἑλληνορωσικοὶ** Δρ. 1.—

» **» Αἰγύπτῳ ἢ Ἑλληνοαραβικοὶ** Δρ. 1.—

Λεξικὸν Λατινοελληνικὸν Σ. Κουμανούδη Δρ. 7.—

» **Ἑλληνολατινικὸν** Χρ. Ἀδαμαντίου Δρ. 4.—

» **Ὀυγκρικὸν μέγα**, υπό Ι. Πανταζίδου Δρ. 7.—

» **»** υπό Ε. Κορνηϊώτου Δρ. 3.—

100 ΔΡ. ΒΙΒΛΙΑ ΑΓΟΡΑΖΕΤΕ 5 ΔΡ. ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΠΛΗΡΟΝΟΤΕΣ 5 ΔΡ. ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ
 ΔΕΜΕΝΑ ἢ ΚΑΘΕΤΗ ΑΓΟΡΑΖΕΤΕ ΠΛΗΡΟΝΟΤΕΣ ἩΝΑ
 Ἰστορία - Νομικά - Ἱατρικά - Δέματα - Θεολογικά - Φιλολογικά - Ἀδελφικά -
 Θεατρικὰ - Ἐμπορικὰ - Μουσικὰ - Περὶ ἡθῶν - Παιδείας - Νεωτὰ - Φιλολογία -
 Μυθολογία - Ἐξέλιξις - Ἐπιτομὴν - Ἐπιτομὴν - Βιβλία - συναναστροφῶν - Ἀδ-
 ἐλφικὰ - Ἰατρικὰ - Βιβλιοθήκη - Βιβλιοθήκη - Παιδικὰ - Βιβλιοθήκη - Ἐξέλι-
 ξίσις - Ἱστορικῶν γυναικῶν - Βιβλία τοῦ λαοῦ - Μουσικὰ τεύχη κτλ. κτλ. κτλ.
ΖΗΤΗΣΑΤΕ ΠΛΗΡῆ ΤΙΜΟΚΑΤΑΛΟΓΟΝ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΜΑΣ (7450) - ΑΠΟΣΤΕΛΜΕΤΑΙ ΔΟΡΕΑΝ

ΝΟΜΙΚΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ καταρτισθέντες υπό
Γ. Δουβουριώτου, δικηγ., ύφυγ. έν τῷ Πανεπ.
Πολιτική Δικονομία (έκδοσις Β') Δρ. 22.—
Έμπορικὴ Νομοθεσία (έκδοσις Β') 15.—
Διπλωματική και Προξενική Νομοθεσία 7.—
Υόνιος Πολιτικός Κώδιξ 8.—
Χαρτόσημον 4.—
Έλληνικά Συντάγματα 3.50
Διεθ. Έλεγχος, Δημ. Χρέος, Μονοπώλια 4.—
Φαρμακολογία καινοθ 2.—
Ποινική Δικονομία (έκδοσις Β') 18.—
Ποινικός Νόμος (έκδοσις Β') 18.—
Διοικητική Έκτέλεσις 4.—
Φαρμακολογία έπιτηδευμάτων 2.—
Στρατ. και Ναυτ. Ποινική Νομοθεσία 4.—
Έλληνική Έκκλησία 5.—
Δικαστικός Οργανισμός 4.—
Αστικοί Νόμοι 13.50
Έλεγκτικόν Συνέδριον, Δημόσιον Λογιστικόν, Συντάξεις 6.—
Δημοτική Νομοθεσία 2.—
Οδοποιία, Οικοδόμ. πόλεων, Δημ. Έργα 4.—
Τελωνιακή Νομοθεσία 2.—
Γενικόν Εβρεθέριον 5.—

Τὸ δλον Δρ. 141.—
ΣΥΣΤΗΜΑ ΡΩΜΑ-ΓΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, υπό Bernard Windscheid κατά μεταφράσιν Άθανασίου Άγγυροῦ, δικηγόρου. Δρ. 60.—
Τόμος Α'. Γενικά Άρχαί 14.—
Β'. Έμπορικῶν Δικαιῶν 12.—
Γ'. Ένοχικῶν Δικαιῶν, μέρος α' 11.—
Δ'. 12.—
Ε'. Οικογενειακῶν Δικαιῶν 6.—
ΣΤ'. Κληρονομικῶν Δικαιῶν 12.—

ΛΕΞΙΚΟΝ ΝΟΜΙΚΗΣ συγγραφῆν έπιμελεία Θ. Φλογαίτου, τόμοι 2, σελ. 2,000 Δρ. 20.—

ΕΞΑΒΙΒΛΟΣ ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΥ υπό Θεοδώρου Φλογαίτου Δρ. 14.—

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑ κατά τὰς παραδόσεις Σεν. Παρά, σχ. 2ον, σελ. 920 Δρ. 12.—

ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΜΕΤΑ ΤΥΠΙΚΟΥ υπό Κωνσταντίνου Μάτσα Δρ. 12.—

ΝΕΟΙ ΠΑΝΔΕΚΤΑΙ, ήτοι συλλογή πασῶν τῶν μέχρι σήμερα γραφισῶν νομικῶν διατριβῶν, έπιμελεία Ν. Κουντουριώτου δικηγόρου.

Τόμ. α'. Α. Άβραμία - Άνήλιος Δρ. 17.50
β'. Α. Άνταγωγή - Άχρεώστητον 16.—
γ'. Β-Δ. Βιασμός - Δημ. κατήγορος 12.50
δ'. Δ. Διαζύγιον - Δοσιδωρία 13.50
ε'. Ε. Έγγαφα - Έπιταγή 18.50
στ'. Ε-Κ. Έπιτροπεία - Κεφαλαίωσις 12.50
ζ'. Κ-Μ. Κληρονομία - Μουσικανδόν τεκμήριον Δρ. 10.50
η'. Ν-Π. Ναύλος - Πράξεις πον. 14.—
θ'. Π-Ρ. Προανάκρισις - Ρέοντα ύδατα 12.50
ι'. Σ-Υ. Σήματα - Υπέρογκ. βλάβη 12.—
ια'. Υ-Ω. Υποθήκη - Ωφελείας άγωγή - Εβρεθέριον 8.50
Τὸ δλον Δραχ. 147.—

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙ ΠΟΛ. ΔΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ ΝΟΜΩΝ υπό Δ. Ποταμιάνου προέδρου Έφετών. Τόμοι 4, σελ. 8452 Δρ. 40.—

ΒΑΣΙΛΙΚΑ. Τὸ γνήσιον κείμενον αὐτῶν μόνον, κατ' έπεξεργασίαν τῶν κ. κ. Γ. Δουβουριώτου και Κ. Δουβουριώτου. Τόμοι 5 Δρ. 25.—

ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΙ ΝΟΜΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ υπό Θ. Φλογαίτου. Τὸ δλον έργον Δρ. 47.50
Τόμ. α'. Πολιτική Δικονομία και Οργανισμός Δικαστηρίων, σελ. 928 Δρ. 10.—
β'. Ποινικός νόμος - Ποιν. δικονομία - Ποιν. διατριμῆσις 10.—
γ'. Έμπορικὸς νόμος - Αστικός νόμος - Χαρτόσημον 10.—
δ'. Έξάβιβλος Άρμενοπούλου 14.—
ε'. Έπίμετρον τῆς β' έκδόσεως περιλαμβάνον τὰς νεωτέρους νόμους, Β. Διατάγματα, νομολογίαν κτλ. 5.50

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΠΟΙΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, γραφίσειά έπι τῇ βάσει τοῦ συγγράμματος Κ. Ν. Κωνσῆ υπό Ίω. Πετρουδάκου. Τόμοι 3 Δρ. 9.—

ΠΡΟΧΕΙΡΟΣ ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ, γραφίσειά υπό Ν. Κουντουριώτου, δικηγόρου. Δρ. 10.—

ΣΥΣΤΗΜΑ ΕΜΠΟΡΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ υπό Lyon Caen και Κ. Renault, καθηγητῶν έν τῇ Νομικῇ Σχολῇ τῶν Παρισίων. Μετάφρασις Κουντουριώτου, και Σακελλαρίου δικηγόρων. Τὸ δλον έργον τόμοι 8 Δρ. 80.—

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, υπό Θ. Φλογαίτου, σελ. 458 Δρ. 10.—

ΕΙΔΙΚΟΙ ΝΟΜΟΙ ΑΣΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ υπέρ τῆς Έθνικής Τραπεζῆς, άλλων Τραπεζῶν, κτλ. υπό Γ. Κοσίμη δικηγ. Δρ. 8.—

ΝΑΥΤΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ και ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΝΑΥΤΙΛΙΑ υπό Έμμ. Μανουγιάννη Δρ. 18.—

ΛΕΞΙΚΟΝ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ, περιέχον σύντομον έρμηνειαν έκάστου θεσμοῦ, τῶν σχετικῶν τύπων και τὴν σχετικὴν νομολογίαν, υπό Ν. Κουντουριώτου, Τόμ. α'. Άβραμία - Άσιτία. Σελ. 782 Δρ. 14.—

ΒΑΣΙΛΙΚΑ, Κατά τὴν έν Λειψίῳ έκδοσιν τοῦ G. E. Heimbach και τὸ συμπλήρωμα τοῦ Z. Lingenthal, και τῶν E. Ferrini και J. Mercati, οἱ προστέθησαν αἱ νεαραὶ διατάξεις τῶν Βυζαντινῶν Αδτοκρατορῶν αἱ μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς Βυζαντινῆς Αδτοκρατορίας έκδοθεῖσαι, τὰ ἀλλεῖποντα κείμενα τῆς Ίουστινιανέσιου νομοθεσίας, τὰ κείμενα τοῦ Jus Graecoromanum, ή μέχρι τοῦ νῦν σχετικὴ νομολογία τῶν Έλληνικῶν δικαστηρίων και κλειστά έρμηνευτικὰ σημεῖωσις, υπό Ίωάννου Ζήνωνου δικηγόρου. Έκδοσις δευτέρα, έκμηνημένη και βελτιωμένη (μεγαλητέρα τῆς α' έκδόσεως κατά 1000 σελίδ.). Τόμοι 5, Σχ. 4ον διστ. Δρ. 150.—

ΣΥΣΤΗΜΑ ΡΩΜΑ-ΓΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ. υπό Έρρίκου Dernburg καθηγητοῦ έν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου, κατά μεταφράσιν Γεωργίου Δουβουριώτου, ύφυγητοῦ έν τῷ Έθνικῷ Πανεπιστημίῳ. Έκδοσις δευτέρα εκμηνημένη.

ΘΕΑΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΦΕΞΗ

Ο' Γερω-Μαρτίν (Κορμών-Γκραντ) Δρ. 1.20
Τόσκα, (Σαρδού) δράμα εις πράξεις 4 1.—
Οι Βρυκόλακες, (Ίψεν) δράμα, πράξ. 5 1.—
Η λύρα του Γέρω-Νικόλα, (Κόγκου) 0.80
Ο μακαρίτης Τουρινέλ, (Μπισόν) 1.—
Η Τιμή, (Σούδερμαν) δράμα, πράξ. 5 1.20
Πατρίς, (Σαρδού) δράμα, πράξ. 5 1.20
Η Καρυντίνα, (Ν. Λάσκαρη) κωμωδία 1.20
Αι δύο Όρφαναί, (Α' Έννεσέρ) δράμα 1.20
Κωμωδία μονόπρακτοι (Ν. Λάσκαρη) 1.20
Αλκάδης τῆς Θαλαμείας, (Καλδεράν) 1.—
Ο Άγαπητικός τῆς Βοσκοπούλας, 1.20
Νά τὸ λέμε; (Λαρπίς) κωμωδία 1.—
Μονόλογοι Καλαποθάκη, Λάσκαρη κλ. 0.80
Οι δύο Λοχλαί, (Δοβιννί) δράμα 1.20
Η Στραγγίλα, (Ν. Άντωνοπούλου) 0.80
Οι άτιμοί, (Ροβεττά) δράμα, πράξ. 5 0.80
Ο Καπετάν Γιακουμῆς, (Κόγκου) 1.20
Η Φαίδωρα, (Σαρδού) δράμα, πρ. 4 1.20
Η Γκόλφω, (Περραιῶδου) δράμ. ειδύλ. 1.20
Μαλλιά Κουβάρια (Λάσκαρη) κωμωδ. 1.40
Ο Σταυρός, (Ι. Νικολάρα) δράμα 0.60
Η Χαΐδω, (Π. Μελισσιώτου) Δρ. ειδ. 0.80
Η Θεία του Καρόλου, (Μπραντάν) 1.—
Ο Γαμβρός μας, (Λάσκ. Γιαννουκάκη) 1.20
Ντροπαλός έρωτευμένος, (Λάσκαρη) 0.60
Σαμπινιδά χωρίς νά θέλη, κωμωδ. 1.40
Η Μήδεια, (Σουβορίν) δράμα, πρ. 4 1.20
Η Λαμπασδρομία, (Έρβιά) δράμα 1.20
Έρωτας Θριαμβος, (Ζιακόζα) μῦθος 0.60
Τὸ σπίτι τῆς Κούκλας, (Ίψεν) 1.40
Ο υίος τῆς νυκτός, (Σελούρ) δράμα 1.20
Θυμιούλα ή Γαλαξειδιώτισσα, ειδ. 0.80
Μάρκαλλα, (Π. Δημητραπεκοπούλου) 1.20
Οι Ίακωβίται, (Κοππῆ) δράμα, πρ. 5 1.—
Νιξ έλεημοσύνης, (Ίω. Βουλοδήμου) 1.—
Ο Ράπτης τῶν Κυριῶν, (Φεθδῶ) 1.20
Από τῆ Γῆ 'ς τὸν Οὐρανό, (Δημητρε.) 1.20
Κωμωδία, (Λάσκαρη), σειρά δευτέρα 1.—
Η Λοκαντιέρα, (Γκολδόνι) κωμωδία 1.40
Ο Δόν Κιχώτης, παρατραγωδία 1.40
Ο μάργαπα-Λινάρδος, (Κόγκου) 1.—
Τὸ Στοιχειό, (Καλδεράν) δράμα 1.—
Οι Ίαποταί τῆς Όμιχλῆς, δράμα 1.40
Άγαθόπουλος δέσηροχωρίτης, (Μολ.) 0.80
Γιὰ τὴν τιμή, (Χρηστοβασιλη) δράμα 1.—
Νικηφόρος Φωκάς, (Π. Ζάννου) τραγ. 1.20
Η Χήρα, (Μετλάν-Άλεβί) κωμωδία 1.—
Δραμάτια, (Λάσκ.) «Νά με ζηλεύεις» κλ. 1.—

Τὸ Μπαλότι, (Άργυραῦ-Φέν) κωμωδ. 1.20
Ταρτούφος, (Μολιέρου) κωμωδία 1.20
Πικ-Νίκ, (Ν. Λάσκαρη-Γ. Πώπ) κωμ. 1.20
Πολιτικός Άνεμόμυλος, (Γκοντινῆ) 0.60
Γένος και καρδία, (Π. Ζάννου) δράμα 0.80
Ο μνηστήρ τῆς Άρχοντούλας, 0.80
Ίωσίλας ὁ Άκτοφύλαξ, δράμα 1.20
Γουλιέλμος ὁ άχθοφόρος, δράμα 1.20
Ο ήθοποιός Κῆν, (Δουμά) δράμα 1.40
Ο Μίδας και ὁ κουρεῖς του, (Λάσκ.) 0.80
Ονειρον έαρινῆς πρωΐας, (Α' Άνσόν.) 0.60
Άρχοντοχωριάτης (Μολιέρου) κωμ. 1.—
Ο Χορὸς του Ζαλόγγου, (Περραιῶδ.) 1.20
Σεβέρους Τορέλλης, (Κοππῆ) δράμα 1.—
Τὸ ξένο ψωμί, (Τουρνιέρ) δράμα 1.—
Σκλάβο, (Σ. Περραιῶδου) δράμα, πρ. 4 1.—
Κωμωδία, (Π. Ζάννου) 1.20
Έλισσάβετ, (Γιακομέττη) δράμα, π. 5 1.20
Νόρμα, (Δορμεβίλ) τραγωδία, πρ. 5 1.40
Ο μαρκήσιος Πριολά, (Λαβεδάν) 1.20
Πάτερ ήμῶν, (Κοππῆ) δράμα, πρ. 1 0.40
Εσμέ, (Περραιῶδου) δραματ. ειδύλ. 1.—
Η Έξωσις του Όθωνος, (Δημητρε.) 1.—
Οι μετανάσται, (Άρνιστόν) δράμα 1.—
Γαλάτεια, (Σ. Βασιλειάδου) δράμα 0.70
Κωνστ. Παλαιολόγος, (Ζαμπέλιου) 0.60
Η Ψυχοκόρη, (Ι. Βοτσάκη) δραμ. ειδ. 1.20
Μερόπη, (Α. Βεργαράκη) τραγωδία 0.70
Κυρία με τὰς Καμελλίας, (Α. Δουμα) 1.40
Σκύλλα, (Σ. Βασιλειάδου) δράμα 0.70
Γύπαρις, (Κ. Σάδα) κωμωδοτραγωδία 3.20
Στάθης, (Σάδα) κρητική κωμωδία 2.50
Έλληνικ. Θέατρον, κωμωδία «Ο θάνατος του Περωλέους» Α. Κορομηλά — «Υπό έμερόθειαν» Ν. Λάσκαρη. — «Ζητείται υπηρέτης» Χ. Άννίνου. — «Τὸ άνδρεκέλον» Α. Καμπούρογλου. — «Η διαθήκη του θελου μου» Μ. Γιαννουκάκη. — «Ένομάζεται» Λάσκαρη-Δημητραπεκοπούλου. — «Εις αναθήτησιν δραματικού συγγραφέως» Π. Άλιώτου. Δρ. 2.50
Κωμωδία μονόπρακτοι (Ν. Λάσκαρη) «Τὸ κοκκάκι τῆς νυκτερίδας» — «Ο Μύλος τῆς έμδο» — «Η πόλησις τῆς Άθηνάς» — «Η έξ Άδου παραγγελία» — «Η παληόγλωσσα» — «Η Έλεντίσα τῆς οἰοῦ Άγγέλου» Δρ. 1.50
Κωμωδία μονόπρακτοι Α. Πιστη. «Θ' άβτοχειρισθῶ» — «Άστε ντοῦα σῶ» — «Νυκτερινα συνεντεύξεις» — «Γιάντες» — «Βέβαια, βέβαια» — «Σὲ μιὰ ταράτσα» — «Ποῦ ζεύρεις πὸς έχω ντολμάδες» — «Δημοκρασία» Δρ. 1.70
Κρητικόν Θέατρον, υπό Κ. Σάδα Δρ. 8.50
Έρωφίλη, τραγ. Γ. Κορνάση υπό Σάδα Δρ. 8.50

100 ΔΡ. ΒΙΒΛΙΑ ΔΥΝΑΣΘΕ Ν' ΑΓΟΡΑΣΗΤΕ ΠΑΡΗΡΟΝΤΕΣ 5 ΔΡ. ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΜΕΛΟΔΡΑΜΑΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΦΕΞΗ

ΚΑΒΑΛΛΕΡΙΑ ΡΟΥΣΤΙΚΑΝΑ Mascagni
ΥΠΝΟΒΑΤΙΣ Soumbula Bellini
ΠΑΛΗΑΤΣΟΙ Leoncavallo — ΤΟΣΚΑ Puccini
ΜΑΝΟΝ ΛΕΣΚΩ Puccini — ΚΑΡΜΕΝ Bizet
ΤΡΑΒΙΑΤΑ Verdi — ΜΠΟΕΜ Puccini
ΦΡΑ ΔΙΑΒΟΛΟΣ Auber — ΝΟΡΜΑ Bellini
ΜΕΦΙΣΤΟΦΕΛΗΣ Boito — ΕΡΝΑΝΗΣ Verdi
Ο ΥΠΟΨΗΦΙΟΣ ΒΟΥΛΕΥΤΗΣ Σ. Ζόνδα.
Η ΜΑΓΙΣΣΑ Α. Λαυράκη, Η ΚΥΡΑ ΦΡΟΣΥΝΗ
ΚΑΙ Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ Π. Καρζέρ
Ο ΡΙΓΟΛΕΤΤΟΣ Verdi — ΦΑΟΥΣΤ Gounod

ΔΥΟ ΛΑΕΛΦΙΑ Α. Λαυράκη
Η ΕΥΝΟΟΥΜΕΝΗ (La Favorita) Donizetti
Ο ΚΟΥΡΕΥΣ ΤΗΣ ΣΕΒΙΛΛΗΣ Rossini.
ΛΟΥΚΙΑ ΤΟΥ ΛΑΜΠΕΡΜΟΥΡ Donizetti
ΜΑΡΚΟΣ ΒΟΤΣΑΡΗΣ Π. Καρζέρ
Ο ΚΡΙΣΠΙΝΟΣ ΚΑΙ Η ΚΟΥΜΠΑΡΑ Ricci
ΟΙ ΓΑΜΟΙ ΤΗΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΣ (Les noces de A-I-DA Verdi [Jeannette] Masad
Ο ΡΑΥΦΑΟΣ (Il Trovatore) Verdi
ΧΟΡΟΣ ΠΡΟΣΩΠΙΟΦΟΡΩΝ (Un ballo in maschera) Verdi.
ΜΙΡΕΛΛΑ (Mireille) Gounod [schera] Verdi.

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΦΕΞΗ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Ιστορία των ανατολικών λαών και της Ελλάδος υπό Γ. Σωτηριάδου	δρ. 4.—
Ιστορία των επαναστάσεων της Κρήτης υπό Γαβριήλ Κονδυλάκη	δρ. 3.50
Ιστορία του Ελληνικού Έθνους υπό Κ. Παπαρηγοπούλου, συμπληρωθείσα δὲ υπό Π. Καρολίδου. Τόμοι 5, σελ. 4,500	δρ. 80.—
Ιστορία Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου υπό Τρύφωνος Εδαγγελίδου. Τόμοι 2	δρ. 4.—
Ιστορία τῆς Ὀθωμανικῆς Αυτοκρατορίας υπό Τρύφωνος Εδαγγελίδου	δρ. 8.50
Τὰ μετὰ τὸν Ὀθωνα ἦτοι Ἱστορία τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Α'. υπό Τ. Εὐαγγέλ. δρ. 6.—	
Χαρίλαος Τρικούρης. Βιογραφία υπό Γ. Τσοκοπούλου	δρ. 1.70
Ἐπανάστασις τῆς Αἰγύπτου (1881-1882)	δρ. 1.20
Ιστορία τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου υπό Ἡλία Οικονομοπούλου μετὰ 850 εὐρωπαϊκῶν εἰκόνων	δρ. 12.—
Ιστορία τῶν Ρωμαίων υπό Β. Δουρουή. Μετάφρασις Α. Ἀργυροῦ	δρ. 8.—
Ἡ ἐκθεσις τῆς Α.Β.Υ. τοῦ Διαδόχου Κωνσταντίνου περὶ τῶν πεπραγμένων τοῦ στρατοῦ τῆς Θεσσαλίας (1897).	δρ. 8.—

ΝΑΥΤΙΚΑ

Ἀπάνθισμα ναυτικῆς ἐπιστήμης υπό Ι. Μανρομμάτη	δρ. 8.50
Ἐμπειρικὴ ναυτιλία Ἐμμ. Μακρυγιάννη	18.—
Φάροι καὶ Φανοὶ Ν. Συρίου	8.—
Ὁ νέος πλωρὸς Ι. Μαυρομμάτη	5.50
Περὶ ἐξαρισμοῦ Γ. Κουτσοβίλη	2.—
Χρονόμετρον Ι. Μαυρομμάτη	8.—
Λημενοδείκτης Ι. Μαυρομμάτη	5.—
Τεταρτημόριον Ι. Μαυρομμάτη	1.50

ΠΟΙΗΣΙΣ—ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Σκηναὶ τοῦ Βοημικοῦ βίου υπό Myrger	δρ. 3.50
Ἡ Ἀθήνα μας υπό Ν. Σπανδωνή	5.—
Ἡ Ταβέρνα (L'assommoir) υπό Αἰμ. Ζολᾶ	4.50
Ἡ Γῆ (La terre) υπό Αἰμ. Ζολᾶ	4.50
Ἀττικαὶ νύκτες Σ. Βασιλειάδου	6.—
Ἀπολεσθεῖς Παράδεισος υπό Μιλτωνος	3.50
Χίος δούλη υπό Θ. Ὀρφανίδου	90
Ἐκφυλισμὸς Max Nordau	2.—
Παιήματα Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου	5.—
Τὰ Ἄπαντα Ζαλοκώστα	8.50
Τὰ Ἄπαντα Διονυσίου Σολωμοῦ	2.50
Σκουπιδιάδα. Σάτυρα Π. Δημητριοπούλου	1.—

ΛΕΞΙΚΑ

Λεξικὸν Ἐμπορίου υπό Σ. Θεοδόρη	δρ. 7.—
Λεξικὸν Ὀμηρικὸν υπό Ε. Κοφινιώτου	8.—
Λεξικὸν Νομικῆς υπό Θ. Φλογαίτου. Τόμοι 2	80.—
Ἑλληνογαλλικὸν Λεξικὸν Θ. Κυπρίου	12.50
Γαλλοελληνικὸν Λεξικὸν Θ. Κυπρίου	10.—
Ἑλληνογαλλικὸν Λεξικὸν Πρόχειρον υπό Δ. Μελισσοπούλου	4.—
Γαλλοελληνικὸν Λεξικὸν Πρόχειρον υπό Δ. Μελισσοπούλου	4.—
Ἀγγλοελληνικὸν Λεξικὸν Πρόχειρον υπό Φ. Φιλίππου	5.50
Ἑλληνοαγγλικὸν Λεξικὸν Πρόχειρον υπό Φ. Φιλίππου	5.50
Πλήρες Ἀγγλοελληνικὸν Λεξικὸν υπό Α. Γεωργιάδου	10.—
Ἑλληνοαγγλικὸν Λεξικὸν Γ. Ἀλεξάνδρου	6.50
Ἀγγλοελληνικὸν Λεξικὸν Γ. Ἀλεξάνδρου	6.50
Ἑλληνογερμανικὸν Λεξικὸν Χ. Χαμαδά	7.50
Γερμανοελληνικὸν Λεξικὸν υπό Ἐμμ. Δρακοπούλου	7.50
Ἰταλοελληνικὸν Λεξικὸν Μ. Περίδου	7.50
Ὀμηρικὸν Λεξικὸν Ι. Πανταζίδου	7.—
Ἑλληνολατινικὸν Λεξικὸν Χ. Ἀδαμαντίου	4.—
Λατινοελληνικὸν Λεξικὸν Σ. Κουμανούδη	7.—
Ἐπιτομὸν Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης υπό Δημ. Ζαλοῦχου.	δρ. 6.—
Λεξικὸν Ἱστορίας, Γεωγραφίας, Μυθολογίας καὶ Βιογραφίας υπό Μ. Βουίλλετ. Μετάφρασις ἐπεκταθεῖσα εἰς τὰ ἀφορῶντα τὸν Ἑλληνισμὸν ἀρθρα υπό Ἡλία Οικονομοπούλου. Τόμοι 2. Σελ. 2872	δρ. 10.—

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ

Ἄραξα ὑπ' ἀριθ. 18 υπό Χ. Μοντερίν	δρ. 4.—
Ἀπολεσθεῖς παράδεισος Ἰουλίου Μαγύ	4.—
Ἄρτοπώλις υπό Χ. Μοντερίν	4.50
Διάβολος ἐν Τουρκίᾳ υπό Στ. Ζένου	4.—
Δύο Ὀρφανὰὶ υπό Δ' Ἐννεργὸ	7.—
Ἰατρὸς τῶν τρελλῶν υπό Μοντερίν	6.—
Μοῦσικοὶ τῶν Παρισίων υπό Δουμά	8.—
Ὁ Σαλβατόρος (συνέχεια)	8.—
Πάικισσα Ἰωάννα υπό Ἐμμ. Ροῖδου	2.—
Περικλανώμενος Ἰουδαῖος	6.—

ΒΙΒΛΙΑ ΣΥΝΑΝΑΣΤΡΟΦΩΝ

Μαγικὰ παίγνια	δρ. 1.20
Παίγνια συναναστροφῶν	1.40
Ζατρίκιον (Σκάκι)	1.40
Χαρτομαντεία καὶ χειρομαντεία	1.—
Ντάμα καὶ Τριώδιον	1.20
Μπλιάρδο	1.20

100 ΔΡ. ΒΙΒΛΙΑ
 Ζητήσατε τιμολόγιον βιβλίων κατὰ βιβλίον κατὰ 1450 (ἑξαετήρ).

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΑΞΕΙΔΙΩΝ

Αἱ Φιλιππῖναι νῆσοι	Ἡ Περσία	Ἡ Σιβηρία
Ἡ Μαδαγασκάρη	Ἡ Κίνα	Ἡ Τύνις
Νῆσοι τοῦ Ὀκεανοῦ	Τὸ Ἀφγανιστάν	Οἱ Τουρκομάνοι
Τὸ Ἀλγέριον	Ἡ Κεϋλάνη	Ἡ Βραζιλία
Τὰ Ἰνδικὰ Ἰμαλάια	Τὸ Μαρόκον	Τὸ Σιάμ
Τὸ Κάϊρον	Ἡ Λαπωνία	Ὁ Καναδὸς
Οἱ Ἀθίγγανοι	Ἡ πῶλις τῶν Δερβιδῶν	Ἡ Βομβάν
Ἡ Βενεζουέλα	Ἡ Ἀβυσθινία	Ἡ Μαρτινίκα
Τὸ Σικάγον	Πλόκαμος τοῦ Νιγηρός	Τὸ Σαντιάγον

ΕΚΑΣΤΟΝ ΛΕΠΤΑ 45